

מגדולי החסידות

מאת

הרב אברהם יצחק ברומברג

הוצאת בית הלל

ירושלים, תשמ"ב

כל הזכויות שמורות

All rights reserved

"בית הלל"

לכטנשטין את הולדר

רח' שטראוס 36

ירושלים, ת.ד. 5093

Lichtenstein & Holder

36 Strauss St. Jerusalem

P.O.B. 5093, Israel

נדפס בארץ-ישראל

Printed in Israel

מכעלי ספרים ליצוא בע"מ

books export enterprises l.t.d.

מגדולי החסידות

האדמו"רים

לבית וורקי ואמשינוב

אבי השושלת ר' יצחק קאליש מוורקי

שני בניו: ר' יעקב דוד קאליש מאמשינוב

ר' מנחם מנדל קאליש מוורקי

שנים מנכדיו: ר' שמחה בונם מאוטבוצק

ר' מנחם מאמשינוב

מאת

הרב אברהם יצחק ברומברג

הוצאת בית הלל

ירושלים, תשמ"ב

ת כ נ ה ע נ י נ י ם :

עמוד

ה—ט

הקדמת המחבר

האדמו"ר ר' יצחק קליש מוורקי

י—יג	פרק א :	מתולדותיו
יג—יט	פרק ב :	בלילוב ובלובלין
כ—כד	פרק ג :	פשיסחה
כד—לד	פרק ד :	מנהיג. יחסיו עם אדמו"רי דורו
לד—לט	פרק ה :	אהבת ישראל של האדמו"ר מוורקי
מ—מז	פרק ו :	אדמו"ר עסקן
מז—נז	פרק ז :	דמותו הרוחנית המשתקפת באמרותיו
נז—עח	פרק ח :	עם חסידיו
עח—צא	פרק ט :	מתורותיו

האדמו"ר ר' יעקב דוד קליש מאמשינוב

צב—קו	פרק א :	מתולדותיו
קו—קט	פרק ב :	מתורותיו

האדמו"ר ר' מנחם מנדל קליש מוורקי

קי—קיט	פרק א :	שנות ילדותו
קיט—קכז	פרק ב :	שנות המעבר
קכז—קלב	פרק ג :	אחרי פטירת אביו
קלב—קלה	פרק ד :	בעל כרחו אדמו"ר
קלה—קמב	פרק ה :	דרכי עבודתו
קמב—קנ	פרק ו :	מתורותיו ואמרותיו
קנ—קנו	פרק ז :	אהבת ישראל
קנו—קסא	פרק ח :	אחרית ימיו

הדור השלישי :

האדמו"ר ר' שמחה בונם מאוטבוצק

קסב—קסט	פרק א :	תולדותיו ופעולתו עד שנת תרמ"ז
קסט—קעו	פרק ב :	עליתו הראשונה לא"י בתרמ"ז
קעו—קעט	פרק ג :	שובו לפולין
קפ—קפד	פרק ד :	עליתו השניה ופטירתו

האדמו"ר ר' מנחם קליש מאמשינוב

תמונות

הקדמת המחבר

בספרי זה השלישי מן הסריה "מגדולי החסידות" השתדלתי להעלות כמה דמויות מגדולי החסידות בפולין בדורות שעברו.

הראשון בספרי זה הוא הסבא קדישא אדמו"ר הזקן מוורקי זצ"ל הנודע בעולם החסידות בתור "אוהב ישראל". ובאחד מפרקי ספרי זה התאמצתי למצות את השקפתו ורעיונותיו ביחס ל"דור המדבר" וחטאיו וגם לדורות הבאים. החוטאים שבדור המדבר התכוננו לשם שמים — מבאר הסבא קדישא בתורותיו לפי הסיסמה הידועה בחסידות האומרת "מן העוונות של דור המדבר נהיתה תורה ואם חסרה אות אחת מן החטאים שלהם בספר התורה הרי הוא פסול, אבל מן המצוות שלנו תורה לא תהיה..." אותו צדיק שכל ימיו טרח ועמל כדי לעזור לאחיו בגולת פולין ונודע בדברי ימיה של גולה זו כעסקן בה"א הידיעה במשך תקופה שלמה, ישאר לדורות בתור סמל של עושה בצרכי צבור באמונה ובתור אחת הדמויות הנעלות של עם ישראל בדורות האחרונים. חסידים מספרים שאחרי פטירתו כשבא בנו האדמו"ר ר' יעקב דוד מאמשינוב לקוצק, שאל אותו האדמו"ר מקוצק אם כבר ראה את אביו אחר פטירתו וכשהשיב ר' יעקב דוד בשלילה אמר לו הקוצקי: "ואני ראיתי את אביך. הייתי בעולם העליון וחפשתיו. רציתי לראותי ושאלתי היכן ר' יצחק שלנו? ואמרו לי מלאכי השרת ללכת להיכל העליון לחפשו שם. בראשונה חפשתיו בין תלמידי הבעש"ט זצ"ל ואמרו לי שהוא נמצא בהיכל יותר גבוה. חפשתיו אחר כך בהיכל האחרונים של ה"בית יוסף" והרמ"א ולא מצאתיו. גם בהיכל של הראשונים לא פגשתי עד שנכנסתי להיכל של האמוראים וכשחזרתי גם כאן ושאלתי היכן נמצא ר' יצחק שלנו? ענו לי שכאן קרוב נמצא שדה ובו נהר ושם נמצא ר' יצחק. נגשתי אל הנהר ומצאתיו שם עומד כפוף על גבי מקלו ומביט בנהר. "ר' יצחק, מה אתה עושה כאן?"

שאלתיו. והוא השיב לי: "הנהר הזה הוא מדמעות בני ישראל ואיני יכול לזוז מכאן".

אוהב ישראל שנשאר עומד כפוף על נהר הדמעות של בני ישראל השאיר אחריו שני בנים צדיקים שהמשיכו אחריו את דרכיו בחסידות: בנו בכורו ר' יעקב דוד באמשינוב, והצעיר ר' מנחם מנדל בוורקי. וגם את דמויותיהם השתדלתי להעלות בספרי זה. נסיתי לתת תמונה מחייהם ומפעולתם ביהדות פולין.

בטוחני שעל ידי ספרי זה, כמו גם בספרי הקודמים יכיר הדור הצעיר של ימינו אלה את גדולי מנהיגי יהדות פולין בדורות שעברו שלפני השואה האחרונה.

פריז טבת תשי"ב. אברהם יצחק ברומברג

ב"ה

הקדמה למהדורה שניה

המהדורה הראשונה של ספרי זה אשר יצאה בפריז בשנת תשי"ב התבססה בעיקר על החומר ששאבתי מתוך הספרים: אהל יצחק, עשר נפלאות ושיח שרפי קדש וקצת מפי חסידים ותיקים. אולם מאז נוסף לי הרבה חומר חדש שמצאתי בספרים שונים ודברים בעל פה שלא נתפרסמו עד עתה. החומר הנוסף במהדורה זו הוא ברובו בנוגע לאדמו"ר הראשון מוורקי, ומקצתו בנוגע לשני בניו האדמו"רים ר' יעקב דוד מאמשינוב ור' מנדל מוורקי.

חדשים לחלוטין הם שני החלקים האחרונים שבספר, המוקדשים לשנים מנכדיו של אבי השושלת: לאדמו"ר ר' שמחה בונם מאוטבוצק, בנו הבכור של האדמו"ר האמצעי מוורקי ר' מנחם מנדל שנהל אדמו"רות מאחר פטירת אביו בשנת תרכ"ח עד עלותו לא"י בשנת תרס"ו ושם נפטר בתרס"ז, ולאדמו"ר ר' מנחם, בנו בכורו של האדמו"ר ר' יעקב דוד מאמשינוב, שהמשיך את ענף אמשינוב משנת פטירת אביו

בשנת תרל"ח עד אחרי מלחמת העולם הראשונה ונפטר בשנת תרע"ה בורשה.

שני היורשים הללו של השושלת בדור השלישי היו ופעלו בתקופה הרת חליפות ומשברים בחיים היהודיים בפולין בעקבות ההתבוללות של השכבות העשירות, ומאידך בצל הרוח המפכנית אשר לבשה את השכבות העניות ומצאה את בטויה ב"שביתות" המפורסמות של שנת 1905. ואחר כך התמורות שחלו בחיי יהודי פולין תחת הכבוש הגרמני בשנות מלחמת העולם הראשונה (1914—1918) ורבבות יהודים מן העירות הקטנות נעקרו ממקומם וגורשו ע"י הצבא הרוסי לפנים רוסיה — כל אלה נתנו אותותיהם בחייהם הפנימיים והרוחניים של יהודי פולין. הדור הצעיר, בניהם של חסידים וחניכי חדרים וישיבות נהפכו בין-לילה לתלמידי בתי ספר ממשלתיים, כפי שאנו פוגשים אותם אצל הרבי ר' מנחם מאמשינוב. אדמו"רי הדור ההוא בהפגשם בשאלות החדשות של המציאות בזמנם הגיבו עליהן בכל כח השפעתם הרוחנית ואצל שני היורשים לבית וורקי ואמשינוב בדור השלישי המתוארים בספר זה יכולים לראות כיצד התופעות והבעיות של הזמן מוצאות הד אצלם וכיצד כל אחד מהם פעל והשפיע על קהל חסידיו על פי דרכו ועל פי הנסיון והמסרת שקבלו מאבותיהם, כדי לשמור על הגחלת לבל תכבה.

את החומר לשני הפרקים החדשים הללו שאבתי בעיקר מפי חסידי אמשינוב ואוטבוצק. ראשונה אזכיר כאן את הרב החסיד ר' אלתר-משה-מרדכי בורשטיין ז"ל מגוברובה, שהיה חסיד אמשינובי מובהק ומפיו שמעתי הרבה דברים בעת שנדדנו יחד בראשית הכבוש הנאצי בשנת ת"ש מביאליסטוק לוילנה ושם נהרג על קידוש השם, הי"ד. ויבדל לחיים ארוכים ידידי החסיד הותיק ר' משה בונים ג"י מפשיסחה, עתה בבני-ברק, שהיה מסתופף בחצר אמשינוב. חומר מענין על האדמו"ר ר' מנחם מאמשינוב מסר לי ידידי היקר ר' לייב ביאלר ג"י.

על האדמו"ר ר' שמחה בונם מאוטבוצק שהיה אישיות מעניינת מכל הבחינות והצטיין בחבתו לא"י, ואף עלה פעמיים ארצה, ספרו לי שנים מיקירי ירושלים שליט"א: הרב ר' ישראל יצחק רייזמן והרב ר' שמואל אהרן שזורי, מזכיר הרבנות הראשית לא"י. שניהם היו בנעוריהם מקורבים אליו בעליתו השניה בתרס"ו. וכן החסידים ר' שמחה שיפמן נ"י מכפר חסידים, ור' משה יהודה אובלודזינר נ"י מתל-אביב אשר זכו בנעוריהם להסתופף בחצרו באוטבוצק.

חומר על עליתו הראשונה בשנת תרמ"ז מצאתי בעתונים המליץ, הצפירה והחבצלת. והריני מביע כאן את תודתי לשופט הנכבד מר גד פרומקין על שהואיל להשאל לי כמה מכרכי החבצלת אשר הם יקרי המציאות עתה.

תודתי נתונה לכל אלה שמסרו לי חמר בעל פה ושלא הזכרתים בשמם. וכן אודה לכל מי שנמצא תחת ידו עוד חומר בלתי נודע, כגון מכתבים וכד', ואפרסמו במהדורה הבאה בע"ה.

ירושלים, אדר, תשט"ו. אברהם יצחק ברומברג.

האדמו"ר ר' יצחק קליש מוורקי זצ"ל

(תקל"ט—תר"ח)

ר' יצחק מוורקי הוא אחת הדמויות המזהירות שביד אדמו"רי פולין במאה הקודמת. חניך בית מדרשו של "החווה" מלובלין ובאחרונה תלמיד וחסיד מופלג של הרבי ר' שמחה בונם מפשיסחה. חסידות פשיסחה, שעוררה בשעתה התנגדות גדולה מצד רוב החסידים והאדמו"רים בשל חידושה ודרכי המחשבה והעבודה המיוחדים שלה, והיתה נחלת מעטים בלבד, נתפשטה על ידי ר' יצחק מוורקי ונעשתה לחסידות עממית. תכונותיה העיקריות של חסידות וורקי היו: פשטות, תמימות ואהבת ישראל בלא גבול. פשטותו ועממיותו משכו את חיבת ההמונים אליו ור' יצחק נעשה אישיות מרכזית בחסידות פולין. אמרו: מה שרבי לוי יצחק מברדיטשוב היה בדורו (ת"ק—תק"ע) ליהודי רוסיה, היה ר' יצחק מוורקי בדורו ליהודי פולין. ואף לאחר פטירתו המשיכו בניו וגדולי תלמידיו את השיטה של מיסד שושלת וורקי.

כמו הרב ר' לוי יצחק מברדיטשוב בשעתו כן גם ר' יצחק מוורקי היה גדול סניגורם של ישראל. ולא רק לשעתו ולדורו, אלא הראה דרך לכל הדורות כיצד להעריך את האדם הפשוט שבישראל ולהרימו משפל מדרגתו למדרגת חסידות. סיסמת וורקי היתה: "נישט געדאוונט נישט געלערנט, אבי-גאט נישט דערצערנט" (לא להתפלל, לא ללמוד ובלבד לא להכעיס את בורא העולם). ואמנם הצטיינו חסידי וורקי לא

רק בלמדנות ובחריפות מוחין, אלא גם בפשטות, בתמימות ובשמחה, ובזאת נבדלו מחסידים אחרים. אהבה ואחוה, חדוה ורעות, עבודת ה' תמה ומסירות נפש של אחד בעד חברו היו היסודות שעליהם הושתתה חסידות וורקי ולכן התפשטה מהרה בין המוני העם ויצרה טפוס מיוחד של חסיד וורקי. ועד היום הזה מצטיינים השרידים מבין חסידי וורקי ששרדו לפליטה לאחר השואה הנוראה, במידות אלו. המייסד של התנועה הזאת, הצדיק ר' יצחק מוורקי, ישמש לכל הדורות סמל של הגשמת התכונות הנעלות ביותר של האדם הישראלי.

פרק א

מתולדותיו

בעיירה זלושין, פולין, חי איש תם וישר ר' שמעון, והוא נכדו של הרה"ג המפורסם ר' יצחק מקליש, מצאצאיו של בעל "הלבושים". ר' שמעון התפרנס ממסחרו הדל, ומכל אשר הרויח היה מפריש מחצה לעניים, כי היה האיש בעל רחמים ועל כן קראוהו בשם ר' שמעון "בעל רחמנות". ולר' שמעון אשה צנועה ויראת ה', מרת יוטא, ותלד לבעלה שבע בנות ובן לא היה לה. ויהי כאשר חלתה האשה זמן רב ולא יכלה ללדת עוד, נסע בעלה ר' שמעון אל הצדיק ר' דוד מלילוב, והבטיח לו הצדיק שיולד לו בן והוא יהיה בעל "נשמה גבוהה". וכן היה. ותהר האשה ותלד בן בשנת תקל"ט ויקרא שמו יצחק. וילך הילד הלך וגדל ויהי אהוב על כל רואיו, כי היה מלא חן וענוה.

בימים ההם היה הצדיק מלילוב עושה נפשות לחסידות. היה הולך מעיר לעיר ומכפר לכפר ומחפש בעלי "נשמות גבוהות" להכניסם תחת כנפי החסידות. ביחוד היה מחבב ילדים ואף הוא היה חביב ומקובל עליהם. בבואו לאיזה מקום היתה ראשית דרכו לסור אל "החדר" ולהשתעשע עם ידידיו הקטנים בדברי תורה ולחלק להם ממתקים ופרוטות. והיה יום בואו יום חג ושמחה לילדים.

ויהי היום ויבוא לזלושין. ותהי ראשית דרכו כמו תמיד אל "החדר". ויתן לכל אחד מהילדים פרוטה וליצחק, שהיה אז פעוט כבן שלש והצטיין בענות חן, נתן שלוש פרוטות. לפני לכתו אמר למלמד: "ילד זה עתיד להיות צדיק ומנהיג של אלפים בישראל".

כעבור כמה שנים שוב נודמן הצדיק מלילוב לזלושין והתאכסן בביתו של ר' שמעון "בעל רחמנות". הילד יצחק היה אז כבן שבע והיה משמש את הצדיק האורח, לקנות עבורו טבק ולכל אשר שלחו הלך. הצדיק מלילוב בחן אותו במסכת "בבא מציעא" דף יא, ושאלו פירוש המשנה "ראה אותן רצין אחר מציאה כו' ואמר זכתה לי שדי". הילד ביאר: מי ששמו שדי, היינו הקב"ה, זיכה לי". והתחיל בוכה, כי הבין שאין כך כוונת המשנה. אמר לו הצדיק: "אם יודע אתה שאינך יודע, הרי הנך מיטיב לדעת, ועתיד אתה להיות רבי של חסידים". ולאביו אמר: "עתיד בגך להיות חכם שיראתו קודמת לחכמתו...". מאז שקד הנער על לימודו ביתר שאת. אביו היה לוקחו לפעמים לירידים שבעירות הסמוכות לעזור לו במסחרו. אולם הנער נפשו חשקה בתורה, ואביו ואמו שמחו בכן זקונם השקדן.

ובעיר זאריק היה סוחר ידוע בשם ר' מאיר, שגם הוא היה נוסע לירידים. והיו שניהם, ר' שמעון מזלושין ור' מאיר מזאריק, עומדים עם סחורתם סמוכים זה לזה ועל ידי כך נתקרבו ונעשו אוהבים זה לזה ובשעת הפנאי היו משוחחים ביניהם בעניני פרנסתם ומשפחותיהם. ויספר ר' שמעון לר' מאיר על אודות בנו יצחק, שהנהו מתמיד גדול. ולר' מאיר בת צנועה, יראת ה' ובת חיל, רחל שמה. וייטב הדבר בעיני האבות לשדך את בניהם. ונגמר ביניהם שבעת היריד בצ'נסטוחוב יביא ר' שמעון את בנו לשם כדי שיבחן אותו הרב הגאון הידוע ר' דוד, בעל "בית דוד", אב"ד בצ'נסטוחוב (אחר כך ראב"ד בפיעטרקוב). חשש ר' שמעון שמא יבהל הנער הצנוע והבישן ולא יפיק את רצונו של הגאון מצ'נסטוחוב. על כן נסע תחילה אל הצדיק מלילוב לשאול את דעתו בענין שידוך זה בכלל ולבקש ממנו ברכה עבור בנו שיעמוד בבחינה. הצדיק מלילוב אמר לו שהשידוך נראה בעיניו ושהנער בלא ספק ימצא חן בעיני הגאון שיבחן אותו. וכך היה: הנער עמד במבחן והשידוך נתקיים.

כבן ארבע עשרה היה הנער יצחק כשהשיאוהו אשה. וכמנהג הימים ההם עבר לגור אצל חותנו בזאריק. שם ישב ולמד ואשתו הצעירה עזרה לאביה במסחר. היא ילדה לו שני בנים, וארבע בנות: שרה חנה, דבורה, צפורה, בלומה.

הצדיק מלילוב היה מבקר לפרקים בזאריק, כי היו לו שם חסידים רבים בין האברכים הצעירים ובתוכם היה גם ר' יצחק. אולם ה"בעלי בתים" היטב חרה להם על שחתניהם הולכים ונעשים "מופקרים", עוסקים כל הימים בחסידות ומסיחים דעתם מלימוד התורה ומעסקי פרנסה. על

כן נמנו וגמרו ביניהם שכשיבוא ר' דוד מלילוב לעירם יתפסוהו וימסרוהו לשלטונות לגרשו מן העיר, ואז ממילא יחדלו חתניהם מן החסידות. ויהי כבוא ר' דוד מלילוב העירה מיהרו לקראתו תלמידיו להזהירו וגילו לו את מזימת ה"בעלי בתים". אולם הצדיק מלילוב לא נבהל, ושאל את תלמידיו: מי הוא הרודף העיקרי? השיבו לו: ר' מאיר, חותנו של ר' יצחק. הלך אליו ומצאו אומר תהלים בקריירות, כדרכו של מתנגד. עמד הצדיק מלילוב וענה לעומתו בהתלהבות פסוק בפסוק, עד שגם ר' מאיר נתמלא התפעלות, פייס את הצדיק ונתקרב אליו, ומאז התחיל ר' מאיר נוסע אליו ללילוב. אולם אשתו של ר' מאיר היתה מתנגדת ובכדי שתתרצה לנסיעותיו היה מביא לה בעלה בכל פעם כשחזר מנסיעתו אל הצדיק, מתנות. וכך נהפך חותנו של ר' יצחק ממתנגד לחסיד נלהב והסכים שחתנו ישב בבית הצדיק בלילוב וילמד שם.

פרק ב

בלילוב ובלובלין

בביתו של הצדיק מלילוב שהה ר' יצחק כמה שנים. הנער-האברך נתקשר לרבו ומחנכו בכל נימי נפשו והצדיק אף הוא אהב את תלמידו אהבת נפש. לקירבת נפש זו שבין הרב והתלמיד היו שרשים עמוקים: שניהם, גם הרב וגם התלמיד, הצטיינו במידת הרחמים והחסד. ר' יצחק שירש

מאביו מידה זו, טיפח אותה ביתר שאת בהשפעת רבו, וממנו למד לאהב כל בריה ובריה. ופעם אמר לו רבו: "ודע לך כי עוד לא הגעתי למדת אהבת ישראל, כי עוד מרגיש אני בלבי חבה יתרה לבני יחידי מאשר אל בן-ישראל אחר". הצדיק מלילוב שהיה מפורסם באהבתו לבריות, היה גם זהיר מאד בצער בעלי חיים, והיה מקיים מצוה זו בכל מקום שנודמן. בימי הירידים בקיץ היה ר' דוד מלילוב רץ עם דליי מים להשקות את הסוסים, שבעליהם היו טרודים ושכחו להשקותם.

ר' דוד מלילוב היה מחסידי "החווה" מלובלין ובכל פעם שהיה נוסע ללובלין היה לוקח את תלמידו עמו. על נסיעות אלו היה ר' יצחק מספר אחר כך באהבה ובהתפעלות רבה. כשהיה נוסע עם רבו והיו פוגשים בדרך חסיד שמכתת רגליו אל הרבי, היה הצדיק מלילוב מזמינו לנסוע אתו בעגלתו, וכן שני ושלישי עד שנתמלאה העגלה עד אפס מקום. כשראה הצדיק שהמשא כבד על הסוסים, היה הוא ותלמידו יורדים והולכים אחרי העגלה.

"בהיותי פעם בראש השנה בלובלין — היה ר' יצחק מספר — הרגיש "החווה" שר' דוד מלילוב איננו בבית המדרש ובינתיים הגיע הזמן של תקיעת שופר. המתין "החווה" מלהתחיל סדר תקיעות ואני רצתי אל האכסניה לחפש את רבי. מצאתי אותו עומד עם "ירמולקה" מלאה שעורים בידו ומאכיל את הסוסים, שבעל העגלה עזבם רעבים בלכתו להתפלל. כאשר גמר ר' דוד להאכיל את הסוסים בא לבית מדרשו של הרבי, ומיד התחילו בסדר התקיעות. אחרי התפילה אמר

„החווה“: „ר' דוד'ל סתם היום את פי המקטרגים. התקיעות עלו יפה...“.

כשהביא הצדיק מלילוב את ר' יצחק בפעם הראשונה ללובלין לראש השנה הציגו לפני „החווה“ והמליץ עליו לצרפו למנין של הרבי, שרק גדולי תלמידיו נמנו עליו. שאל „החווה“ את ר' יצחק: באיזו סוגיה אתה לומד? „בהלכות עדות“ — השיב ר' יצחק. שאלו „החווה“: האם חידשת איזה חידוש בסוגיה זו? „איני יודע לחדש חידושים, — השיב ר' יצחק — אבל היה קשה לי הדין: מדוע קרוב פסול להעיד בין לזכות ובין לחוב. לזכות — יש טעם לפסול, משום שנחשד להעיד שקר לטובת קרובו; אבל לחוב — מפני מה הוא פסול?“. שאלו הרבי מלובלין: „ומה תירוץ מצאת?“. השיב האברך: „יישבתי כך את הענין לעצמי: כתוב בתורה ועמדו שני האנשים, הרי שהעד צריך להיות איש, כי מי זה האיש שיראה חוב לקרובו — עצמו — ובשרו? ולפיכך הוא פסול לעדות“. נתמלא הרבי מלובלין שמחה, ואמר: „על ידי המלצה ישרה זאת נמתקו כל הדינים בשמים, כי אנחנו בנים למקום, והקב"ה הוא אבינו ואיך יוכל לראות חוב, חס וחלילה, על ישראל, בניו האהובים? מיד הכין עצמו „החווה“ לתקיעות, שעד עתה עכבם, בגלל הקטרוג הגדול שהיה בשמים.

ועוד מסופר: כאשר רקד הרבי מלובלין ב„שמחת תורה“ וכל החבורה הקדושה עמדו סביבו, נדחק גם ר' יצחק כדי לראות את הרבי ברקדו, וכאשר ראהו נפחד והרכין ראשו לארץ. הושיט ה„חווה“ את ידו נגע בראשו של ר' יצחק והגביהו למעלה ואמר: „אברך למה נפלו פניך? אתה תהיה מנהיג גדול בישראל“.

„החווה“ קירב את האברך הצעיר ר' יצחק היה שוהה בלובלין זמן רב, ואשתו היתה עוסקת במסחר בזאריק. מזמן לזמן היה ר' יצחק בא לביתו לזאריק ושוב היה חוזר ללובלין. שם ישב בצוותא עם החסידים ולמד והיה יוצא ובא לפני הרבי. על יראת הכבוד שהיתה לו כלפי „החווה“ היה רגיל לספר: „בהיותי בלובלין לא נגשתי מעולם אל שלחן הרבי ולא התקרבתי יותר מאשר עד מחצית המרחק שביני ובינו. כל כך היתה עלי אימת הרבי. בכל זאת את הדברים שהיה עלי לשמעם — שמעתי גם מרחוק, ואלה הדברים שלא היו מכוונים אלי, גם אם הייתי מתקרב, לא הייתי שומעם...“.

פעם אמר לו הרבי מלובלין: „יצחק! אם יודמן לך מקום „מלמדות“ טוב, לא יזיק שתקבל“. הופתע ר' יצחק מדברי הרבי, כי מצבו בימים ההם היה טוב ולא היה זקוק לפרנסת „מלמדות“. אולם שמר את הדבר בלבו. אך יצא ר' יצחק מלפני הרבי בא יהודי כפרי ובכה לפני הרבי, שבניו בורים וערלי לב ומוטב לו להישאר בעירום ובחוסר כל, ובלבד שיהיו בניו בני תורה. אמר לו הרבי: אם תוכל לשלם שכר לימוד ארבעים אדומים תקח לך למלמד את האברך שיצא זה עתה, ובניך יצליחו בלימודם. הלך הכפרי ומצא את ר' יצחק והציע לו אותו הסך. נזכר ר' יצחק בדברי הרבי וקבל את המשרה. עמד ונסע עם האיש לכפר וכתב לאשתו שנעשה „מלמד“. השיבה לו אשתו טוב עשית, כי גייסות הצרפתיים שעברו לרוסיה דרך עיירתנו שללו את ביתנו ולא הניחו אפילו התבן שעל הגג.

בתחילה לא הצליח ר' יצחק בתפקיד של מלמד. הוא התחיל ללמד את תלמידיו חומש, אבל לא קבלו ממנו אף

מלה. אז נסע לובלינה וספר זאת לרבי. אמר לו הרבי: תתפלל עליהם. שמע ר' יצחק בקול רבו. התחילו התלמידים לומדים בהתמדה ועשו חיל בלמודם משעה לשעה. וכשכלה ה"זמן" ביקש הכפרי מר' יצחק שישאר לעוד "זמן". בא ר' יצחק לפני רבו ושאל אם ימשיך במלמדות. שאל הרבי את ר' יצחק: מה תורה שמעת בהיותך בכפר? לא ידע ר' יצחק מה להשיב. חזר הרבי ושאלו: היתכן במשך חצי שנה לא לשמוע מאומה? נזכר ר' יצחק מה שקרה בכפר ההוא: יהודי אחד סירב לבוא למנין מתוך כעסו על חברו. אמר לו כפרי אחר: הרי כתוב (בראשית מט, טו) "וירא (מלשון "רואה אני את דברי אדמון") מנוחה כי טוב... ויט שכמו לסבול". פירושו: אדם סבלן יש לו מנוחה מהכל, כי אינו כועס על זולתו. כששח ר' יצחק אותו פירוש לפני "החווה" אמר לו: אם כן הרבית לשמע, ועל פי התורה הזאת עוסק אני עד עתה לבוא למדרגה... מכאן ואילך אינך צריך להיות מלמד. "החווה" צוה עליו לחזור לביתו לזאריק. שזה זמן רב היה מנותק משם בשל הדרכים המשובשות בגייסות.

יצא ר' יצחק לשוב לביתו ושכר המלמדות בכיסו. בדרך לן באכסניה אחת. בלילה שמע קול בכי. קם וראה שבעל האכסניה וכל בני ביתו יושבים ובוכים. שאל אותם לסיבת בכים. ספר לו בעל האכסניה ששידך את בתו ומחר זמן החופה, והיה לו כסף הנדוניה מוכן כמו שהבטיח לחתן. אולם באותו לילה בא הפריץ ודרש את דמי החכירה, והוכרח לתת לו את כל הכסף של הנדוניה, ועכשיו ודאי שלא ירצה תחתן להכנס לחופה בלי הנדוניה שהובטחה לו. כששמע זאת ר' יצחק הוציא את צרור כספו שקבל בשכר המלמדות ומסר אותו

לבעל האכסניה. שמחו בני המשפחה וחשבוהו לאליהו הנביא. וכשבא ר' יצחק לזאריק ירא היה ללכת אל ביתו פן יצער את אשתו מפני שבא בידים ריקות. לכן לא סר לביתו אלא הלך לבית המדרש וישב שם ולמד. וכששאלוהו החסידים: מפני מה אינו הולך לביתו — ספר להם את כל הקורות אותו. כשנודע הדבר לאשתו בכתה על אשר בא בלא פרוטה, אולם אחר כך באה לבית המדרש, פייסה אותו ובקשה ממנו לבוא הביתה. מעתה ראה לעצמו חובה להתחיל לעסוק בעניני פרנסה. הוא קבל בקונצסיה מן הממשלה את מונופול הטבק בכל הגליל, אבל התפרנס בקושי מעסק זה, כי דמי החכירה היו גבוהים מאוד. היה חי בעוני וגר בחדר אחד, כי לא השיגה ידו לשכור לו דירה. פעם שאלוהו: איך אפשר ללמוד ולהתפלל בחדר שגם ישנים בו? השיב: „נאמנים עלי דברי חז“ל, שאמרו: חוט של עירוב נחשב כמו מחיצה. הנני עושה עירוב בחדרי ונחשב הוא כמו שני חדרים...”

פעם נתבע לשלם סכום גדול דמי חכירה ולא היה הסכום בידו והיה צפוי להפסיד את הקונצסיה של המונופול. שח את צרתו לחברו, חסיד ידוע בזאריק. טיפל עמו חברו להשיג כסף בהלוואה, אבל לא יכלו להשיג בשום אופן. ביקש ר' יצחק מחברו שילך עמו ל„שטיבל“ של החסידים. כשנכנסו הוציא ר' יצחק גמרא, ואמר: „יש לי מכבר מהרש“א עמוק שאיני מבינו. בוא וננסה כעת להבינו“. למד עם חברו את הגמרא והתוספות והמהרש“א שעות אחדות בעיון רב עד שנעשה המהרש“א מובן כל צרכו. אחר כך שאלו חברו: איך אפשר למוח שהוא טרוד בטרדות כה גדולות בקשר עם העסק, להכיל לימוד זה בעיון רב כל כך? „אדרבה! — השיב ר'

יצחק בהתלהבות — מאחר שכל חושיו ומחשבותיו של האדם נתונים כולם ביחד בטרדה גדולה, קל יותר לקחתם ולשימם בעיונה של תורה...".

גם בהיותו חסידו של "החווה" מלובלין נשאר קשור אל רבו מלילוב ולא זזה ידו מידו כל הימים.

מאלף וסמלי הוא הסיפור שנמסר מפי הצדיק מלילוב לר' יצחק תלמידו: "בלכתי פעם אל הרבי ר' אלימלך מליז'נסק — ספר ר' דוד לתלמידו — תעיתי ביער. והנה בא לקראתי איש והראה לי את הדרך ואחרי שעה קלה הובילני אל מחוז חפצי. לפני שנפרד מעלי גילה לי שני דברים נחוצים בעבודת ה': א. אם רוצים לחבר שני גזרי עץ ולדבקם זה בזה היטב למען לא ינותקו, דרוש להקציע ולהחליק היטב את כל אחד מהם עד שלא תשאר בליטה יתירה באחד מהם. והדבר השני שלמדני הוא: עד שאתה מסתכל לתוך פעולת חברך, מוטב שתפנה את מבטך לתוך פעולתך ולתוך תוכך... ומיד נעלם האיש". כך ספר הצדיק מלילוב.

ספורים אלה ששמע מרבו, השפיעו השפעה מכרעת על מהלך מחשבותיו של התלמיד בעתיד. בלילוב רכש לו ר' יצחק את ראשית נסיונו בחסידות, לובלין היתה התחנה השניה. הצדיק מלילוב הכשיר את תלמידו להכנס לחוג חסידים בעלי מדרגה, והוא שהכניס את ר' יצחק בסוד תלמידיו הגדולים של "החווה".

פרק ג

פשיסחה

על ידי רבו מלילוב הכיר ר' יצחק את ה"חווה" מלובלין.
ועל ידו הכיר גם את "היהודי הקדוש" מפשיסחה. מחותנו
של הצדיק מלילוב.

כשנסע הצדיק מלילוב בפעם האחרונה (בחנוכה תקע"ד)
אל מחותנו לפשיסחה נלווה אליו ר' יצחק. זאת היתה נסיעתו
האחרונה של ר' יצחק יחד עם רבו. הציג הצדיק מלילוב
את תלמידו ר' יצחק לפני מחותנו. "היהודי" נתפעל מאד מן
האברך ובקש מאת הצדיק מלילוב שישלחו אליו בראש-
חודש שבט. חלה אז הצדיק מלילוב, אבל צוה על ר' יצחק
לנסוע לפשיסחה, כמו שהבטיח למחותנו. ב' שבט נסתלק
הצדיק מלילוב כשר' יצחק נמצא עדיין בפשיסחה. כאשר נודע
לר' יצחק מפטירת רבו האהוב בכה הרבה והתרעם על "היהודי"
על אשר נתקו מרבו. אמר לו "היהודי": "חששתי לך פן לא
תוכל להבליג על האסון". ולבנו ר' ירחמיאל אמר "היהודי"
על ר' יצחק: "אין לך מדה טובה שמנו חז"ל — שאינה ב'".
כאמור, נפטר ר' דוד מלילוב ב' שבט תקע"ד, ו"היהודי"
הקדוש נפטר ב"ט תשרי תקע"ה, ובתשעה באב אותה השנה
נפטר גם "החווה". וכך נתייתם ר' יצחק מכל רבותיו שהיו לו.
ומסופר: קדם הסתלקותו של ה"חווה" התאספו לבית
מדרשו בלובלין כל גדולי תלמידיו והתפללו לשלומו. הם קרעו
שחקים בתפלותיהם ותחנוניהם. ר' יצחק שנמנה על הצעירים
שבחבורה היה נסער ביותר ורץ מסביב לבימה, מקטרתו שבפיו

העלתה ענני עשן, והוא כולו כאש להבה. פתאום נגש אליו אחד מגדולי החבורה מהיושבים בכתל המזרח ואמר: „אברך שחור! (כך היה כנויו של ר' יצחק בפי החסידים בשל צבע פניו הכהים) — חדל לך מאש להבה, כבר הכל אבוד“.

אחרי פטירת ה„חווה“ נתחבר ר' יצחק אל ר' משה בנו של ר' דוד מלילוב (חתנו של „היהודי“), ושניהם יצאו לחפש להם „רבי“. כסף להוצאת הנסיעה לא היה להם. כתתו רגליהם והלכו ימים רבים עד שהגיעו אל הצדיק ר' מרדכי מטשרנובל. בדרך נדברו ביניהם שלא יגידו מי הם. כשנכנסו בערב שבת לקבל „שלום“, שאל הצדיק מטשרנובל את ר' יצחק: מנין אתה? ענה ר' יצחק: מעיר זאריק. אמר הצדיק: עד עתה לא שמעתי מעיר זו. אחר כך שאל את ר' משה: מנין אתה? השיב לו ר' משה: מעיר לילוב. אמר הצדיק: מעיר זו שמעתי. והיה לפלא בעיניהם, כי עוד לא היתה אז מסילת ברזל ולילוב — עיירה קטנה ורחוקה מטשרנובל. ראה אותם הצדיק מטשרנובל משתוממים והוסיף: מעיירה זו אני יודע כיון ששמעתי על הצדיק ר' דוד'ל מלילוב שנפטר לפני זמן קצר. ולא יכול עוד ר' יצחק להתאפק ואמר בהראותו על חברו: זהו בנו, ואני מתלמידיו של הצדיק מלילוב. כששמע זאת הצדיק מטשרנובל שמח בהם מאד וכיבד אותם. אחרי השבת נתן להם רשות לנסוע ואמר: „אתם יכולים כבר להיות מנהיגי הדור ואינכם צריכים עוד לטלטל את עצמכם ולבוא אלי“.

אותה שנה שנפטר „היהודי הקדוש“ עלה שמשו של ר' שמחה בונם מפשיסחה, תלמידו הגדול ויורשו הרוחני של „היהודי הקדוש“. בשובו מנדודיו בחר ר' יצחק בר' שמחה

בונם ל"רבו". הוא התיחס לרבו החדש בהערצה רבה, למרות שרבים מצדיקי הדור חלקו אז עליו.

גודל הערצתו לרבו אפשר לראות ממה שהשיב לר' ישעיה מפשדבורז: "מהי ההתפעלות שאתם מרבים כה להתפעל מארבי ר' בונם ובמה כוחו גדול כל כך?" — שאל פעם ר' ישעיה מפשדבורז את ר' יצחק. השיב לו ר' יצחק: "הרבי ר' שמחה בונם יש לו הכוח של אליהו הנביא. מצא אליהו הנביא את אלישע תלמידו חורש בשדה בשורים וקורא אליהם בלשון האכרים: "נו, היי, קסאבע". וכשהשליך עליו אליהו את אדרתו נתפעל אלישע כל כך ונתלהב עד שתיכף ומיד שחט את השורים ושרף את כלי המחרשה ובישל הבשר ויחלק לעם. וכששאלהו אליהו: מה עשיתי לך? השיב: אהה! הרבית לעשות עמדי. ויעזוב את אביו ואמו וירץ אחרי אליהו רבו, ואי אפשר היה לנתקו מרבו עד שקיבל ממנו פי שנים. כך גם הרבי ר' בונם. כשלוקח ידו של תלמיד הפשוט ביותר, לתוך יד שלו, מתלהב האיש מיד, והנקודה היהודית שבו מתלהט ביותר עד שלבו מתמלא אהבה עזה להשם יתברך ולתורתו הקדושה ונושק לכל אותיותיה ומוכן למסור את עצמו על קדושת השם יתברך..."

ואכן קבל ר' יצחק מרבו מפשיסחא פי שנים. גם הרב העריך את תלמידו והתפאר בו. מסופר מפי האדמו"ר מקוצק: "כשהתאספו צדיקי הדור בחתונה הידועה באוסטילה לחלוק על הרבי ר' בונם — אמר הרבי: "אנכי אראה להם שאעמיד תלמיד שיהיה במדרגתו של הרבי ר' אלימלך מליז'נסק..." בתחלה דמיתי — אמר האדמו"ר מקוצק — שאלו התכוין

רבנו מפשיסחה, אולם אחר כך ראיתי, שעל ר' יצחק מוורקי היתה כוונתו.

ומסופר: כשבא בפעם הראשונה לפשיסחה, לאחר שובו מטשרנובל, שאלו ר' מנחם מנדל האדמו"ר מקוצק, מה ראה בטשרנובל? השיב ר' יצחק: "את שלחן הבעש"ט". אמר לו ר' מנחם מנדל: "אתה ראית שלחן ישן מלפני כמאה שנה, והרבי ר' בונם מראה לנו תמיד דברים עתיקים מלפני כששת אלפים שנה, שהם בריאת שמים וארץ".

מסביב לרבי ר' בונם התאספה אז בפשיסחה חבורה של אברכים "עלויים", בעלי מוחות ומחפשי דרכים בחסידות, שנעשו אחר כך אדמו"רים מפורסמים ומנהיגי עדות גדולות של חסידים בפולין. בלטו בחבורה זו: ר' מנחם מנדל, מייסד שושלת קוצק: ר' יצחק מאיר, מייסד שושלת גור, ור' יצחק מייסד שושלת וורקי. אלה היו המובהקים שבין תלמידי הרבי ר' בונם. כל אחד מהם נטל את חלקו, ור' יצחק מוורקי נטל פי שנים ממידת אהבת הבריות של רבו. לכן עוברת כל פעולתו של הצדיק המופלא הזה בסימן של מסירות נפש בעד כל יחיד ובעד הכלל.

בין תלמידיו של הרבי ר' שמחה בונם היה ר' יצחק זקן החבורה, כי כן אנו מוצאים את חתימתו ראשונה לפני "חידושי הרי"ם" ולפני ר' מנדיל מטומשוב (הוא האדמו"ר מקוצק). על מכתב ברכה אשר כתב הרבי ר' בונם בשנת תקפ"ו לאחד מחסידיו בני החבורה הגאון ר' אלכסנדר זיסקינד כשנעשה רב בשדליץ. ובשולי המכתב הוסיפו דברי ברכה אליו בני החבורה ושם הוא חותם הק' יצחק מזאריק (המכתב נדפס בסוף ספר "קול שמחה" פיעטרקוב, תרס"ג).

ר' יצחק שימש את רבו ר' שמחה בונם עד יומו האחרון. וכשנסתלק הרבי ר' בונם מן העולם בשנת תקפ"ו, בקשו רבים מן החסידים להכתיר את ר' יצחק למנהיג. אולם הוא מיאן לקבל, כי השאיר אחריו הרבי ר' בונם בן, ר' אברהם משה, עילוי ובעל מדרגה. ר' יצחק נכנע לר' אברהם משה והיה נוסע אליו. הוא גם בא בקשרי חיתון עמו, בקחתו את בנו של ר' אברהם משה לחתן לבתו. את חתנו זה, שהיה עדיין נער, לקח ר' יצחק אל ביתו וגם החזיק מלמד בשבילו. ר' אברהם משה לא האריך ימים. רק שנתיים ניהל באדמו"רות ונפטר בדמי ימיו בשנת תקפ"ט. אז כפו החסידים על ר' יצחק לקבל עליו את המנהיגות. וכך נעשה ר' יצחק לאחד מגדולי היורשים וממשיכים של חסידות פשיסחה מיסודו של הרבי ר' שמחה בונם.

פרק ד

מנהיג. יחסיו עם אדמו"רי דורו

אחרי פטירתו של ר' אברהם משה שמו החסידים עיניהם בר' יצחק. ר' יצחק היה אז רב בעיר גוברטשוב, אולם בשל איזו סבה עזב את גוברטשוב ועבר לגור בכפר רודה. כפר זה נמצא היה בחכירה אצל הנגידה הידועה מרת תמר'ל מורשה. ר' יצחק היה ממונה להשגיח על גכסיה שבכפר, והחסידים היו באים אליו לכפר.

נשארו שיחות מענינות שלו מזמן מנהיגותו בתקופה זו. מסופר, שפעם באו חסידים אליו הכפרה. תעו בדרך והלכו

דרך השדות ורמסו וקלקלו את התבואה. ראה זאת השומר, שאף הוא היה חסיד, אבל בעל זרוע וגברתו, נתמלא כעס עליהם ובא אל ר' יצחק להתאונן עליהם, ואמר: "מצוה היא ממש לשבור את עצמותיהם על אשר רמסו את השדות". לא השיב לו ר' יצחק דבר. קבל השומר את שתיקתו כהסכמה. יצא לחצר כדי לבצע את זממו ולהראות לחסידים את נחת זרועו. אך יצא השומר מן הבית, רץ אחרי ר' יצחק, קרא לו שיחזור, ואמר אליו: "שמע נא! אם הולך אדם לעשות מצוה צריך הוא קודם לומר "לשם יחוד", ואם חסיד הוא, עליו גם לטבול במקוה מקודם. על כן לך "למקוה" ותאמר "לשם יחוד" ואחר כך תקיים מצוות "מלקות". שמע המשרת את דברי ר' יצחק ונתבייש מאוד.

ועוד: בא אליו חסיד אחד בבקשה להשתדל בשבילו אצל הגברת תמר'ל קרובתו, שתעזור לו להשיא את בתו. בראשונה דחתו ר' יצחק בשתי ידיו, אולם לבסוף אמר לו שיבוא אליו מחר למשרדו. בא האיש למחרת, קבלהו ר' יצחק בסבר פנים יפות ואמר לו בקול רם למען תשמע גם הגברת תמר'ל: "כמה אתה צריך! — שלש מאות זהובים לנדוניה ומאתים להוצאות החתונה. הרי הם בסך הכל חמש מאות. ואתה קרובה של הגברת תמר'ל, בודאי היא תעזור לך". ותמר'ל, בשמעה דברים אלה, הסכימה וצוותה לתת להחסיד את כל אותו הסכום. התפלא החסיד בפני ר' יצחק: מדוע אתמול דחתו בשתי ידיו והיום קבלהו בסבר פנים יפות ועזר לו. אמר לו ר' יצחק: "רציתי ללמדך שלא תסמוך על בשר ודם, אלא על הקב"ה בלבד". יצא האיש מלפניו שמח וטוב לב. מכפר רודה עבר אחר כך ר' יצחק לפשיסחה. עמדו

חסידיו של הרבי ר' ירחמיאל, בנו של "היהודי הקדוש", ועוררו מחלוקת. קם ר' יצחק והעתיק את משכנו לוורקי. ועל שם העיר הזאת, שבה נשאר עד סוף ימיו, נקרא בשם "הרבי מוורקי". אמו הצדיקת מרת יוטא האריכה ימים ור' יצחק נהג בה כבוד גדול. גם לכשנעשה אדמו"ר היה נוהג בכל שנה לנסע לעיר מולדתו ולושין לקיים כיבוד אם, ששם היא יושבת אצל אחת מבנותיה. ר' יצחק לא לקח אליו את אמו כי חשש שמא לא יקיים בה מצות "כיבוד אם" כראוי בביתה, כי חי בדחק ובעוני בדירה צרה. ובכל פעם כאשר בא לזלושין ישב בשבת קדש אצל השלחן ביחד עם אמו, והחסידים נדחקו מסביב לשלחן. פעם אחת בקשה אמו להביא לה מים לשתות. רץ אחד מן החסידים והביא לה מים. היא מאנה לשתות מן המים האלה באמרה לבנה: "יצחק! הלא צויתי אותך שתביא לי, ולא לאיש אחר". קם האדמו"ר ורץ והביא לאמו מים. אז אמרה לו: "באמת לא היתה כונתי לשתות. רק רציתי לזכותך בקיום מצות כבוד אם, כדי שיהיה לך אריכות ימים".

עם התישבותו בוורקי התחילו נוהרים אליו חסידים לאלפים. עיירה קטנה זו נעשתה לאחד המרכזים הגדולים של חסידות פולין. מסביב לר' יצחק התאספו מאה ושלוששים וארבעה תלמידים מובהקים, ביניהם צדיקים ואדמו"רים מפורסמים, כמו: ר' יעקב אריה מרדזימין, ר' דוב בר מביאלה, ר' שרגא פייבל מגריצה עם בנו ר' יחיאל מאלכסנדר. זה האחרון גדל ונתחנך מילדותו בביתו של הרבי מוורקי.

מסופר: לר' שרגא פייבל מתו עליו כל בניו בילדותם. ר' יחיאל נולד לו לעת זקנה והיה האב השכול חרד מאד לבנו יחידו. בא ובקש עליו לפני הרבי שיברכהו באריכות ימים.

אמר לו הרבי מוורקי: "הבה לי את הנער ואצלי ישאר ואני אעשה ממנו כלי". וכך גידל ר' יצחק מוורקי את הנער ר' יחיאל יחד עם בניו. אחר כך השיאו אשה וגם אחרי נשואיו החזיקו אצלו כשנה תמימה. ר' שרגא פייבל היה מגדולי תלמידיו של ר' יצחק מוורקי ואחרי פטירתו של ר' יצחק (כ"ב ניסן תר"ח) ניהל את העדה כחצי שנה עד שנפטר אף הוא בסוכות תר"ט.

עם אדמו"רי דורו חי ר' יצחק מוורקי ביחסי ידידות ורעות וביחוד עם האדמו"ר ר' מנחם מנדל מקוצק, שהיה חבר נעוריו עוד מימי היותם בפשיסחה. אולם בה בשעה שבקוצק התעמקו בחפוש דרכים לעבודת ה' ולהשתלמות האדם, עבדו בוורקי את ה' בתמימות. בשעה שהרבי מקוצק סגר על עצמו בפני העולם, היה ר' יצחק מוורקי מעורב עם הבריות והיה יוצא ובא לפנייהם להשתדל בעדם, לבטל את הגזרות הרעות שנגזרו עליהם בתקופה זו. למרות ההבדלים שבהשקפות, היו שני הצדיקים, ר' יצחק מוורקי ור' מנחם מנדל מקוצק, בידידות רבה, באהבה ובשלום, ורק תלמידיהם היו מחולקים ביניהם, כדרכם של חסידים לשבח ולרומם כל אחד את רבו, והיו מגיעים לעתים לידי מריבות וקטטות. אולם שני הקדושים העריצו איש את אחיו והיו נוסעים איש אל רעהו ועוזרים אחד לשני. כשחלתה אשתו הראשונה של האדמו"ר מקוצק, מרת גליקל, הביא אותה אל ידידו ר' יצחק מוורקי שיתפלל לרפואתה. ואחרי מותה בתקצ"ז, כאשר הציעו לרבי מקוצק לשאת את גיסתו של החידושי הרי"ם, פנה אל ידידו הרבי מוורקי לשאל בעצתו, והוא השיב לו בחיוב ויעץ לו לשאתה. וכן פנה הרבי מוורקי בשנת תר"ז אל ידידו הרבי

מקוצק ובקש ממנו שיתפלל על בריאות גופו והצלחתו בשליחות צבור אשר נטל על עצמו יחד עם חידושי הרי"ם. (ראה שני המכתבים בספר "שיח שרפי קדש" ח"ב).

שאלו לר' יצחק מוורקי למה נוסע אל הרבי מקוצק. כי היתה מחלוקת בין חסידי קוצק וחסידי וורקי. ענה: יען כי אהבתיו אהבה שאינה תלויה בדבר, אהבה אמתית. וכשבא הרבי מקוצק לפשיסחה ל"יום השנה" של הרבי ר' בונם אמר לר' יצחק מוורקי: לא באתי להשתטח על הקבר, הרי הנך מכירני, אינני "יהודי קברות". באתי רק כדי להתראות אתך.

על גודל מסירותו של האדמו"ר מוורקי לידידו האדמו"ר מקוצק אפשר לראות מהמעשה הבא. מסופר: בנסיעתו לסדיגורה אל הריז"ני עבר ר' יצחק דרך איזביצה. יצא ר' מרדכי יוסף, האדמו"ר מאיזביצה, לקבל את פניו והפציר בו מאד להישאר ולשבות אצלו בשבת. ידע ר' מרדכי יוסף שר' יצחק הוא מידידיו של האדמו"ר מקוצק, התנצל לפניו על אשר פרש מקוצק, באמרו שמן השמים צווהו להיות מנהיג של עדה. אמר לו ר' יצחק: "גם שמואל הנביא שמע קול מן השמים ובכל זאת הלך לשאול את מורו ורבו, עלי הכהן. אף כבודו היה צריך לקבל רשות...". ולא נענה ר' יצחק להפצרותיו ושבת בעיירה הסמוכה.

נזדמן פעם ר' יצחק עם הרבי מקוצק בעיר אחת והלכו לקבל פנים איש את רעהו. ויהי בהפגשם פתח ר' יצחק בשיחה ואמר: "רבי מקוצק, אספר לכם חדשות: החסידים, אנשי שלומנו, השלימו ביניהם". כששמע האדמו"ר מקוצק דברים

אלה קרא בקול ואמר: "אם כן, גבר כוח השקר, והצליח מעשה שטן למחות ח"ו את האמת מן העולם". השתומם הצדיק מוורקי. הסביר הצדיק מקוצק: המדרש מספר "שעה שרצה הקב"ה לברוא את האדם נעשו המלאכים כתות כתות. חסד אמר: "יברא, שהעולם כולו גומלי חסדים". אמת אמרה: "אל יברא, שהעולם כולו שקר". צדק אמר: "יברא, שהוא כולו צדקה". שלום אמר: "אל יברא, שהעולם כולו מחלוקת". מה עשה הקב"ה — נטל אמת והשליכה לארץ, שנאמר: "ותשלך אמת ארצה". האין זה מדרש פליאה? — שאל האדמו"ר מקוצק, והוסיף: אמנם לא עיכבה עוד אמת את בריאת האדם כי הושלכה ארצה, אבל עדיין השלום עיכב, שטען: "אל יברא". ומה תשובה השיב הקב"ה לשלום? אלא מכאן אנו למדים, שכל ענין מחלוקת לשם שמים נובע ממקור האמת. ואם האמת הושלכה, נפלה גם המחלוקת ונשאר ממילא השלום, אלא שלפעמים הוא שלום של שקר. רבי מוורקי! — קרא הצדיק מקוצק — אם החסידים עשו שלום, האמת הושלכה ארצה!...

לעומת זאת מענינת גישתו של ר' יצחק מוורקי. כידוע לשיעוריו במדרש היו מקשיבים אנשים רבים ושונים, ביניהם גדולי תורה וגם פשוטי עם. מעשה במוכר חלב ששמע את הרבי מסביר את הכתוב "לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה מאזני צדק אבני צדק איפת צדק וגו' יהיה לכם" (ויקרא, יט, לה-לו) ואת כל חומר העבירה הכרוך במעשי רמיה במשקלות ובמדות. הרגיש האיש שכאילו אליו מתכוין הרבי והיה לו מוסר כליות. גמר בלבו מאותו יום ואילך לא להונות את הבריות. התקין לו משורה נכונה למדוד את החלב וגם חדל מלמהול אותו במים כאשר עשה עד כה. לימים בא אל

הרבי מוורקי וספר לו: כך וכך עשיתי אלא מאותו יום שאני מודד את חלבי במשורה נכונה ואיני מוהלו במים מתאוננים הבריות על החלב שלי שאינו טוב כאשר היה עד כה. שמע הרבי מוורקי ואמר: „אם העולם שטוף בשקר עד כדי כך, הוסף טפה אחת מים לכל משורה, טפה אחת בלבד, כדי לצאת ידי חובה“.

גם השיחה הבאה אופיינית היא להבנת השקפותיהם של שני הצדיקים המופלאים האלה. פעם אחת, בשבת פרשת תרומה, שבת ר' יצחק מוורקי אצל ר' מנדל מקוצק. ביקור זה חל בתקופה שבה חי הרבי מקוצק בהתבודדות ולא קבל אלא חסידיו המקורבים ביותר. לקראת ידידו ר' יצחק שמח מאד וקבלו. שאל אותו ר' יצחק, מפני מה הוא פורש מן הבריות? השיבו הרבי מקוצק: כתוב בפרשת השבוע „ויקחו לי תרומה“, ומפרשים „לי — לשמי“. אם אדם מישראל רוצה לילך בדרך הישר, שהיא דרך ה', יש לפניו רק דרך אחת: „תרומה“. עליו להרים את עצמו משאר הבריות, ולא מן הרעים בלבד, אלא גם מן הטובים, כמו שכתוב „מאת כל איש אשר ידבנו לבו“. „אם כן — ענה לו ר' יצחק מוורקי — אף אני אשיב מאותו פסוק גופו: „ויקחו לי תרומה“ — אם אדם מישראל רוצה ללכת בדרך הישר, דרך ה', עליו להרים תרומה כל שהיא מכל נשמה. עליו להתחבר אל כל אדם, כדי לקבל ממנו את תרומתו לה'. מאנשים שלבם סגור ומסוגר לא יוכל לקבל דבר, אלא רק מאת „כל איש אשר ידבנו לבו“.

ואף שהיה הצדיק מוורקי תמיד מעורב בין הבריות רגיל היה לומר: „עיקר ההתבודדות שלי דוקא כשהנני בין

אנשים". זאת היה משיב לעומת ידידו הצדיק מקוצק אשר התבודד והתרחק מן הבריות.

ופעם בא הרבי מקוצק לוורקי. הלך ר' יצחק לקבל את פניו. שני הצדיקים המתיקו סוד ביניהם. ואמר אז ר' יצחק על מאמר חז"ל "אין מחזיקין במחלוקת" (סנהדרין קי.) פירוש— שבמחלוקת אין שייך "חזקה". וכשהלך ממנו ר' יצחק פתח הרבי מקוצק את דלת חדרו ואמר לחסידים שישבו שם: "הרבי מוורקי אמר לי עתה "תורה", שבוקעת רקיעים".

אולם גם שיחת חולין שהיו שני הידידים משיחים לפעמים ביניהם מעניינת היא. באחת הפגישות פנה הרבי מקוצק אל ידידו ואמר: "הרבי מוורקי, יש לי לשאול אותך שלש שאלות. השאלה האחת, יאמר לי מדוע משתמש בשמש "עם הארץ"? השיב הרבי מוורקי: "כסבור הייתי אם אשתמש בתלמיד חכם, הרי יהפך ממילא במשך הזמן ל"עם הארץ", מוטב שאקח לי מלכתחלה "עם הארץ", ולא אקלקל יהודי תלמיד חכם".

"השאלה השניה — אמר הרבי מקוצק: פליאה לי עליו איך עלה על דעתו לקרא לבתו בשם שרה חנה. והלא שרה וחנה היו עקרות?" — השיב: "אבל הן נפקדו אחר כך וילדו". "והשאלה השלישית — שאל הרבי מקוצק — לא אבין איך הסכים לקחת לו "עם הארץ" למחותן?". השיב ר' יצחק מוורקי: "תחת אשר אמתין ואבקשהו אני שיתחתן בי, הסכמתי בשעה שבקשני הוא להתחתן בו".

והמעשה בשידוך זה ששאל עליו הרבי מקוצק כך היה. בוורקי היה איש עשיר בשם ר' הירש ליב, ולו בת שהגיעה לפרקה. בקש עבודה שידוך הגון, כלומר תלמיד חכם וכן

טובים. מאד חשקה נפשו של ר' הירש ליב לקחת לו לחתן את בנו של הרבי, אולם ירא היה ר' הירש ליב שמא אינו ראוי להיות מחותנו של הרבי, כי היה מן ה"עמי-ארצות" שבעיר ולא הרהיב עוז בנפשו להציע את השידוך, עד שהדבר נתגלגל ובא לידו על פי סבה מן השמים. איש אחד מה"בעלי בתים" המכובדים שבוורקי ירד מנכסיו ונעשה עני גמור. אולם איש לא ידע על עניו כי בוש האיש מלבקש מקופת הצדקה. עד אשר כלו כל הקצין ולא היה לו אף לצרכי השבת. מה עשה? עלה על דעתו להציע לפני הרבי שידוך עם בתו של ר' הירש ליב, ואף שידע שהשידוך אינו מתאים והיה בטוח שהרבי לא יסכים, מכל מקום קיווה לקבל שכר טרחתו. כי ידוע היה ומפורסם ששום שדכן לא יצא מביתו של הרבי ריקם ולכל אחד נהג לשלם שני זהובים גם אם השידוך לא יצא אל הפועל. לשני הזהובים האלה נשא האיש המסכן את נפשו. הוא בא והציע את השידוך עם הגביר ר' הירש ליב. שמע הרבי לא אמר לא הן ולא לאו, אלא השיב: "אתישב בדעתי ואמלך בזוגתי הרבנית", ולא נתן לו מאומה. עמד האיש והמתין. אמר אליו הרבי: "הרי אמרתי לך שעלי להתישב בדעתי ולהמלך באשתי ולמה תעמוד ותמתין? אשיב לך תשובה בעוד כמה ימים". חשב האיש שהרבי כועס עליו על העזתו. אולם עמד ולא זז ממקומו. פתאום פרץ בבכי וקרא: "רבי, האמת היא שלא לשידוך התכונתי, ידעתי שאין השידוך לפי כבודו של רבינו. אולם זקוק אני לשני הזהובים לצרכי השבת". כאשר שמע זאת הרבי הוציא מיד רובל והושיט לאיש ואמר: "כלום מותר לו ליהודי להתיאש חלילה מן הישועה? עוד תרויח גם שכר שדכנות אי"ה". לקח האיש

את הרובל והלך. והשידוך אמנם קם ויהי: ר' מנדיל בנו של הרבי נעשה חתנו של ר' הירש ליב. לשידוך הזה התכוין הרבי מקוצק בשאלתו.

ופעם שאל ר' יצחק מוורקי: "הרבי מקוצק! מה חידש לנו שלמה המלך בספר משלי, והלא די לנו המוסר שמשמיעה לנו התורה הקדושה?". השיב לו הרבי מקוצק: "עיקר החידוש הוא להראות שאין חכם נגד השי"ת. אף שהיה חכם מכל אדם ככל זאת נשני הטו את לבבו, ומכאן לימוד שלא יהא אדם חכם בעיניו".

גם עם ר' יצחק מאיר מגור, הצעיר שבחבורה, חי ר' יצחק מוורקי בידידות. שניהם השתדלו יחד לפני שרים ורוזנים לבטל גזירות רעות מישראל.

כמו כן חי ר' יצחק מוורקי בשלום ובאהבה עם אדמו"רים אחרים. הוא היה נוסע לבקר אותם, אף אם מקום מגורם היה רחוק ממנו. כך למשל נסע לסדיגורה אל הצדיק מריז'ין, אל ר' מאיר מפרימישליאן ועוד. הצדיק מריז'ין אמר עליו: "יצחק — ראשי תיבות: י'שר צ'דיק ח'סיד ק'דוש. ר' שלמה ליב מלנטשנה אמר עליו: "הוא כמו דג במים, הולך ישר בלי שום תנועה". ועוד: "הוא בעל הבית של העולם ואין עושים בשמים שום דבר בלי ידיעתו".

ר' יצחק מוורקי היה אהוב מאוד על חסידיו ותלמידיו. אחד מגדולי תלמידיו, ר' שרגא פייביל מגריצה, שניהל אחר כך את האדמו"רות אחריו, היה כל כך משתוקק לראות את רבו עד שבכל פעם שנסע לוורקי היה קם ממושביו לראות אם כבר קרוב לוורקי. וכשהיה חוזר מוורקי היה עומד בעגלה ופניו לעבר העיר וורקי, היה מרים כפיו למרום בשמחה

עצומה, ואומר: "הנני מודה לך, רבונו של עולם, על שיש לך צדיק וקדוש כזה יושב בעיר וורקי". אף הוא היה אומר, שאם רוצה לצייר לפניו צורת אברהם אבינו, הוא מצייר בדמיונו את צורת רבו מוורקי.

ומסופר כאשר ישב ר' שרגא פייבל באבל על בנו "העילוי" ר' לוי, אשר מת בדמי ימיו, נרדם באמצע היום וצחק בתוך שנתו. כשהקיץ שאלוהו מדוע צחק? השיב: "בני ר' לוי היה אצלי ואמר לי: תדע, אבי, כי בשעה שרבינו מוורקי לומד מדרש עם החסידים הולכים מלאכים ושרפים לשמע תורתו. ואיך לא ישמח לבי על אשר יש לי רבי כזה" — סיים ר' שרגא פייבל.

כך ראו גדולי תלמידיו את רבם כסמל והגשמה של מידת החסד בשלימותה.

פרק ה

אהבת ישראל של האדמו"ר מוורקי

האדמו"ר מוורקי יצאו לו מוניטין בעולם בשל אהבת ישראל שלו. בפשטותו ובעממיותו רכש את לב המוני ישראל. גם רבים מבין הגויים כבדוהו והעריצוהו והיו באים לבקש עצה וישועה מן הרב הקדוש. כי היה הצדיק מוורקי אהב לכל אדם שנברא בצלם.

הוא היה אומר: עיקר אהבת הבריות היא ההשתתפות בצערם. הגמרא (מגילה כח) מספרת שתלמידיו של ר' זירא שאלו את רבם במה האריך ימים? בתשובתו הוא מונה בין

שאר הדברים "ולא ששתי בתקלת חברי". ומה רבותא היא לר' זירא שלא שש בתקלת חברו? אלא — אומר ר' יצחק מוורקי — כל הששון והשמחה נשבתו אצלו, בשעה שאירעה איזו תקלה לחברו...

גמילות חסדים היא אחד מבטויי אהבת הבריות. אבל אימתי — כשגומלים חסד עם כל אחד בלא סייג. הגמרא (חולין, סג) שואלת: "למה נקרא שמה חסידה? — שעושה חסד עם חברותיה". שאל הרבי מוורקי: "ואם היא חסידה כל כך, למה היא עוף טמא?" ותירץ: "מפני שעושה חסד עם חברותיה דוקא, אבל עם עוף אחר אינה עושה חסד, רק דורסת אותו עד מות". והוסיף: "לא תתכן שום פעולה בעולם שלא תהיה בה גם ממידת החסד. אפילו בהפיכת סדום נעשה חסד ללוט, שינצל. וזהו פירוש הכתוב: "המכסה אני מאברהם וגו'", היינו מידת החסד שהיא מידת אברהם. שאלו את ר' יצחק מוורקי: "שעה שאכלו ישראל את הזמן במדבר, מה צדקה וחסד עשו איש עם רעהו, הלא היו כלם שווים, העשירים והעניים?" השיב: "מי שדעתו היתה רחבה יותר עשה צדקה עם מי שדעתו היתה קצרה".

רגיל היה לספר בשם רבו מלילוב כיצד למד אהבת הבריות מפיו של איש כפרי. שמע פעם ר' דוד מלילוב שני כפריים מדברים ביניהם. שאל אחד את השני: "האם ידידי אתה?" השיבו חברו: "ודאי שידידך הנני". — "אם כן, אם ידידי הנך — אמר הראשון — אמור לי מה אני חסר?" "מנין לי לדעת מה אתה חסר?" — השיבו חברו. "אם אינך יודע מה אני חסר כיצד יכול אתה להחשב לידידי?" — החזיר לו הראשון.

ומאידך, אוהב אמתי כאשר יודע שלחברו יש שמחה בא ומשתתף עמו בשמחתו ואינו מחכה עד שיבא ויזמינו. וראיה לדבר אנו מוצאים בגמרא (גיטין נה:): „אקמצא ובר קמצא חריב ירושלים“. בגלל שני אנשים אשר שם האחד הוא קמצא והשני בר קמצא חרבה ירושלים. והמעשה כך היה: איש אחד עשה סעודה לאוהביו ובאו כלם ונעדר מקומו של אוהבו קמצא. שלח לקרוא לו. טעה השליח והלך וקרא לבר קמצא שהיה שונא לאדונו. כיון שהוזמן בא וישב בין המסובין. ראהו בעל הבית וציוה עליו לצאת. בקש האיש: מאחר שבאתי הרשני להשאר ואשלם לך דמי סעודתי. אמר: לאו. חזר ובקש: אשלם לך מחצית סעודתך. לא נענה לו. שלש ובקש: אתן לך דמי כל הסעודה ובלבד שלא תביישני. לא נתרצה והוציאו בבזיון. כשיצא אמר: הואיל וישבו שם חכמים ולא מחו בידו מסתמא ניחא להם הדבר. אלך ואלשין עליהם לפני הקיסר. הלך ואמר לפני קיסר רומי: מרדו בך היהודים. בא הקיסר והחריב את ירושלים. כך הוא המעשה בגמרא. והוסיף הרבי מוורקי: למה מזכרת הגמרא את קמצא על גנות זו, הרי רק בגלל בר קמצא לבדו חרבה העיר? אלא מכאן ראיה שאוהב נאמן צריך בעצמו לבא על שמחת חברו, וקמצא לא עשה כן וחכה להזמנה ולכן מזכירים גם אותו לגנאי שגם הוא גרם לחורבנה של ירושלים.

הוא היה אומר: איזהו מסוגל ביותר לעזור לזולת? מי שמבטל את ישותו של עצמו לגמרי. כמו הסוכר שמתבטל לחלוטין בתוך המים וממתיקם.

כמו רבו מלילוב ביקש גם הצדיק מוורקי לגלות בכל מקום את הנשגב, וזה היה מוצא דוקא אצל אנשים פשוטים.

בנסיעותיו הרבות נזדמנו לו בדרכו אנשים שונים והיה שמח בכל פעם כשראה יהודי מקיים מצוה, אף שעושה אותה בעד כסף. פעם בהיותו באכסניה ראה כיצד בעל האכסניה טורח עבורו למלא כל צרכיו. אמר: "כמה גדולים מעשיו של זה, שמשתדל כל כך במצות הכנסת אורחים!". אמר לו אחד מאנשיו: "רבינו, הלא כל מה שעושה אינו עושה אלא במחיר כסף לשם פרנסתו". "אדרבא — השיב הרבי — את הממון הוא לוקח כדי שיוכל עוד פעם לקיים את המצוה, שאם לא יקח ממון לא יוכל להמשיך במצוה זו....".

הוא היה רואה בכל אדם רק את הטוב שבו. בעיניו של הצדיק מוורקי אינם בנמצא כלל אנשים רעים. ישנם אנשים אומללים ומוכי גורל והם ראויים לרחמים גדולים ולחסד. אצל הצדיק מוורקי מצאו להם מחסה ומפלט כל מר נפש וקשה-דיום, ביחוד לא נתן לתקיפים לקפח את החלשים והדלים.

מסופר, שפעם באה אשה אחת והתאוננה לפניו על סוחרים ידועים, שבעלה שימש לבלר בבית מסחרם, וכשמת בעלה נשארו חייבים לו סכום כסף ואינם רוצים לשלם לה ואין לה ממה להתפרנס. היא בקשה מהרבי שישפיע על הסוחרים שישלמו לה. מיד שלח הרבי לקרוא לסוחרים. כשנכנסו אליו סיפר להם את הענין ובקשם לשלם לאלמנה את המגיע לה. "העל אשה מופקרת זו מרחם הרבי ולמענה הוא טורח? — צעקו הסוחרים — הלא עברו שלוש שנים מיום שמת בעלה ולפני כחצי שנה ילדה לזנונים. הלאשה כזאת מאמין הרבי?". "פיכם הוא שמעיד כי כנים דבריה, — השיב הרבי ברוב התרגשות — כל כך עניה היא עד שהוכרחה

להפקיר את עצמה, וראויה היא ליתר רחמים. לכן ראו נא לשלם לה תכף ומיד" — פקד הרבי בקול מצוה.

אהבתו לבריות היתה מפליאה בתמימותה. קרה פעם, שגנבו בלילה מחנותו של בנו ר' מנחם מנדל והשאירו קצת סחורה בחנות. בלילה השני גנבו את השאר ולא השאירו מאומה. כשסיפרו לצדיק מוורקי מה שאירע לבנו, אמר: "רחמנות על הגנב שלא ישן שני לילות".

ומעשה בגנב שחדר למטבחו של הרבי ומצא שם את הסיר עם המרק והבשר ולקח הכל. וכשבא המשמש למטבח לקחת את התבשיל עבור "הרבי" מצא קדרה שהיו בה מים ואגודת עשב להדחת הכלים. חשב שזהו המרק והבשר, סנן את המים על ידי מכסה הקדרה לתוך צלחת והגיש לרבי לאכול. אכל הרבי כאילו היה זה מרק ערב לחך. אחר כך רצה המשמש להוציא הבשר מן הקדרה וראה שאין זה בשר כלל כי אם אגודת עשב. והרים צעקה והחסידיים מיד פשטו ותפסו את הגנב ורצו להכותו. כשראה זאת הרבי צוה להכניס את הגנב אל חדרו ואחר כך שלחו לביתו שלא לבישו.

תמימות — יסוד עבודתו — בלטה בכל מעשיו ודרכיו. גם כשבקש חתן לבתו חפש בעיקר אדם תמים. מסופר כיצד בחן את חתנו. כשעמד לשדך את בתו הביאו לפניו שני בחורים לבחנם. הדבר היה בשבת פרשת בא. כשנכנס האחד שאלו ר' יצחק: "מה הסדרה?" השיב הצעיר בתמהון: "חשבתי שכבודו ישאל אותי 'קצות החשן' ולא דבר ששואלים תינוק". ולא שאלהו יותר ופטרהו. נכנס השני. שאלו אותה השאלה. השיב השני: "פרשת בא". שאלהו שוב: "הידעת מדוע נאמר 'בא אל פרעה', ולא נאמר: 'לך אל פרעה'?" לא ידע הצעיר מה

לענות, עמד ושתק. אמר לו ר' יצחק: "בא" פירושו "בא עמי". כיון שטרב משה ללכת עד שאמר לו הקב"ה "ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר" לכן נקט לשון "בא" כאומר: "בא עמי ונלך". הבחור הזה נעשה לחתנו.

עוד מנעוריו הרגיל את עצמו להעביר על מדותיו ולא להקפיד עם הבריות. מעשה שנסע פעם עם חבר והעגלון צער אותם בדרך. נתמלא חברו כעס ורב עם העגלון כל הדרך, ור' יצחק ישב ושתק. שאלו חברו: ומדוע אתה שותק, כלום אין זה מרגיזך? השיב: בשעה שיצאתי לדרך קבלתי עלי לסבול יסורי הנסיעה, ומה לי כי אוציא עתה את כעסי על העגלון?

העיד ר' יחיאל, האדמו"ר מאלכסנדר, שגדל והתחנך מילדותו בביתו של הצדיק מוורקי, שמרוב אהבתו לבריות לא כעס מעולם על שום אדם. פעם אחת, הקניטתו מאד אשה אחת בטענותיה ומענותיה עד שהיה הכרח לגעור בה. אבל בכדי לכעוס — אמר — מוכרח אני ללבוש "קפוטה אחרת" וצוה למשמשו להביא לו מלבוש אחר. וכשלבש אמר אל המשמש: "נו, פייבל, עכשיו געור בה..." כך היה טיב הכעס שלו: להתכונן בדבר ולעיין מתוך מתינות וישוב הדעת, להחליף את המלבוש, ובינתיים היה ממילא הכעס עובר ובטל.

וכאשר שאלו פעם את האדמו"ר מוורקי למה הכהנים קפדנים. השיב: "מחמת גדל האהבה לשי"ת אינם יכולים לראות מי שעובר על רצון השי"ת, לכן הם קפדנים."

פרק ו

אדמו"ר עסקן

האדמו"ר מוורקי הוא אחד המועטים בין אדמו"רי פולין. שלא הסתפקו בפעולתם החסידית בקרב עדתם בלבד, אלא פעלו לטובת הכלל בשאלות הזמן.

הוא הצטיין לא רק כאדמו"ר אלא גם כעסקן ושתדלן לטובת היהודים ועמד להם בעת צרתם כשנגזרו גזרות שונות על יהודי פולין. בצדק אמרו עליו ש"לבו כמו כסף חי להרגיש צרותיהם של ישראל".

בין אישי היהדות החרדית בפולין בתקופה ההיא עומד הוא בשורה אחת עם הבעל "חמדת שלמה", אב"ד קהלת ורשה. שניהם חתומים על קול קורא שיצא בשנת תקצ"ח בענין חזוק הדת וכן בראש מהדורת המשניות שיצאה באותה השנה. נדפסו הסכמות מאת שני גדולי הדור: הבעל "חמדת שלמה" והאדמו"ר ר' יצחק מוורקי.

בימיו של האדמו"ר מוורקי התחילו המשכילים לתכן תכניות שונות, שמטרתן היתה לקעקע את אשיות היהדות המסורתית. הממשלה הרוסית תמכה במשכילים, שכן קוותה להביא על ידם את היהודים להתבוללות גמורה בקרב עם הארץ. לשם הוצאה לפועל הוקם בוורשה בשנת 1825, על פי צו הקיסר אלכסנדר הראשון, ועד ליהודי פולין כדוגמת ועדי היהודים שהיו קיימים כבר ברוסיה. חברי הוועד נתמנו על ידי הממשלה מבין יהודי וורשא המשכילים והעשירים. כדי למשוך את כל היהודים לפעולה זו מנתה הממשלה בין חברי

הועד גם יראים וחסידים. כך למשל שלחה מינוי גם לרבי ר' בונם מפשיסחה.

המשכילים המתבוללים קבלו ברצון את המינויים וראו בצעד זה של הממשלה סימן לטובה. הם האמינו לכוונותיה הטובות של הממשלה ונענו בנפש חפצה לדרישותיה ותקנותיה. אולם היהדות החרדית, ובעיקר זו החסידית, עמדה מיד על כוונתה הסמויה של הממשלה, לפיכך לא נענו להזמנותיה. אדרבא, השתדלו לבטל את גזירותיה. האדמו"ר מוורקי ראה לו תפקיד קדוש לעמוד במערכה זאת ובהתלהבות רבה התמסר לפעולה של עסקנות ושתדלנות. לעת זקנותו לקח בידיו את מקל הנדודים והיה נוסע להשתדל בעניני הכלל והפרט. חדשים שלמים היה מבלה בוורשא ויחד עם חברו הצעיר בעל "חידושי הרי"ם" שישב אז בוורשא, היה מכתת רגליו אל אנשים שונים בעלי השפעה, כדי לבטל את הגזירות.

הגזירות היו מרובות ושונות, ~~כל יום וגזירתו~~ ראשונה להן היתה סגירת החדרים ותלמודי התורה. הממשלה מילאה את ידי הועד היהודי לפתוח בתי ספר לילדי ישראל, שבהם יקבלו השכלה כללית מפי מורים מוסמכים. לשם הכנת מורים כאלה פתח "הועד" בית מדרש למורים ורבנים בשנת תקפ"ו. הועד השתדל למשוך לבתי-ספר אלה את ילדיהם של יראים וחסידים. נגד פעולותיו של הועד יצא האדמו"ר מוורקי בקול קורא נלהב והתריע על הסכנה הצפויה ליהדות מחדושים ותקונים אלה.

לממשלה היה מושג מעורפל ומסורס על היהדות בכלל ועל החסידות בפרט. על ידי המלשינים תוארה החסידות ככת מזיקה ומושחתת המידות. השוטנים העלילו כל מיני עלילות

שוא על החסידים ועל צדיקיהם. המשכילים שבין היהודים היו מוכים בסנוורים על ידי „ההשכלה“ ולא היו מוכשרים כלל להבין את החסידות. מלחמה מרה ועקשנית התנהלה בין שני הצדדים. המשכילים, שנשענו על תמיכתה של הממשלה, התגרו מלחמה בחסידים. לאשרה של היהדות שמשה החסידות תריס ומגן בפני ההתבוללות. היא שימשה חומה שלא קל היה לפרוץ אותה. וככל שקשה היה לפרוץ את החומה הלכה והתאכזרה המלחמה ביתר שאת. מלשינות ומסירות לרשות מצד אחד, חרמות ונדויים מצד שני. על פי מלשינות אסרה הממשלה בשנת 1824 את קיומם של אגודות חסידים וצוותה לסגור את בתי התפילה המיוחדים שלהם ומיד התחילה הממשלה לרדוף את הצדיקים והחסידים ביחד. אז התאספו לוורשא, אל בית הנגידה המפורסמת מרת תמר'ל, מנהיגי החסידות בפולין: הרבי ר' בונם מפשיסחה, ר' מאיר'ל מאפטה, ר' יצחק מוורקא, ועוד. כדי לטכס עצה כיצד לבטל את הגזירה הרעה הזאת. הנציב של פולין, הגנרל זאיונטשיק, לא רצה להתערב בעניניהם הדתיים הפנימיים של היהודים, אולם ברצותו להבין את עצם המחלוקת צוה לערוך ויכוח פומבי בין שני הצדדים המתנגדים. הענין נמסר לוועדה הממשלתית לחינוך ועניני דת, שבראשה עמד הכומר סטאשיץ, שונא ישראל ידוע. הויכוח צריך היה להערך בנוכחותו של הכומר ותחת הנהלתו.

כיון שלא ידעו החסידים את שפת המדינה נאלצו לבחור לסניגורם יהודי מומר. זה היה המומר הידוע מקוזמיר, סטניסלאב (יחזקאל) האאנע, שהיה לפני כן חסיד נלהב של „החווה“ ועכשיו שימש מזכירו של הכומר סטאשיץ. המשכילים מינו למתווכח מצדם את המתבולל הקיצוני אנטוני איזנבוים.

מי שהיה אחר כך מנהל בית המדרש לרבנים ולמורים. הויכוח נמשך ימים אחדים וכל היהודים חכו בכליון עינים לתוצאותיו. המומר הגן על מהות החסידות בהתלהבות רבה. הוא טען, שהחסידות אינה כת דתית ודחה את כל ההאשמות של המתנגדים. לעומת טענותיו היו טענותיו של בא"כ המשכילים חזרות וחסרות יסוד. החסידים יצאו מויכוח זה בנצחון. מיד באותה שנה בטלה הגזירה ויצאה פקודה שלא להפריע לחסידים לערוך תפילותיהם בבתי התפילה המיוחדים להם. אולם המחלוקת שבין המשכילים והחסידים לא פסקה עם זה, אדרבא התלקחה עוד ביתר עוז.

בשנות המרד הפולני מצאו להם המלשינים עלילות חדשות על החסידים. כך נתפס ונאסר הרב ר' משה חריף מפודמביץ באשמה שהעלילו עליו כי עזר למורדים ב-1830. וצפוי היה לגירוש לסיביר. רק הודות להצדיק מוורקי שהשתדל לפני הגנרל פאסקביטש בענין זה, יצא ר' משה נקי מאשמה.

לא רק ליהודי פולין דאג הצדיק מוורקי. גם צרתם של יהודי רוסיה נגעה עד לבו. משהופעלה גזירת עבודת הצבא בימי הצאר ניקולאי הראשון (משנת תקפ"ז) והתחילו לחטוף את ילדי ישראל ולמסרם לשמד, היו ידי הצדיק מוורקי מלאות עבודה להציל את הילדים מידי חוטפיהם. וכשראה שהמצב הוא בכל רע החליט לנסוע לסדיגורה אל הצדיק ר' ישראל מריז'ין ולתאר לפניו את המצב הנורא של יהודי רוסיה. בתקוה שהצדיק הגדול מריז'ין יוכל לבטל את הגזירה. הצדיק מריז'ין יעץ לו למצוא בקראקא אדם חשוב ולשלוח אותו ללונדון אל השר משה מונטיפירוי ולבקשו בשם הצדיק מריז'ין

ובשם כל צדיקי רוסיה, שיעמוד לימינם של יהודי רוסיה וישתדל אצל ממשלת אנגליה שתשתמש בהשפעתה על הצאר ניקולאי ויבטל את הגזירה הרעה הזאת. קיבל עליו הצדיק מוורקי, ובחזרו מסדיגורה סר לקראקא ובחר באדם חשוב, הוא ר' ישראל בירקנפלד * (שנהרג אחר כך בשנת 1849 במהפכה ההונגרית) ושלח אותו ללונדון אל השר משה מונטיפיורי. השר הטא און קשבת לענין ובעזרת ידידיו הלורד ד'זורעאלי והלורד פלמרסטון עלה בידו לקבל שליחות מטעם הממשלה האנגלית לפטרסבורג. אולם נסיעתו זאת לא נשאה פרי בגלל השנאה העזה שגילתה אז הממשלה הרוסית ליהודים.

מסופר: כשעבר השר מונטיפיורי דרך פולין (בשנת תר"ו), נודע לצדיק מוורקי שהשר יתעכב בלומזה, נסע להיפגש אתו ולבקשו בהזדמנות זאת שישתדל לפני הקיסר לבטל את הגזירה על החדרים וגם את גזירת המלבושים, שהופיעה בשנת תר"ה. השר השיב לו, שתפקיד זה אינו יכול לקבל עליו משום שאינו מבין למה להם, ליהודים, ללבוש על ראשם דוקא "כובעים מעור הדובים" ("בערין מיטצען"). ובדבר הגזירה על החדרים ותלמודי-תורה שאל אותו מונטיפיורי: "מה רעה יש בדבר אם היהודים ילמדו את לשון המדינה, הלא מרדכי הציל את היהודים רק על ידי זה שלמד שבעים לשון?". "כן הדבר, — השיב לו האדמו"ר מוורקי — ללמוד מותר, אבל לא בבתי ספר של הגויים. צא ולמד ממרדכי: אילו למד מרדכי יחד עם בגתן ותרש, היו הם מסתתרים

* י. אבן: פון דעם רבינ'ס הויף, ע' 109. ולפי אהרן מרקוס, החסידות

ונזהרים מלדבר על זממם בפניה, ולא היתה ההצלה...".

אז השתדלו החסידים באמצעים אחרים ועלה בידם לבטל את גזירת המלבושים. מענינת תשובתו של הרבי מוורקי לאחד מאנשי ההשכלה הנכבדים ששאל אותו: "למה רבינו מתרעם כל כך על גזירת ההלבשה? הלא גם משה רבינו לבש כמצרי, כמאמר המדרש: "לבשו מצרי והוא עברי". השיב לו האדמו"ר: "יפה אומר המדרש. ראה משה רבינו, שיתרו רוצה לקחת חתן לבתו שיהיה עברי, פורש מעבודה זרה, אלא שחשש לקחת עברי מחמת האומות שבארצו. לכן כששמע יתרו מבנותיו "לבשו מצרי והוא עברי", שמח מאד ואמר: "קראן לו". כי רצה בשכמותו, שהאומות יחשבוהו למצרי בגלל לבושו. ומשה שידע כל זה הוצרך להתלבש בלבוש זר לפי שעה. אבל להתלבש לעולם בלבוש זר — אין מן הראוי".

באותה שנה שיצאה פקודת חובת הצבא יצאה גם הגזירה על הישיבה בכפרים. גזירה זו פגעה קשה במצבם הכלכלי של היהודים, וניטלה בבת אחת פרנסתם של אלפי משפחות יהודיות שהתפרנסו מכירת אחוזות או ממונופול למכירת יי"ש וטבאק.

הצדיק מוורקי לא נח ולא שקט, ולמרות זקנותו וחולשתו כתת את רגליו ונפגש עם אנשים שונים בעלי השפעה לעוררם ולהמריצם, שישתדלו לטובת כלל ישראל ולבטל את הגזירה הרעה הזאת. אף כשהפגישות עם אנשים אלה היו לא לפי כבודו; ואפילו אם נגמרו במפח נפש או עלבון לא נרתע מלהשתדל כשהיתה תקוה כל שהיא לטובת הכלל.

מסופר, שפעם הלך יחד עם בעל "חידושי הרי"ם" אל יהודי אחד מן "המשכילים" בדבר השתדלות. הדבר היה

בשבת, וכאשר דפקו על הדלת פתח להם האיש ויצא לקראתם עם סיגרה דולקת בפיו. חרה הדבר מאד לבעל „חידושי הרי”ם” ואמר לאדמו”ר מוורקי: „האם אין יכולת לפעול זאת על ידי פרק תהלים ולא שנהיה מוכרחים לראות איך יהודי מחלל שבת קודש בפרהסיה?”.

פעם אמר הרבי מוורקי לאחד המשכילים, שהיה מקורב למלכות: „כתוב (בראשית מה, ט): שמני אלקים לאדון לכל מצרים. אל תחשוב שיוסף הודיע לאביו כי נעשה מן מצרים אצל פרעה במצרים, כי ידע שדבר זה לא ישמח כלל את יעקב. אלא פירושו של הכתוב כך הוא: יוסף אמר: שמני — שם אני את אלקים, לאדון לכל מצרים, היינו שעל ידו קבלו המצרים עול מלכות שמים עליהם...”.

אף שמקום רבנותו היה בוורקי, היה מרכז פעולתו הצבורית בורשה. בימים ההם לא היתה הכניסה לורשה חפשית בשביל היהודים אשר היו דרים מחוצה לה. מלבד הרשיון שנדרש מכל יהודי הבא בשערי העיר, נגבה ממנו גם מס־כניסה (מס־גלגלת). הרשיון ניתן רק למשך היום ולעת נעילת השערים חייב היה האורח לעזב את העיר. מי שנשאר היה צפוי לו קנס או מאסר וגירוש. הרבי מוורקי אף הוא לא פעם נתקל בקשי להשיג את רשיון הכניסה העירה וכשלא ניתן לו, היה האיש הנדרש לו לשם השתדלנות יצא אליו אל מחוץ לעיר. ולפעמים היה מחרף את נפשו ונכנס ללא רשיון.

המוני יהודי פולין העריצו את הצדיק מוורקי וראו בו איש קדוש המוסר את נפשו בעד הכלל ובעד כל יחיד ויחיד מישראל ומצילים ומושיעים מן הפורעניות ומכל מיני גזירות רעות של מלכות תוך סכנת נפשות, עד שתלו בו אגדות פלאים.

אחת האגדות מספרת: בימי הנסיך פסקביטש, אשר משל בורשה מטעם הקיסר הרוסי, נגזרו גזירות שונות על יהודי ורשה ופולין כולה. הרבי מוורקי עשה מאמצים והשתדל אצל גדולי המלכות לבטל את הגזירות אבל לא עלה בידו. מה עשה? חרף את נפשו ובאמצע הלילה הלך בלויית משמשו אברהם-טשי לארמונו של המושל. ליד כל שער עמדו חיילים על המשמר, וראה זה פלא, הצדיק עבר לפני עיניהם של השומרים והם לא ראוהו. כל הפתחים וכל הדלתות נפתחו לפניו והוא פשפש ומצא את כתב הגזירה נטלה וקרעה לגזרים. ויצא בשלום מן הארמון מבלי שיראוהו השומרים. הוא היה "רואה ואינו נראה" — מסיימת האגדה.

פרק ז.

דמותו הרוחנית המשתקפת באמרותיו ובפירושיו

כמו במעשיו כן גם בפירושיו על פסוקים שונים, מאמרי חז"ל ומדרשים, אהבת ישראל והסניגוריה על עם ישראל הם הצירים שעליהם סובבים רעיונותיו.

נוהג היה בכל ערב ללמד מדרש לקהל חסידיו. שיעוריו אלה משכו תמיד שומעים רבים, שהיו מוסרים אחר כך לחבריהם את ביאוריו הנפלאים, המפכים אהבה רבה לעם ישראל. וכשמעיינים בפירושיו ובאמרותיו המפוזרים בספרי תלמידיו וחסידיו נדמה לך שלא תמצא אצלו רעיון שאין ענינו אהבת ישראל, וממילא אתה מגיע לידי מסקנה שיש כאן שיטה שלמה של לימוד סניגוריה על ישראל.

הנה לדוגמה כמה מפירושו :

בקידושין לא, א' מכריזה הגמרא ואומרת : "צאו וראו מה עשה עכו"ם אחד לאביו באשקלון... והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו ולא ציערו וכו'". ברצותה להדגיש גודל מצות כבוד אב מספרת הגמרא בשבחו של עכו"ם אחד שנוהר בכבוד אביו, אעפ"י שהפסיד בגלל זה ממון רב, בזכות זו "לשנה הבאה נתן הקב"ה שכרו שנולדה לו פרה אדומה בעדרו" ובאו אליו חכמי ישראל לקנותה ואעפ"י שיכול היה לדרוש במחירה "כל ממון שבעולם", לא בקש אלא כמה שהפסיד בשביל מצות כבוד אב.

— "צאו וראו גדלותם של ישראל, — אומר ר' יצחק מוורקי — אפילו מגמרא זו, שלכאורה היא מתכוונת לספר בשבחו של עכו"ם, למדים אנו על שבחם של ישראל דוקא. שהעכו"ם לא חס על הפסד ממון רב בשביל מצות "כבוד אב", שיש בה טעם, אבל ישראל אינם חסים על ממונם בכדי לקיים מצוה "פרה אדומה" שהיא חוקה בלי טעם"

וכך פירש את המאמר (עירובין סה, א) "נכנס יין יצא סוד". — "הסוד אצל היהודים הוא "ואהבת לרעך כמוך", אהבה וריעות. והסוד אצל העכו"ם הוא "ועל חרבך תחיה", רציחה. ולכן ישראל, כשיושבים יחד לשתות ונכנס יין — יצא הסוד אהבה, אהבת השם ואהבת הריע. אבל עכו"ם, כשיושבים לשתות לבסוף תצא ממסיבתם מחלוקת ורציחה".

בגמרא יומא (לט, א) : "אמר רבא קלפי של עץ היתה וכו'. ונעבדה דכסף ? ונעבדה דזהב ? — התורה חסה על ממונם של ישראל". הקשה ר' יצחק מוורקי : בית המקדש היה בו כל כך הרבה כסף וזהב, ודוקא בקלפי חסה התורה על ממונם

של ישראל? והשיב: בשעה שהכהן גדול נכנס פעם בשנה לקודש הקדשים היה מופשט מן הגשמיות, כמו שכתוב (ויקרא טז, יז) „וכל אדם לא יהיה באהל מועד“. ואף הכהן גדול שהיה אז באהל מועד לא היה אדם אלא מלאך ה'. לפיכך היה עלול לשכוח את צרכיהם של ישראל ויתפלל רק על הצרכים הרוחניים. לכן מדגישה הגמרא „התורה חסה על ממונם של ישראל“, היינו שישראל זקוקים לפרנסה בגשמיות, ועשו היכר זה במקדש על ידי קלפי של עץ ולא של זהב, כדי להזכיר לכהן הגדול שעליו להתפלל גם על הצרכים הגשמיים. מכאן — הוסיף — למדים אנו שהמנהיג מחויב לדאג שלא יחסר לאיש מישראל דבר. גם כשהוא מופשט כולו מענינים גשמיים עליו לזכור שישראל זקוקים לפרנסה. ואף שבלא גשמיות אי-אפשר לא צריך היהודי להיות להוט אחרי הגשמיות ולא להיות משועבד לה.

פעם התאונן לפניו חסיד אחד שדאגות הפרנסה מטרידות אותו מלימוד תורה. אמר לו הרבי מוורקי: „בא ואספר לך מעשה: לפני שנים, כאשר הייתי לבלר אצל מרת תמר'ל הידועה בכפר רודא, ראיתי פעם כיצד המשגיח הלקה עבד אחד על אשר גתרשל בעבודת הקציר בשדה. אחרי שספג את המלקות שלח העבד את חרמשו וקצר את התבואה בחריצות יתירה. שאלתיו: מדוע גתרשל ועתה עובד כל כך בחשק? — „יהודי שוטה — השיב לי — הלא כל המכות לא קבלתי אלא בשביל שנתרשלתי בעבודתי, ואיך לא אעבוד עתה בחשק? — כך גם עמך — אמר הרבי אל החסיד כל דאגותיך באות לך מזה שהנך גתרשל בלימוד תורה.“

ומעשה בחסיד שהסב אצל הרבי ב„סדר של פסח“. החסיד

היה בכור והתענה בערב פסח כל היום. כאשר חלקו ליד השלחן תפוח אדמה ל"כרפס", לקח החסיד חתיכה גדולה יותר מן השיעור. אמר אליו הרבי: "איך אפשר לקרא חרות לאדם. אם עודנו משועבד הוא לחתיכת תפוח אדמה?"

מענינת גישתו לעבודה. "חייב אדם לעמול ולעבוד — אומר האדמו"ר מוורקי — ואפילו הוא עשיר גדול. וראה לדבר. שנאמר (בראשית כו, יב): "ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה'". היה צריך לומר "ויברכהו ה'". לפני "וימצא" וכו'. אלא שיצחק הראה דרך חדשה. אף שבא לגרר רק לבקר והיה עשיר גדול, בכל זאת לא ישב בחבוק ידיים, אלא עסק בזריעה. ופירוש "ויברכהו" מלשון הודיה, היינו שהקב"ה הודה ליצחק על שהראה דרך חדשה".

המונים המונים נהרו אליו לשמוע דברי עדוד ונחומים מפיו הקדוש. הוא היה מקשיב לבקשותיהם ומשיב לכל אחד על פי דרכו. פעם שאל אותו אחד מגדולי תלמידיו, שהיה נוכח בשעת קבלת החסידים: מפני מה כל המבקשים, רובם ככולם מבקשים רק על צרכי הגוף ואינם מבקשים על צרכי הנפש בעבודת ה' ? השיב לו הצדיק: אמרו חז"ל (קדושין פב) "ראית מימך חיה ועוף שיש להם אומנות והן מתפרנסין שלא בצער ? אלא שהרעותי מעשי וקפחתי את פרנסתי". מכאן אנו למדים — אמר — שכל מי שאין לו פרנסה סימן הוא שהרע את מעשיו. ומכיון שהחסידים ביישנים גדולים הם מלספר לפני את מעשיהם הרעים, לפיכך הם מרמזים לפני בדרך רמז שהם מחוסרי פרנסה, כדי שאבין שהרעו את מעשיהם ואתפלל בעדם.

מתוך אספקלריא מאירה זאת ראה לא רק את בני דורו

ולימד סניגוריה עליהם, אלא גם את הדורות הקדומים של בני ישראל השתדל לראות באור חדש, על אף החטאים שמנו בהם. את דברי רש"י בפ' נח "אף נח מקטני אמנה היה מאמין ואינו מאמין שיבא המבול" — ביאר כך: "נח היה מאמין אף בקטני האמונה שבדורו שהם צדיקים, ולכן לא היה מאמין שיבוא המבול, מחמת שהם יגינו על הדור".

וכן לגבי החוטאים שבדור המדבר: המרגלים, המקושש, נדב ואביהוא וקרח — כולם לשם שמים נתכוונו. המרגלים — נתנו את נפשם להורות על קדושת הארץ, שאסור להוציא דיבה עליה, למען ידעו הדורות הבאים מה הגיע להם על כך שהוציאו דיבת הארץ. ומה שאמרו "ארץ אוכלת יושביה" לא היתה כוונתם אלא להורות לכל הדורות כי, סתם יושב אי-אפשר להיות שם (בלשונו: קיין "יושב" קען מען ניט זיין דארט) כלומר: יושב בדרגה אחת ולא מתקדם אי אפשר להיות בארץ ישראל, כי שם צריכים ללכת מדרגה לדרגה כדי להגיע בסופו של דבר למדרגה הגבוהה ביותר, ואם ח"ו מקלקל — יפול עד המדרגה התחתונה. וכן המקושש — אף הוא נתן את נפשו להורות על קדושת השבת. אף נדב ואביהא התכוונו במעשיהם להורות על קדושת המשכן. זהו שאמר משה רבנו (ויקרא י' ג): "הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש" ("עכשיו רואה אני שהם גדולים ממני וממך" רש"י). גם קרח התכוון לשם שמים, להראות עד כמה יש להזהר בכבודם של צדיקים, שלא לדבר בהם סרה ולא להרהר אחרי מעשיהם. ואף ירבעם בן נבט כיוון לשם שמים, להראות שאין תשובה מועילה על חטא שמחטיאים את הרבים. וכאן אנו שומעים חידוש נפלא של הרבי מוורקי על מאמר חז"ל:

(סנהדרין ק"ב) "שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך", כי ביקש ירבעם להחטיא את הרבים לשם שמים להורות תשובה אף לעבירה כזאת. אמר לו הקב"ה "חזור בך". על כל פנים צריך אתה לעשות תשובה על זה ואז "אני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן". שאל ירבעם: "מי בראש?", היינו: איזו דרך חשובה יותר, מה שחטא דוד לשם שמים להורות תשובה ליחיד, או הדרך שלי — להורות תשובה למחטיא את הרבים? אמר לו הקב"ה: "בן ישי בראש", היינו הדרך שלו טובה יותר. כי את נפשו יוכל אדם למסור, אבל אין רשות למסור נפשות אחרים. אמר ירבעם: "אי הכי לא בעינא" לעשות תשובה, כדי שידעו מזה שהמחטיא את הרבים אין תשובה מועילה לו.

בדרך זו מבאר הרבי מוורקי: מפני מה ברך יצחק אבינו את יעקב בתורת עשיו? — "זאת היתה ברכה לדורות, שלא רק כשבני ישראל יתנהגו כראוי תחול עליהם הברכה, אלא גם כשיתנהגו כבני עשיו תחול עליהם הברכה".

גם משה אדון הנביאים כשחטא בהכותו בסלע, התכוון לשם שמים, כדי להסיר קטרוג מישראל, שהרי ידע שההכאה לחטא תחשב לו, בכל זאת לא רצה להסתפק בדבור אל הסלע, שלא יתרבה הקטרוג על ישראל: "מה סלע שאינו מדבר ואינו שומע מקיים דבורו של מקום, קל וחומר ישראל". על כן מזכירים חטאו של משה לזכות לו בתפילת גשם: "על הסלע הך ויצאו מים".

רבי יצחק מוורקי היה הסניגור הגדול של דורו ושל כל הדורות. כך מביט אדם גדול ומנהיג גדול, שאוהב את בני עמו, ורואה אפילו בחוטאים את מסירות נפשם הגדולה על

קידוש שם שמים. ומי שרואה בכל אדם רק את הטוב שבו ממילא מניח יסוד לאחדות. אף הוא היה אומר בשם רבו מלילוב: „אילו היתה לכל ישראל „יד אחת“, אזי היתה להם יד ארוכה מאוד שהיתה מגעת עד כסא הכבוד. ומה טוב היה אילו היו ישראל יכולים להגיע עד כסא הכבוד: בודאי לא היה חסר להם כל טוב“.

וכן את מאמר חז"ל: „עצרת תהיה לכם, שאמר הקב"ה קשה עלי פרידתכם“, פירש הצדיק מוורקי שקשה על השם יתברך פרידת ישראל זה מזה. יאה האחדות לישראל, שבגללה זכו גם לקבלת התורה, שכן כתוב: „ויחן שם ישראל נגד ההר“ — ויחן מלשון „חן“. כל אחד ואחד היה לו חן בעיני חברו ועל ידי זה זכו לקבלת התורה.

בידי המנהיג למנוע פירוד בעדתו. על הכתוב: „ומשה היה רועה“ מפרש המדרש, שמשה רץ אחרי שה שתעה מן העדר עד שמצאו והחזירו בשלום. הקשה ר' יצחק: כשרץ אחר השה האחד, הרי סיכן את כל העדר? אלא הבין משה שישנה טכנה יותר גדולה בעזיבת השה הבודד, כי דבר זה יכול לגרום פירוד בכל העדר.

ומענין פירושו על הכתוב: „ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו“. „מהי הרבותא — שואל ר' יצחק — ואם „יחרץ“ הכלב לא יכול הקב"ה לגאול את ישראל ח"ו? „אלא שיש להבין כך את הפסוק: „לא יחרץ“ מלשון לא היה חריץ בין לבם ולשונם של ישראל, שהיה פיהם ולבם שוים „כלב לשונו“ (פ' פתוחה ל' צרויה). ובזכות זו נגאלו שהיה לבם ולשונם אחד.“

סניגוריה על עם ישראל בנוסחה של ר' לוי יצחק מברדיטשוב, השמיע פעם בראש השנה, בפרשו את הפיוט:

„אל תבוא במשפט עמנו, השופט כל הארץ לא יעשה משפט“ :
 אנו מבקשים מהשי"ת : אל תבא במשפט עמנו בלבד, אלא
 תשפוט אותנו יחד עם כל האומות, ולעומת שאר האומות אנו
 בודאי זכאים“.

ועוד היה אומר : בתפלת „והשיאנו“ בשלש רגלים אנו
 אומרים : „כאשר רציית ואמרת לברכנו“. כאשר הקב"ה
 רוצה לברך את ישראל הוא מודיע ואומר מקודם ומובן מאליו
 שהוא צריך אחר כך לקיים את דבריו. ואין המקטרג יכול
 לקטרג שוב ולומר שישראל אינם ראויים לברכה כיון שחוטאים
 הם, כי הקב"ה מוכרח לקיים את דבריו.

וראיה לדבר, שאין כלל להעלות על הדעת שישראל
 ח"ו לא יזכו — הביא מן המדרש, שמספר „בקש יעקב לגלות
 את הקץ, ונסתלקה ממנו שכינה“. שאל ר' יצחק מוורקי :
 „ומדוע באמת נסתלקה ממנו שכינה ?“. והשיב : „ישנם שני
 קצים : אחד של „זכו — אחישנה“, ואחד של „לא זכו —
 בעתה“. את הקץ של „זכו“ אי אפשר לגלות כי יכול לבוא
 בכל יום, ככתוב : „היום אם בקולו תשמעו“. אלא, שיעקב בקש
 לגלות את הקץ של „בעתה“, היינו „אם לא זכו“, ולכן נסתלקה
 שכינה ממנו, שלא לתת לצדיק להוציא מפיו קטרוג על ישראל
 ש„לא זכו“ ח"ו.

ואף אם הרגיש בשמץ של קטרוג שמשמע מתוך
 דבריו של גדול בישראל, יישב ר' יצחק מוורקי את הדברים
 בהפכו את הקטרוג לסניגוריה. כך במצאו שהרב מלאדי
 בשלחן ערוך שלו בהלכות פסח סי' תכ"ש כותב : „והעיקר
 לדרוש ולהורות להם דרכי ה' וללמד המעשה אשר יעשון, ולא
 כמו שנוהגין עכשיו“. שאל ר' יצחק מוורקי : מה ראה הרב

מלאדי להוסיף „ולא כמו שנוהגין עכשיו“. הלא גם עכשיו נוהגים לדרוש ולהורות דרכי ה'. אלא שכונתו של הרב מלאדי מן הסתם היתה לומר שתעודת הדרשה היא להשפיע שהאנשים יעשו לא כמו שנוהגים עכשיו — תירץ ר' יצחק.

את המקרא (שמות ו, ה): „וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם“ היה ר' יצחק מוורקי מפרש בשם הצדיק ממז'בז, שגם מכאן אפשר לראות את גודל מעלת ישראל, שנאקתם היתה בעיקר על שמצרים מעבידים אותם, היינו קשי השעבוד מביאם לעבוד את ה', ומוטב היה אילו יכלו לעבדו מעצמם. „ובכל זאת — הוסיף ר' יצחק מוורקי — גם את האנשים הקטנים שעובדים את ה' מתוך הצרות, גם אותם מקבל הקב"ה באהבה“.

רעיון זה, שגם „האנשים הקטנים“ מקובלים על ה', מבצבץ ועולה כמעט מכל שורה ומכל דבור של הצדיק מוורקי. כבר הבאנו למעלה את דבריו בזכותם של האנשים הפשוטים, שהצדיק מחוייב לזכור את צרכיהם הגשמיים ולהתפלל עליהם. אולם הוא, כמנהיג רוחני, אינו מסתפק בזה שמלמד סניגוריה על האנשים הקטנים בלבד, אלא מראה להם גם דרך כיצד להתרומם ולהתעלות לדרגה יותר גבוהה.

והדרך פשוטה בתכלית הפשטות. הוא מביא את הרעיון המובא בזהר הקדוש על הכתוב (בראשית כד, א) „ואברהם זקן בא בימים“, שכל אדם מחוייב לתקן כל הימים שלו שיהיו שלמים ותמימים. ושואל האדמו"ר מוורקי: לתקנם כיצד? תשובה לכך — הוא אומר — אנו מוצאים בדברי דוד המלך עליו השלום (תהלים לט, ו) „הנה טפחות נתתה ימי“. וכוונת הדברים היא כמו שמחזיק אדם רק טפח אחד באיזה חפץ

ובטפח זה הוא מגביה את החפץ כולו, כך גם אם מקדיש האדם רק מקצת היום לגבוה, הוא מגביה בזה את כל היום כולו. אם כן גם מי שהקדיש רק מקצת יומו לאהבת ה' ואהבת חבירו מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל היום במצוות אלו. על ידי שמקדישים "טפח" מהיום, מקדישים את כל היום כולו ומגביהים אותו.

כך הורה ר' יצחק מוורקי דרך אף בשביל "קטני האנשים", זו הדרך שהחסידות העממית פתחה לפני כל איש מישראל לבל יקרע מגוף היהדות. זהו "שביל הזהב", שבו יכול ללכת כל אדם שאינו נוטה לקיצוניות. ואם כל אחד יעשה את "הטפח" שלו בכוון הרצוי — הרי תושג אחדות ישראל. ואם תהיה "יד אחת", כלומר אחדות, לישראל, אז ישיגו את כל מבוקשם ולא יהיו חסרים מאומה.

כך מצטרפים רעיונותיו של האדמו"ר מוורקי אחד לאחד לידי שיטה שלימה של סניגוריה על ישראל, אהבת ישראל ואחדות ישראל.

פעמים רבות הפצירו בו תלמידיו המקורבים שיכתב את דבריו, ולא רצה. בקשו הם לכתב מפיו וגם מזאת לא נחה דעתו. רגיל היה לומר: "דעם קונץ פון ווארט איז ניט צו שרייבן, דעם ברען פון ווארט קען מאן ניט שרייבן" (את סוד המלה אין לכתבה, את להטה אי אפשר לכתב). ויהי כאשר הפצירו בו מאד נענה לבקשתם. העמידו אצלו מביניהם אנשים מופלגים ובתוכם היה גם החסיד ר' משה דוד מרדומסק, למען יכתבו את דבריו מפיו. פתח הרבי מוורקי במאמר מעין הקדמה בזה הלשון: "מפני מה מוצאים אנו בדברי חז"ל על התנא שבמשנה פעם, "חסורי מיחסרא והכי קתני", היינו

האדמו"ר ר' מנחם קאליש זצ"ל,

בנו של האדמו"ר ר' יעקב דוד קאליש מאמשינוב זצ"ל

שחסרה בבא במשנה, ופעם מוצאים אנו „לא זו אף זו קתני“, היינו, בבא מיותרת? אלא יש להבין כך את הדבר — הסביר הרבי מוורקי — אם שורש התנא הוא ממדת החסד, מדתו של אברהם שמשפעת שפע רב בלי גבול, אזי מוצאים לכאורה במשנתו דברים יתירים. ואם שרשו של התנא ממדת גבורה, מדת יצחק, בחינת צמצום, הריהו מצמצם דבריו בצמצום גמור עד „חיסורי מיחסרא“ של איזו בבא. הבינו אז התלמידים את כונתו של הרבי מוורקי שאין דעתו נוחה מכתובתם וחדלו מלכתב את דבריו מפיו, והשתדלו לשמעם היטב ולשמרם בזכרונם. והדברים נמסרו מפה לפה מאב לבנו וממורה לתלמידיו עד שהועלו על הכתב.

פרק ח.

עם חסידיו

על האדמו"ר מוורקי אפשר לומר שכל ימיו היו שלמים ותמימים בתכלית, כי לא היה יום שלא קיים בו מצות אהבת ישראל ליחידים ולכלל. הוא לא נח ולא שקט ולא ישב בשלוה במקום אחד, אלא תמיד רץ וכתת רגליו לעשות טובות לישראל, והכל בשמחה ובאהבה רבה.

מעשה שהלך עם ידידו הרבי ר' יחזקאל מקוזמיר בדבר מצוה. היה הרבי מוורקי רץ לפניו והרבי מקוזמיר לא יכול למהר אחריו. שאלהו הרבי מקוזמיר למה הוא רץ כל כך? השיב: יהודי מוכרח תמיד לרוץ, מדבר רע צריך הוא למהר ולברח ממנו, ואם הוא דבר טוב — מן הראוי למהר ולרוץ אליו.

ופעם כתת את רגליו לביתו של אחד מחסידיו. תמה החסיד: "כלום חייב רבינו לטרוח בעצמו, והן יכול היה לקבל ממני את נדבתי ע"י שלוחו?" השיב: וכי רק שלוחי חייבים במצות צדקה, ורגלי פטורות הן?..."

כשאמרו לו פעם מקורביו: כדאי שיחוס רבינו קצת על עצמו וינות — השיב להם: על הפסוק "וישב יעקב" (בראשית לו, א) נדרש "בקש יעקב לישוב בשלוח קפץ עליו רוגזו של יוסף. אמר הקב"ה לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא אלא שמבקשים לישוב בשלוח בעולם הזה". וקשה: וכי העולם הזה לא נברא בשביל צדיקים, הלא חייב אדם לומר "בשבילי נברא העולם"? אלא כוונת הדברים כך היא: לא דיין וכו' אינה בלשון תמיהה, אלא שבאמת לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם בעולם הבא, כי אם גם העולם הזה שייך להם. וזה שקפץ עליו רוגזו של יוסף — משום שביקש לישוב בשלוח. אבל אילו לא ביקש לישוב בשלוח דוקא, ודאי היתה לו מנוחה גם בעולם הזה, כי הכל נברא בשביל צדיקים...

ועוד בענין מתן שכרם של צדיקים מוצאים אצלו פירוש על הכתוב "וגמליהם נושאים צרי ולט". רש"י: "להודיע מתן שכרם של צדיקים, שאין דרכם של ישמעאלים לשאת אלא רק נפט ועטרן, שריחם רע, ולזה נזדמנו בשמים, כדי שלא יוזק מריח רע". תמוה — אמר ר' יצחק מוורקי — על כל היסורים שעברו על יוסף ופקוח-נפשו לא חס הקב"ה עליו, רק שלא יריח ריח רע? אלא התיירוץ הוא: שעל היסורים המתיחסים לגוף לא חס הקב"ה, אבל יסורים רוחניים המתיחסים אל הנשמה לא חפץ הקב"ה לנגוע בצדיק אף כחוט השערה. וריח הוא ענין המתיחס לנשמה כמאמרם ז"ל "איזהו דבר שהנשמה

בהנית ממנו, ואין הגוף נהנה ממנו? הוי אומר: זה הריח" (ברכות מג:).

ופעם אמר בבדיחות הדעת: „וכי מה יש לצדיקים להתאונן על העולם הזה? הם יכולים לישון במנוחה ואינם יראים מגנבה, כי אין להם מעות מזומנים. יש להם רק עשירות בדרך „קל וחומר“, ו„קל וחומר“ אי אפשר לגנוב מהם“.

והביא את הדבר בשם תלמידו של הבעש"ט הצדיק מפולנאה בעל „תולדות יעקב יוסף“ (נפטר תקנ"א). שאמר על מאמר חז"ל (שבת סג.) „מאי דכתיב אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד“ (משלי ג) והגמרא מקשה שם: „בימינה אורך ימים איכא, עושר וכבוד ליכא? (בתמיה) אלא למיימינין בה אורך ימים איכא וכל שכן עושר וכבוד“ ומתרצת הגמרא ע"י קל וחומר למיימינין, היינו אם המשמאלים העוסקים בתורה שלא לשמה זוכים לעושר וכבוד קל וחומר המיימינין שעוסקים בתורה לשמה. ואמר הצדיק מפולנאה שמכאן למדים אנו שהשי"ת הסתיר הצטרכותם של הצדיקים, כי אצל המשמאלים נכתב בפירוש „עושר וכבוד, אבל להמיימינים, היינו הצדיקים, יש להם עושר וכבוד רק בדרך הסתר, בדרך קל וחומר, כי בפירוש לא נכתב אצלם עושר וכבוד. יוצא מכאן שלצדיקים יש להם ב"ה כל הצטרכותם בעושר וכבוד כמו לגבירים, אלא שמעות מזומנים אין להם, כי עשרם הוא בדרך ההסתר ולא במזומנים. וזהו היתרון שיש לצדיקים לגבי הגבירים, כי לגבירים יש כסף רב במזומן בביתם, לכן בלילה לא יוכלו לישון במנוחה מפחד גנבים, אבל הצדיק יכול לישון לו במנוחה ואינו ירא מגנבה, כי אין לו בביתו כסף ועושר,

רק כל עשרו הוא בדרך קל וחומר, ואת הקל וחומר אין יכולים לגנוב ממנו.

הרבי מוורקי היה מפזר לצדקה את כל כספו ולא היתה פרוטה לנה בביתו. והיה מעורר למעשה צדקה גם את האחרים. וכן כתב לקהלת זאריק בשנת תר"ב לעורר אותם למצות הצדקה וזו לשונו: "... להשגיח ולפקח להחיות האביונים העלובים ובפרט האלמנות והיתומים כאשר ידוע ומפורסם התיקון הגדול שנעשה בקהלת ורשה וכמו כן בכמה קהלות היינו ה"חברה תמחוי", אשר בכל שבוע מאספים ומקבצים קודם שבת קדש מכל בית ובית מכל אחד לפי יכלתו הן מעות ומזון ולחם ונרות ודגים ובשר ומלח כידוע. ויש ממונים נאמנים על זה שמחלקים לנכון וזה סגולה גדולה לכל בני הקהלה לברכה ושמירה וכל טוב...". מכתב זה כתב בהיותו בנדרזין, מקום שם ערך "גלות". ומעשה עריכת ה"גלות" כך היה: פעם בערב ראש-השנה טבעה סירה עם האנשים שנסעו לוורקי דרך הנהר. וקבל עליו הצדיק מוורקי "גלות". קם והלך לקהלת נדרזין וישב שם בעני רב בדירה צרה, עד שבאו ה"בעלי-בתים" מוורקי והחזירוהו אליהם.

בערכו את גלותו בנדרזין נפל הרבי מוורקי למשכב והיה חולה אנוש. אז הריץ תלמידו ר' שרגא פייבל מגריצא מכתב אל הצדיק ממוגילניצא ובקש ממנו שיתפלל על הרבי מוורקי.

הוא היה דואג מאד לכלות עניות. וכשבאו אליו עם בקשה על חולה היה מצוה לתת צדקה להכנסת כלה "כי היא סגולה גדולה ונפלאה — היה אומר — כמו שאנו אומרים בכל יום בתפלת שחרית בפרק "אלו דברים": "ובקור חולים והכנסת

כלה והלוית המת" ומשמע שהכנסת כלה מבדילה בין בקור חולים להלוית המת וסגולה בדוקה היא..."

ופעם כעס — שלא כדרכו — על עשיר קמצן על שאינו אוכל סעודה שמנה. התפלאו העומדים שם: מה ראה הרבי לכעוס על כך, וכי מה נפקא מינה מה אוכל אותו איש? הרגיש הרבי בתמיהתם, ואמר: "הדבר פשוט מאוד: בכדי שיבין לכל הפחות שהעני צריך לתפוחי אדמה ולחם — יש לו לאכול סעודה שמנה, אבל אם הוא עצמו יאכל לחם צר, הרי יכול העני לגווע ברעב ח"ו..."

ואף שאמר כך, הוא עצמו עם בני ביתו חיו בצמצום והסתפקו במועט. בברכת המזון משהיה מגיע ל"רחם נא... ונא אל תצריכנו..." היה מוסיף ואומר: "כי אם לידך, אבי שבשמים, אהיה נצרך תמיד, ואנא, אל תשפיע עלי רוב טובה, עד שלא אהיה נצרך עוד לידך."

הוא היה אוהב שלום ורודף שלום והיה טורח להשכין שלום בכל מקום שפרצה מחלוקת אף אם לא היה מצליח והיה מתבזה על ידי כך. וכששאלוהו פעם: למה רבנו מבזה את כבודו אם יודע שלא יועיל? — היה משיב: "הוא (ר' טרפון) היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור" (אבות ב, טז). והיה רגיל לספר, שנסע פעם עם רבו מלילוב להשכין שלום במקום אחד. בבואם למקום הגיעה שעת תפילת מנחה. הלכו לבית המדרש והתפללו. סיים הצדיק מלילוב את התפילה ואמר בקול רם: "עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן". מיד יצא וצווה לרתום את העגלה לנסוע. וכששאלתיו: "רבי, מדוע הוא כבר נוסע. הלא בא הנה על מנת להשכין שלום?" — "אני כבר עשיתי את שלי, — השיבני —

באמרי עושה שלום במרומיו וכו', והשאר יבואו אחרים ויגמרו".

ומעשה בכפרי שבא אל הרבי מוורקי והתאונן לפניו שאינו שומע בכפר לא קדושה ולא תפילה בצבור ובא לשאול את הרבי אם יעקור העירה. השיב לו הרבי "ניע ת"ק, ניע ש"ק" (בפולנית, פירושו: לא כך ולא כך, אולם הרבי התכוון לראשי תיבות: ת"ק — תפלה, קדושה; ש"ק — שנאה, קנאה). כלומר אתה מתאונן שבכפר אין לא תפילה ולא קדושה, אבל במקום זה אין שם לא קנאה ולא שנאה.

וכגודל אהבתו את הבריות כן מדת עניוותו. מדי בואו לוורשא בעניני שתדלנות, היה סר אל בעל "חידושי הרי"ם" והיו הולכים ביחד אל אנשים חשובים להשתדל. נכנס פעם הרבי מוורקי אל בעל "חידושי הרי"ם" והלה היה עוסק בלימוד השעור עם תלמידיו, לא רצה ר' יצחק להפסיקו באמצע ולא נתן לתלמידים להודיע על בואו. מה עשה? מצא דלי ריק בפרוזדור הפך אותו וישב עליו בפתח הדלת והקשיב לשיעור עד שנגמר.

עוד בשבתו בזאריק, כאשר היה בא משם לוורשא לרגל עסקיו, טרח והלך אל כל בנות זאריק שהיו משרתות בוורשא להביא דרישות שלום מהן להוריהן בזאריק.

ומעשה שנכנס לחדרו במלון בוורשא עם משמשו ומצאו כתוב על הדלת דברי זלזול עליו. נבהל מאוד המשמש ונדהם על שכך עשו לצדיק מוורקי. אולם ר' יצחק ניחם אותו ואמר: "אל תתעצב על הדבר הזה. מקובלני ממורי "העלוי" (כך היה קורא לרבו ר' אברהם משה, בנו של הרבי ר' בונם מפשיסחה), שכל בעלי המחלוקת מוציאים דבה על איש דוקא

בה במדה שהוא נזהר בה, כי זהו מעשה ה"בעל דבר", כדי לעצבו ולהשפילו, וכך עשה גם לי. ואתה אל תתעצב!"

ושוב מעשה באיש תככים אחד אשר בא בדברי רכילות שבדה מלבו והוציא דבה על הרבי מוורקי כדי להסב את לב חסידיו ממנו נתרגזו החסידים על האיש ובאו וספרו לרבים. שלח הרבי לקרא לאיש ואמר אליו כשהוא לבדו עמו בחדר: "שוטה שכמותך! למה לך לספר כזבים שאיש לא יאמין בהם? תן לי ואספר לך את כל המדות המגונות שיש בי, וכאשר את אלו תודיע לעולם לא יוכל איש להכזיבך".

הלך פעם הרבי מוורקי להשתדל אצל עשיר אחד שיעזור לקרובו להשיא את בתו. דחף אותו האיש את הצדיק מביתו, ואמר: אין לי עסק עם "רעבעס". כשנפגש אותו העשיר עם אחד מטובי המשכילים, ר' מתתיה רוזן, שהכיר את הצדיק מוורקי מקרוב והיה הולך בשליחותו כשתדלן אל שרי המלכות, וסיפר לו את הענין, הוכיחו ר' מתתיה רוזן על שהעליב איש צדיק וקדוש, ויעץ לו לפייסו. נשמע לו האיש. פייס את הצדיק ונתן לו פי שנים מאשר ביקש ממנו.

וכל כמה שהיה מוותר על כבודו לא נתן לזלזל בכבודם של תלמידי חכמים אחרים. מסופר, שפעם בא אליו רב אחד והתאונן שהרבה אנשים מבני עירו רודפים אותו ומיצרים לו מאוד. נסע הרבי מוורקי לאותו מקום, שלח לקרוא לבעלי מחלוקתו של הרב ואמר להם: ידוע, שבדורות הקודמים היה המנהג ש"עס הארץ" עשיר נסע למקום ישיבה גדולה ובקש מראש הישיבה לבחור לו בחור מופלג וטוב לחתן לבתו ופזר ממון רב לנדוניה ונתן לו מזונות הרבה שנים על שלחנו, משום שצריך היה "עס"

הארץ" שיהיה לו תלמיד חכם בביתו שיוכל "לנשכו", כדברי ר' עקיבא (פסחים מט, ב): "כשהייתי עם הארץ אמרתי: מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור". אבל עתה נתחכמו ה"עמי-ארצים": למה להם לפזר איזה אלפים רו"כ על תלמיד חכם — מקבלים להם בשותפות תלמיד חכם אחד לרב ועולה לכל אחד מהם רק זהובים אחדים לשבוע ובשכר זה הם "נושכים" אותו בשותפות ואין להם עוד צורך לקנות כל אחד תלמיד חכם לעצמו". שמעו זאת בעלי המחלוקת נתביישו ופייסו את הרב.

הרבי מוורקי לא הראה מופתים, אבל חסידיו האמינו בו אמונה רבה.

מעשה ביהודי אשר היה חוכר אצל הממשלה והתפרנס ברוחה ואף צבר הון. נתקנאו בו הערלים יושבי המקום והחליטו להוציא מידו את החכירה. עם התקרב הזמן המוגבל בחוזה החכירה לסופו ראה היהודי ששכניו הערלים מתנכלים לו להוציא מידו את פרנסתו וכי צפוי הוא להשאר ח"ו בלא פת לחם. קם ונסע לוורקי לבקש עצה ותושיה מהרבי. הוא הגיע לשם באמצע הלילה וסר לבית מדרשו של הרבי, מצא לו שם מקום ליד אחד השלחנות וישב ללמוד בין שאר החסידים עד שיוכל להכנס אל הרבי. והנה פתאום נפתחה הדלת הפנימית ובפתח הופיע הרבי בעצמו וקרא בקול אל ה"יושבים": "אולי נמצא כאן איש אשר יוכל לנדב מאה רובל?". האורח לא היסס, ניגש מיד אל הרבי ומסר לו את הסכום. לא עברו רגעים מועטים נפתחה שנית דלתו של הרבי ושוב השמיע הרבי את שאלתו כאשר בראשונה ושוב קם החסיד האורח והושיט לרבי עוד מאה רובל. וכך חזר הדבר גם בפעם השלישית ושוב נתן האיש כסכום הזה. אמר אז הרבי: "מי שנותן צדקה מחוץ לדרך

הטבע, מובטח לו שיושע מן השמים גם כן חוץ לדרך הטבע".
 קבל החוכר את ברכת הצדיק וחזר לביתו. ובהגיע היום המיועד
 לחידוש חוזה החכירה השכים לקום התפלל תפלה חמה והרבה
 בכי שיושיעו ה' מיד מתחריו. וכאשר גמר תפלתו יצא מביתו
 בלב בטוח שכדבריו של הרבי מוורקי כן יקום ומהר לנסוע
 העירה פן יקדימוהו מתחריו. ומה רבה היתה שמתתו כאשר
 בא לשם ולא מצא שם אף אחד מהם וקבל את החוזה מחדש.
 בדרכו חזרה פגש במתחריו. הם תעו בדרך — אף שהיתה
 הדרך ישרה — ואחרו את המועד. וכך נושע החוכר היהודי
 והחוזה נשאר בידו. דברי הרבי מוורקי נתקיימו, ויהיו למופת.
 מעשה באיש אחד שרצה לתת גט פיטורין לאשתו אשר
 לא ילדה לו, ועדיין לא עברו עשר שנים לנשואיהם. השתדל
 הרבי מוורקי לעשות שלום בין הבעל לאשתו וגם הבטיח לו
 שיהיו לו בנים ממנה. אבל האיש עמד בשלו וטען שרוצה
 להפטר מאשתו. חרה הדבר לרבי, אולם מאחר שמעולם לא
 כעס על שום אדם, בקש מן האיש להמתין רגע. נכנס לחדר
 פנימי — כך היה דרכו כאשר רצה לכעוס — החליף את בגדיו,
 יצא ואמר: "מן היושר הוא לכעוס עליך. כשם שאתה מבקש
 להפטר מאשתך כך אמנם תפטר ממנה". לא יצאו ימים מרובים
 והאיש מת ופטר את אשתו במיתתו.

ומעשה שמסופר באביו של ר' מנדיל בלאס מווארשא.
 בתחלה לא היה אלא מלמד עני ואביון והיה בדוחק מרויח את
 לחמו, אולם היה נוהג לנסוע אל הרבי מוורקי לשבתות ומועדים.
 בוורקי היה נהוג שאת מגורת השבת עם הנרות היו מכינים
 לכבוד השבת עוד מיום חמישי. פעם כאשר בא החסיד לוורקי
 בדרכו תמיד בערב שבת ראה שאין נרות במנורה. הבין שאין

לרבי כסף לקנות נרות וכאשר נכנס פנימה לקבל שלום ראה שהרבי שותה מים חמים בלי תה ובלי סוכר. יצא המלמד ובפרוטותיו האחרונות שחסך בשביל הנסיעה קנה נרות, גם תה וסוכר וחזר והביא להרבי. אמר לו הרבי: "כונת יפה". ובליל שבת אצל השלחן ציוה הרבי למשמשו להעמיד בקבוק יין ולהכריז שזה עבור "הגביר". השתומם המלמד העני לשמוע שהרבי מכנהו בשם "גביר". וכאשר חזר לאחר השבת ברגל לביתו עבר בדרכו בכפר אחד ושם פגש חבורת סוחרים יהודיים אשר חשבוהו לסוחר כמוהם. והציעו לו שיהיה שותף עמהם בעסק. ואף שלא היה לו כסף צרפוחו לשותפות בכדי שלא יקלקל להם אצל הפריץ. וכך נעשה שותף להם והתעשר עושר רב מעסק ההוא. ומאז היה ל"גביר" ממש, וחדל להיות מלמד.

ומעשה בחסיד אחד שחלה במחלה אנושה והרופאים אמרו נואש לחייו. קם החולה ובא לוורקי אל הרבי ובכה לפניו וספר כי הרופאים התיאשו מלרפאותו. הרגיע אותו הרבי ואמר: הלא כתוב (שמות טו, כו) "כל המחלה אשר שיתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך". אם שולחים משמים לאדם מחלה שולחים גם רפואה למחלה. ואם הרפואה איננה בעולם אזי מוכרחת גם המחלה להסתלק. רק למצרים שלח הקב"ה מכות בלי תרופה בצדן. אבל צריך לזכור "כי אני ה' רפאך" ואם הקב"ה הוא השולח המחלה והוא השולח גם את התרופה, רק צריך לבקש מלפניו. ואז שלח לקרא שיכנסו אליו שלשה רבנים חשובים ביניהם הרבי ר' בריש מביאלא, ובקש מהם שיפסקו על פי דין תורה רפואה שלמה לאיש החולה. והאיש חזר לבריאותו ולאיתנו למרות דבר הרופאים.

האדמו"ר מוורקי היה אהוב מאד על חסידיו והיו

מוכנים למסור נפשם בעדו. מעשה בחסיד אחד מחסידיו שהיה חשוך בנים שהיה מפציר בכל פעם ברבו להתפלל עליו. אולם רבו הורה לו בכל פעם לפנות אל ר' בר מרדושיץ שהיה מפורסם כפוקד עקרות. אולם החסיד לא שמע להוראתו. שאלוהו חסידים מפני מה אינו נוסע לרדושיץ. השיב: "אם אסע ולא אביא עמי לשם שום אמונה, לא תבא לי שום ישועה. ואם אביא לשם אמונת מה בהרבי מרדושיץ, הרי תופחת אמונתי ברבי ומורי מוורקי. ואם חס וחלילה תפחת אמונתי במורי, למה לי בנים!".

ועוד על מסירות נפשם של חסידים על הבם מוורקי מסופר בחסיד אחד כפרי שהלך בהושענא-רבה בבקר מן הכפר הסמוך לוורקי להתפלל אצל הרבי ובידו החזיק את ה"ההושענא". פגע בו "פריץ" אחד ושאלו מה בידו. ענה לו: "ההושענא". אמר "מיעטלא" (מטאטא, בפולנית) קרא אליו הפריץ. והכהו שיגיד כפי מצותו. ושוב שאלו: לאן אתה הולך? אמר לו: אל רבי מוורקי. "אמר דא ייצקא" (אל יצחק) צעק אליו הפריץ והרים עליו את שוטו והכהו מכות רצח. אולם החסיד שם נפשו בכפו וצעק דוקא: "אל הרבי", ולא שעה למכות שנתכו עליו. ואז עזבו הפריץ לנפשו. וכשבא החסיד לוורקי שאלו הרבי מה היה לו בדרך וספר לו הכל. אמר לו הרבי: "דע לך שזה היה "הבעל-דבר" ורצה לאבד אותך ח"ו בשני אופנים: שתבזה את המצוה של ה"ההושענא" ושתקרא את הרבי בשמו. ונסים גדולים היו לך וכיון שעמדת בנסיון נקרע הגזר דין מעליך ותכתב ותחתם לחיים טובים".

והנה ספור מענין כיצד לימד הרבי מוורקי את חסידיו

פרק בהלכות הכנסת אורחים. מעשה בשני מלמדים שהיה אחד מהם מכניס אורחים ואחד היה סבור שיוצא ידי חובתו ע"י תלמוד תורה שנאמר "ותלמוד תורה כנגד כולם" ועל כן פטר את עצמו ממצות הכנסת אורחים. שני המלמדים היו מחסידי וורקי. כאשר נודע הדבר לרבי קם ונסע למקום מושבם של שני המלמדים ובא לשם באמצע הלילה. הלך תחלה אל המלמד שפטר את עצמו מהכנסת אורחים ודפק על חלונו. "מי זה דופק שם באמצע הלילה?" נשמע קולו של המלמד מתוך הבית. "חוסה עלי ופתח!" — דבר הרבי בקול מתחנן. "אין אני מחויב לפתוח לאנשים זרים באמצע הלילה" היתה התשובה. אולם הרבי אינו מרפה ומוסיף לדפוק ומתחנן שיפתח לו וטוען: "יהודי! הרי מצוה הכנסת אורחים!" — והלה משיב: "ותלמוד תורה כנגד כולם". זה מתחנן בחוץ, וזה משיב מבפנים עד שסוף־סוף פתח וראה לפניו את הרבי. נבהל מאד ובקש מחילה ממנו והפציר בו להכנס לביתו. אולם הרבי מאן להכנס ואמר: "רק לנסותך באתי והנה אמנם אמת דברו בך", והלך אל המלמד השני. דפק פעם אחת על הדלת ומיד פתח לו והכניסו מבלי לשאול מי הדופק. לן הרבי אצל המלמד הזה ולמחרת בבקר בחן את תלמידיהם של שני המלמדים. תלמידיו של המכניס אורחים השיבו על כל שאלותיו, כי תלמודם היה בידם. ואילו תלמידיו של השני לא ידעו להשיב. הסביר הרבי את הדבר: אמנם אמרו חז"ל "ותלמוד תורה כנגד כולם", אולם במה דברים אמורים? כשמקיימים את התורה ומצוות, כי כל עיקרו של הלימוד הוא על מנת לקיים, וזה עצמו היא התורה. ועל כן מי שמקיים את התורה, התורה מסייעתו והתלמידים יוצאים ותלמודם בידם. אבל מי שאינו מקיים

בעצמו — התורה בורחת ממנו, וגם תלמידיו אינם רואים ברכה בלימודם יוצאים ואין בידם מאומה.

ושוב בענין הכנסת אורחים. מסופר: בשהותו פעם בעיר קינצק ערך לכבודו אחד מפרנסי הקהל סעודה, ופאר את הבית לכבוד האורח. הדליק פנסים גדולים ושטח שטיחים על המדרגות. כאשר בא ר' יצחק וראה את כל התכונה הזאת שנעשתה לכבודו, סרב להכנס פנימה, אלא אם כן יכבה בעל הבית את הפנסים ויסיר את השטיחים, או יבטיח שיקבל כל אורח שיבא אליו, ואפילו הפשוט והדל ביותר בפאר כזה. אמר לו בעל הבית שלהבטיח דבר זה אינו יכול כי רק לכבוד הרבי טרח כל כך לכבדו. והסביר לו הרבי מוורקי: גדולה היא מדת הכנסת אורחים, אולם אם נוהגים בה שוה ביחס לכל אדם, וכמו שאנו מצווים לתקע בשופר בלי להבדיל בין קרן של איל קטן לקרן של איל גדול, כך בהכנסת אורחים אין להבדיל בין אורח לאורח. כיון שראה שהרבי אינו זו משלו, הלך והסיר את השטיחים וכבה את הפנסים. ורק אז הסכים הרבי להכנס אל הבית.

שאלו לרבי מוורקי: הן הכנסת אורחים היא מצוה גדולה ומדוע לא נכתבה בתורה? השיב: מה כשלא נכתבה בתורה מקיימים אותה במסירות נפש, ואילו היתה כתובה היו ממש חוטפים את האורח ולא היו מוציאים אותו מביתם, מחמת גדל התשוקה לקיים בו את המצוה בלי סוף.

ומעשה שבקר אצל ידידו הרבי ר' דוד מפראגא שהיה חולה ומצאו שוכב בחדר מלא זבובים שהיו מצערים אותו ביותר. אמר אל הרבי מוורקי: „איני יודע מדוע מציקים לי כל כך הזבובים והלא על הכתוב (משלי טז, ז) ברצות ה' דרכי

איש גם אויביו ישלם אתו, אמרו חז"ל (ב"ר פנ"ד) גם אויביו לרבות מזיקי ביתו כגון יתושים ופרעושים וזבובים". — וכי פלוני העשיר — הוסיף ר' דוד מפראגא ושאל — שביתו נקי מזבובים ופרעושים הוא בכלל "ברצות ה'", ואנכי לא? ". השיב לו הרבי מוורקי "אדרבא, הכתוב מלמדנו, מי שהוא בכלל "ברצות ה'" גם אויביו ישלם אתו, היינו, על ידי הצער שמצערנו ממרק את חטאיו בעולם הזה כדי שיהא שלם לעולם הבא".

אף במנהגיו היה מתבסס על דברי חז"ל. פעם נודמן לביתו של רב גאון אחד. כבדו הרב והעמיד על השלחן כל מיני מגדים ומשקה לכבודו ולא רצה ר' יצחק לטעום עד שיטעם הרב הבעל הבית תחלה. אמר לו הרב: הרב מוורקי! הלא חז"ל אמרו "כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה". "התשובה אף היא בדברי חז"ל — ענה האדמו"ר מוורקי — שהקשו בברכות כתוב "לד' הארץ" וכתוב "והארץ נתן לבני אדם" ותרצו: כאן קדם ברכה, וכאן לאחר ברכה. נמצא שקדם שברך בעל-הבית על האכל אין המאכל שלו עדיין ואינו נקרא עליו שם בעל הבית, כדי שהנכנס אצלו יהא מחויב לציית לו. אך לאחר שברך בעל הבית עצמו על המאכל, נקרא שם בעליו עליו ומחויב המצווה מאתו לציית לו ולאכל גם הוא מאותו המאכל".

אופייני מאד בשביל חסידות וורקי הוא הספור הבא: פעם בא אל הצדיק מוורקי אחד גדול בתורה מליטא, שישב סגור ומסוגר במשך שלושים שנה רצופות ולמד תורה ביגיעה רבה, וכשיצא שמעו של הצדיק מוורקי בעולם החליט הלמדן לנסוע אליו. כשבא, שאלו הצדיק מוורקי: "הלא אתה איש

למדן וימים רבים מאוד עסקת בתורה, האם ידעת מה אומר ה'?", נבוך האיש, כי לא הבין את כוונת השואל, והשיב: "השם אומר שנעבוד לו, נתפלל ונעסוק בתורה הקדושה". צחק הצדיק ואמר: "אינך יודע מה ששואלים אותך". יצא האיש נבוך ועצוב, וכן כל פעם שנכנס אל הצדיק, שאלו אותה השאלה והוא לא ידע מה להשיב. לאחר ששהה שם כמה שבועות והצדיק לא דיבר אתו מאומה בא לקחת ממנו ברכת הפרידה. "במה אתה נוסע לביתך, אם אינך יודע מה אומר הקב"ה? — שאלו הצדיק. התחיל האיש בוכה ואמר: "רבי, הרי באתי הנה בכדי לשמוע מפיו ולדעת". אמר לו הצדיק: כתוב (ירמיה כג, כד): "אם יסתר איש במסתרים", כלומר שיושב סגור ומסוגר בחדרי חדרים שלושים שנה ולומד תורה, ואף על פי כן "ואני לא אראנו", כלומר, לא אחפוץ לראותו, "נאום ה'" — זהו מה שאומר הקב"ה. נבהל האיש מאוד ונדהם עד שניטל ממנו כוח הדיבור. וכששבה רוחו אליו התאושש ואמר: "רבי, יש לי שאלה לשאול". "שאל" — אמר הצדיק. — "מה הדין — שאל האיש — כש"שמות" קרועים מספר קדוש נופלים על הארץ?". "הדין הוא — ענה הצדיק — שצריכים להרים אותם שלא יהיו מוטלים בבזיון". מיד הפיל האיש את עצמו לארץ מלוא קומתו והתחיל בוכה וצועק: "רבי, רבי נרתיק של "שמות" קדושים מוטל על הארץ, אל יתן לו להיות מוטל בבזיון!". הרימו הצדיק בשתי ידיו והושיבו על ידו ואחר כך דבר אליו דברים טובים, דברי נחומים.

שאל פעם אחד מנכבדי וורשא את הרבי מוורקי: "ילמדנו רבינו, הגמרא מונה כמה וכמה מדרגות עד שבאים למדרגת החסידות. ואצלכם מיד כשנוסעים אל הרבי נקראים

חסידים? השיב לו הרבי: „משל למה הדבר דומה? כשאומרים: „נוסעים ללייפציג“ הרי מובן מאליו שעוברים תחילה כמה וכמה עירות עד שמגיעים ללייפציג, מחוז חפצם.”

בשיחה אחרת הסביר פעם האדמו"ר מוורקי את הרעיון של ההליכה מדרגה לדרגה ושאין קפיצות בתורה. „מה בין משה רבנו לקרח?“ — שאל. והשיב: „משה רבנו אמר שצריכים ללמוד תורה מאל"ף עד תי"ו וקרח חשב שצריכים להתחיל תכף מתי"ו. הרי שעל פי משה עולים מדרגה לדרגה עד שמגיעים לדרגה הגבוהה, וקרח חשב שאפשר להגיע לדרגה הגבוהה בבת אחת.

„וזהו — אמר האדמו"ר מוורקי — שבכל התורה לא נאמר „איש אלקים“ על משה רק בפרשת „וזאת הברכה“ לפני מותו, ורש"י מפרש שם: „סמוך למיתתו, שאם לא עכשיו אימתי“. ולמה לא נאמר „איש האלקים“ עד כאן? אלא שהענין הוא שמשה ברוב אהבתו לישראל היה חושק כל ימיו לברכם, אבל ידע שעדיין לא הגיע למדרגה הגדולה, שאז תתקיימנה ברכותיו ביותר, לפיכך המתין. אבל כשבא למדרגת „איש האלקים“, בחינת מלאך שהוא „עומד“ ואינו מתקדם מדרגה לדרגה כמו האדם, ידע שכבר הגיע למדרגה הגבוהה ביותר והבין שהוא סמוך למיתתו, על כן ברך אותם, וזהו שפירש רש"י: „שאם לא עכשיו אימתי“.

ואל יתנשא האדם שזכה לעלות בדרגה על האיש הפשוט. כי כל יהודי יש לו מעלותיו וחסרונותיו. „כשם שאם שתה אדם יין טוב ואחריו שתה יין גרוע מהראשון, חייב הוא לברך הטוב והמיטיב (לפי פסק התוספות), אעפ"י שהיין השני גרוע מהראשון. כי אף שנראה הוא גרוע מהראשון, מכל מקום

האדמו"ר ר' שמעון קאליש זצ"ל מאמשינוב
בן האדמו"ר ר' מנחם קאליש זצ"ל

יש לו קצת מעלה לצד אחר, שהוא טוב — כך גם אם נראה לאדם שחברו גרוע ממנו במידת מה, אפשר שטוב הוא ממנו במידה אחרת. על כן יש לו לאדם לראות החסרונות של עצמו והמעלות של חברו.

ומעשה שהיה בסעודת ברית מילה. כולם נדחקו אל השלחן לשמע תורה מפי הרבי מוורקי. אמר הרבי: אין זה מן הנימוס להדחק כל כך ולהשען אחד על גבו של השני, כי כל יהודי הוא ספר קדוש. ישב שם בין המסובין הרבי ר' גציל ושאל: "והלא גם ספרים קדושים מותר לשים אחד על גבי השני?". השיב הרבי מוורקי: "כל אחד צריך לראות את חברו כספר קדוש, ולא את עצמו".

"פאטש סאביע" (בפולנית, ראה את עצמך!) מורגל היה בפיו של הצדיק מוורקי, ששמע זאת פעם מפי יהודי כפרי אחד כפירוש ל"ראה אנכי" (דברים יא, כו).

"לא תשנא את אחיך בלבבך", פירש: אפילו אם אין לבבו בלבבך, שאין בני אדם שוים לפי טבעם. ולא זו בלבד, אלא כל אחד מישראל מחויב לקבל על עצמו קודם התפילה מצות עשה של "ואהבת לרעך כמוך" ולכוון בתפילתו לטובת הרבים, ואם מתפלל רק בשביל עצמו — הרי זה גזל. כי בפנימיות הלב כל ישראל טובים הם, ואם נוטים הם לפעמים מדרך הטוב, הסיבה היא "כי דכיתנו במקום תנים", היינו הגלות, שאלמלא השעבוד לא היו נכשלים בזה ונקרא אינס גמור, כדברי הילקוט: שקיטרג שר של מצרים על ישראל שעובדים עבודה זרה. והשיבו לו: הללו עבדו מתוך שעבוד ומתוך טירוף הדעת, שמא אתה דן שוגג כמזיד ואונס כרצון? ולכן פירשה המשנה את הכתוב "לא תשנא את אחיך בלבבך"

— אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, שהמקום גורם לחטא וצרות השעבוד גורמות.

אף הוא היה אומר: צריך כל אחד להרגיל את עצמו לאהב כל אדם אפילו הוא רשע, שכן כתוב „ויאהב יצחק את עשיו“ (בראשית כה, כח). יצחק שממדת גבורה היה, ולא ממדת חסד, למה אהב את עשיו הרשע וגם ברך אותו? אלא ללמדנו שגם את הרשע צריכים לאהב.

ומסופר כאשר יצא בדפוס בפעם הראשונה הספר „תומר דבורה“ לר' משה קורדובירה קנהו ר' יצחק מוורקי ושלם בעדו רנדל זהב ועשה סעודה לכבוד הספר משום שכתוב בו (בפרק ב') „ירגיל עצמו להכניס אהבת בני אדם בלבו ואפילו הרשעים כאילו היו אחיו ויותר מזה, עד שיקבע בלבו אהבת בני אדם כולם, ואפילו הרשעים יאהב אותם בלבו ויאמר מי יתן ויהיו אלו צדיקים שבים בתשובה ויהיו כולם גדולים ורצויים למקום“.

אולם גם החטא וענשו לפי העושה הם. מה שנחשב לגבי הצדיק לחטא, נחשב לגבי אדם אחר לזכות ומצוה. המדרש: „אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו זה יוסף ועל ידי שאמר לשר המשקים „כי אם זכרתני והזכרתני“ נתוספו לו שתי שנים“ — לכאורה מדרש פליאה הוא וסותר את עצמו — אמר האדמו"ר מוורקי, וסיפר מעשה שהיה ברבי אלימלך מליז'נסק, שהלך ל„תשליך“ בראש השנה בלוויית רב גאון וחסיד. התרחק הרבי ר' אלימלך מעט מן הרב כדי לנער את שולי בגדיו, כנהוג. הלך הרב אחריו ואמר: „אראה היכן רבינו משליך את העבירות שלו, וארים אותן ואקחן לי“. מעשה זה מבאר לנו המדרש שלגבי יוסף הצדיק ש„שם ה' מבטחו“ נחשב מה שאמר

„כי אם זכרתני והזכרתני“ לחטא גדול, משום שביקש להשתחרר בדרך הטבע, אבל לגבי אחרים אין זה חטא.

כך לימד האדמו"ר מוורקי את דרכי החסידות. השתלמותו של אדם מישראל במידות החסידות נעשית בהדרגה. הדרך ארוכה ורבת תחנונות ואף המכשולים מרובים, אולם גם אם הדבר רחוק — כשרק התשוקה גדולה היא — אומר האדמו"ר מוורקי — אז נראה גם הדבר קרוב. צא ולמד מבת פרעה על „ותשלח את אמתה“ (שמות ב, ה) דרשו חז"ל (סוטה יב): זרועה של בת פרעה נשתרבבה עד שהגיעה לתיבה ותקח את הילד, וכי איך עלה על דעתה לשלוח זרועה למרחוק, שאין ידו של אדם מגעת לשם? מכאן — אם חושק אדם בדבר לעשותו, אפילו הוא רחוק ממנו, מחמת גודל החשק שבו נראה בעיניו שקרוב הדבר אליו ולבסוף הוא משיגו. החשק, הסבלנות וההתמדה אלה הן המידות שעוזרות לאדם בעבודת ה'. מידות אלו אפשר ללמוד אפילו מ„יצר הרע“, שמתמיד בעבודתו להדיחנו ואינו שוקט ואינו מרפה מאתנו על כל צעד ושעל.

„כל עיקר חטאו של אדם הראשון, — אמר האדמו"ר מוורקי — אינו אלא משום שדאג דאגת המחר. כי בא אליו הנחש וטען: „עתה אין לך עבודה, כי אינך יודע בין טוב לרע, ולכן אין לך בחירה, אבל לכשתאכל מעץ הדעת ותהיה לך בחירה, תבחר בטוב ועל זה תקבל שכר“. ואדם הראשון טעה בזה, שדאג שאין לו עבודה, כי לעת עתה עבודתו היתה שלא לשמוע לנחש, אלא לקב"ה ולא יאכל“.

רגיל היה הרבי מוורקי לומר: „שלשה דברים יש ללמוד מתינוק בעבודת השם: א) כשהוא רעב או רוצה דבר מה

הוא בוכה. ב) לעולם אינו הולך בטל, אלא תמיד הוא עסוק.
 ג) לעולם הוא שרוי בשמחה ואינו דואג כלל. כך צריך כל
 אדם להתנהג: אם הוא חסר דבר מה יבקש מאביו שבשמים,
 לעולם אל ילך בטל; ולעולם אל יהא שרוי בעצבות, אלא
 יהא שמח ומתוך שמחה יעבוד את השם".

האדמו"ר מוורקי זרע והפיץ נקודות אורה ובטחון בהיי
 יהודי פולין, שהיו מלאים דאגה וחרדה ליום המחרת. כי יום
 יום וגזירותיו, יום יום ודאגותיו, ובכל מקום שהופיע הצדיק
 הנלבב היה מביא אתו מרוח הבטחון העמוק שלו ושאותו השתדל
 גם להחדיר בלבבות אלפי חסידיו ומוקיריו. על ידי פעולותיו
 ומעשיו, על ידי שיחותיו המלאות רוח אמונה חזקה ועל ידי
 נגוניו, שהניסו יגון ואנחה והפיחו שמחה, לא נתן ליאוש
 להתגנב לתוך הלב. מפורסם הוא הנגון של הצדיק מוורקי, שבו
 מתבטאת השאיפה להסיח את הדעת מדאגות המחר. מוטב
 להשכיח את הכל בעבודת ה' תמימה ולזכור שיש לתקן את
 האתמול הפגום. וזהו לשון השיר:

„לאמיר נישט זארגען וואס וועט זיין מארגען

„בעסער פאריכטען דעם קאליגעמאכטען נעכטען“.

(„הבה לא נדאג ליום המחר, מוטב שנתקן את התמול הנעכר“).

עד יומו האחרון לא פסק מפעולתו. מלבד עסקנותו
 בצרכי יהודי פולין היה הרבי מוורקי גם הממונה הראשי על
 מעות א"י ותפקיד זה נטלו על עצמם גם יוצאי חלציו אחריו.
 הוא היה ממנה גבאים בכל עיר ועירה והם היו אוספים את
 הכסף ומביאים אליו ואחר כך מוסר בידי שלוחי א"י. חסידיו
 וורקי היו ממלאים את חובתם זו לארץ הקדש מתוך אהבה
 יתירה ושמחה. חבת ארץ ישראל היתה חזקה מאד אצל הרבי

זחסידיו. בוורקי היו גם ביום חול רגיל לוקחים קצת משקה. ויוצאים בזמר ובמחול ושרים את הפיוט „ופדויים לציון ברנה“ בהתלהבות רבה, ובמקום „ופדויים“ היו שרים „פּוּיִדְיוֹם (נלך, ברוסית) לציון ברנה...“

כזאת היתה חסידותו של האדמו"ר ר' יצחק מוורקי, שהצטיינה בפשטות, תמימות ועממיות ובזה קנתה לה לבותיהם של המונים המונים בישראל. ואף שכבר עברו יותר ממאה שנה לפטירתו, עוד נישא שמו בקדושה ובהערצה בפי רבבות חסידים.

בשנת תר"ה, חלה הצדיק מוורקי והוסיפו לו את השם „ישראל“. וספר אז, כי בפעם הראשונה כשבא אל החווה מלובלין עם רבו מללוב שאל אותו הרבי מלובלין: „מה שלומך, ישראל“. נענה ר' דוד מלובוב ואמר: „הלא יצחק שמו, ולא ישראל“. ענה לו הרבי מלובלין: „על פי הזהר נקרא יצחק ישראל“. ולכן הוסיפו לו את השם ישראל כשחלה. המחלה החלישתו מאד, והוא הרגיש כי קצו קרוב.

בראש חדש ניסן שלפני פטירתו אמר: החודש הזה הוא „החודש אשר ישועות בו מ ק י פ ו ת“ (פיוט לפרשת החדש) והוא מלשון הקפה, היינו, נותנים בהקפה ישועות לכל נצרך על חשבון המצוות שיקיימו בפסח: מצה, מרור, ארבע כוסות. רבוננו של-עולם יהי רצון כאילו קיימתים ותנם לי בהקפה ואם אזכה בחיים אשלם את חובי.

בליל „סדר של פסח“ (האחרון שבחיו) ישב הצדיק מוורקי אל השלחן כשהוא חלוש ביותר. כשהגיע לחרון „שנאניו יאמרו לו“, שבפיוט „אדיר במלוכה“, שאל: מי הם שנאניו? והשיב: אלה הם השאננים, כלומר, השקטים. בכל דור ודור

ישנם צדיקים שיכולים לקרב את הגאולה, אבל כשהם רואים שהקב"ה שותק — שותקים גם הם, כי אומרים "לך ה' הממלכה לך ולך" — הכל ממך, כיון שאתה שותק — שותקים גם הם. אבל הצדיק מוורקי לא שתק. כל ימיו היו מוקדשים להקל מעל ישראל את סבל הגלות ולקרבים אל הגאולה על ידי הסניגוריה הגדולה עליהם.

בהיותו קרוב לשבעים שנה באחרון של פסח שנת תר"ח, נקרא לפמליא של מעלה הסניגור הנאמן של ישראל, ר' יצחק ישראל מוורקי זצ"ל.

תלמידו הנאמן ר' שרגא פייבל מגריצא אמר עליו: "רבינו עלה למרום ביום הזה שהוא ספירת מלכות שבחסד, היינו, שתיקן וגמר מדת חסד שהיא מדתו של אברהם אבינו, שכל מעשי החסד בעולם הזה מתגלגלין ובאים על ידו, והלך לעולמו".

את דרכי חסידות וורקי המשיכו אחרי פטירתו שני בניו, ר' יעקב דוד מאמשינוב ור' מנחם מוורקי, ותלמידיו: אדמור"י אלכסנדר, סקרנביץ, אוטבוצק, נדרזין, ועוד. עם השואה הגדולה האחרונה שבאה על יהדות פולין חרבו כל המרכזים האלה ורובות חסידים על אדמו"ריהם אבדו. אולם דורות על דורות יזכרו ויספרו על ר' יצחק מוורקי, הצדיק הנפלא אוהב האדם.

פרק ט

מתורתיו של ר' יצחק מוורקי

בראשית יח, ד: "יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם" וברש"י "כסבור שהם ערביים שמשתחוים לאבק רגליהם והקפיד שלא

להכניס עבודה זרה לביתו". וקשה, הלא נאמר על אברהם אבינו "כי נביא הוא" (כ, יז) ומדוע לא ידע שאינם ערביים עובדי עבודה זרה? אלא שהקב"ה העלים ממנו את זאת כדי ללמדו שהכנסת אורחים יש לקיים לא רק באורחים חשובים, אלא גם באנשים פשוטים כמו ערביים עובדי עבודה זרה.

בראשית יח, טו: "ותכחש נשרה לאמר לא צחקתי כי יראה". וקשה, אם יראה, צריכה היתה לאמר האמת? אלא מחמת שיראה עשתה תשובה ונהפכה לאיש אחר ולכן יכלה לומר "לא צחקתי" וזהו הפירוש "ותכחש" שעשתה דברים של כחש. ועל זה אמר לה השם: לא זו הדרך, את צריכה להודות בפירוש כי צחקת, ואז תתקבל "תשובתך", כי "מודה ועוזב ירוחם". **בראשית כו, יב:** "ויזרע יצחק בשנה ההיא וימצא מאה שערים ויברכהו ה'". ה' נתן תודה וברכה ליצחק על שזרע ומצא מאה שערים על פי דרך הטבע, שאלמלא ידע יצחק לעשות כן היה צורך לשדד עבורו מערכות הטבע, ולפעול בדרך נס.

בראשית כז, ט: "וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל". ובירושלמי (ביכורים פ"ג ה"ג) "תני, חכם, חתן, נשיא, גדולה מכפרת וכו' חתן, וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל וכי מחלת שמה, והלא בשמת שמה? אלא שנמחלו לו כל עונותיו", ללמד שאפילו לעשו מוחלים לו את העונות כדי שלא יקטרג על שמוחלים עונות לישראל.

בראשית לז, כה: "וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולט" וברש"י "למה פרסם הכתוב את משאם? להודיע שכרן של צדיקים, שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה נזדמנו בשמים שלא יוזק מריח רע". תמוה! על יסורי

גופו של יוסף הצדיק לא חס הקב"ה, כי אם „שלא יוזק מריח רע“? אלא שעל יסורי גופו לא חס הקב"ה משום שכן נגזר מלפניו, אולם יסורים רוחניים הנוגעים לנשמתו הקדושה חס מלהביא עליו. ואיזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו? זהו הריח. ולכן זימנו לו מן השמים ארחת ישמעאלים וגמליהם נושאים דברים ריחניים „נכאת וצרי ולט“.

בראשית לט, יא: „ויבא הביתה לעשות מלאכתו וברש“י „נראית לו דמות דיוקנו של אביו“. יעקב אבינו היה תוכו כברו, אבל יוסף לא היה תוכו כברו: תוכו היה ירא ה', וברו היה מסלסל בשערו ונראה כמי שאינו ירא ה' ולכן תפסה אותו אשת פוטיפר, כי נדמה היה לה שמסלסל בשערו כדי למצא חן בעיניה. והפירוש של „נראית לו דמות דיוקנו של אביו“, שנראית לו דרך אביו, כאשר ראה את הסכנה הצפויה לו מהנהגתו, שאילו היה מתחלה מתנהג כאביו לא היה מגיע לנסיון זה.

בראשית מב, כ: „ואת אחיכם הקטן תביאו אלי ויאמנו דברכם ולא תמותו ויעשו כן“. וקשה וכי עשו כן מרצונם, והלא נאלצו לעשות כן? אלא בשעה שמגיעה לאדם צרה מיד אחרים אשר מצערים אותו, אל יחשוב שמידם באה לו הצרה הזאת, אלא הכל מיד ה', ולכן צריך לעשות תשובה. וזהו שאמר להם יוסף „את האלהים אני ירא“ (שם, יח) כלומר, מה שאני מצער אתכם זה מה', ועליכם לחזור בתשובה. ולכן מדגיש הכתוב „ויעשו כן“. ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו“, זאת אומרת, עשו תשובה ונתחרטו על מעשיהם הרעים.

שמות א, יד: „וימדרו את חייהם“ והטעמים שמעליהם הם

„קדמא ואזלא“. וקשה: כי לשמחה זו מה היא עושה, שהרי היו שרויים בעצבות? אלא שמחמת עבודתם הקשה נתקרבה גאולתם קדם הקץ ולכן הטעם „קדמא“ לשון קדימה ו„אזלא“ לשון הולכה, שהוליכן קדם הזמן מגלות מצרים.

שמות ה. ז: „לא תאספון לתת תבן לעם ללבן הלבנים כתמול שלשם הם ילכו וקששו להם תבן“. וקושיא על פרעה: הרי יכול היה תבן לתת להם אבל לדרש מתכנת לבנים יותר מתמול שלשום? אלא מכאן נוכל ללמוד שדאגה בלב איש קשה יותר לגוף ממלאכה מרובה.

שמות יט. ב: „ויחן שם ישראל נגד ההר“. וברשי: כאיש אחד בלב אחד, אבל שאר כל החניות בתרעומות ובמחלוקת. ומדוע שם פסקו התרעומת והמחלוקת? כי „ויחן“ מלשון „חן“, שם נגד ההר“ מצא חן כל אחד ואחד בעיני חברו, כי כל אחד מהם השתדל לראות בחברו אך ורק את מעלותיו ולא את חסרונותיו. ובגלל אחדות הלבבות והחן שמצא כל אחד בעיני חברו יכלו להתגבר „נגד ההר“, כלומר: ההרים והמכשולים שעמדו על דרכם, וזכו לקבלת התורה.

שמות כג. יד: „שלוש רגלים תחוג לי בשנה“. למה נקראו המועדים „רגלים“? אלא כשם שרגליו של אדם משמשות לו יסוד לעמוד עליהן כך המועדים הם היסודות אשר עליהם עומדת השנה. אם שומרים על קדושת המועדים, אזי קדושתם מתפשטת על כל ימות השנה.

שמות כז. כ: „ואתה תצוה את בני ישראל“. למה לא נזכר בפרשה זו שמו של משה רבינו? אלא שעל ידי יציאת מצרים ונסים על הים וקבלת התורה היה משה רבינו כל כך מקורב אל הקב"ה שלא היה צריך לקרא לו בשמו רק בלשון „ואתה“

כדרך אנשים מקורבים שאחד פונה אל חברו בלשון "אתה".

שמות לו, ז: "והמלאכה היתה דים וגו' והותר" ובשמות רבה פנ"א: "נכנס משה אצל בצלאל ראה שהותר מן המשכן, אמר לפני הקב"ה: רבון העולמים! עשינו את מלאכת המשכן והותרנו. מה נעשה בנותר? אמר לו: לך ועשה בהם משכן לעדות. הלך משה ועשה בהן". שאלו תלמידיו לרבי יצחק מזורקי: מה כונת הדברים? והרי משכן לעדות הוא הארון שבו מונחים לוחות הברית ומלאכתו כבר נגמרה? השיב להם: ידוע שעיקר קדושת המשכן היא השכינה ולאחר שנגמרה מלאכת המשכן היה צריך למשוך את השכינה לתוכו. וכיצד נעשה הדבר? וכבר שאל שלמה המלך (מלכים א', ח): "כי האמנם ישב אלקים על הארץ? הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי?" ואיך באמת נצטמצמה השכינה בין הבדים? אלא דבר זה מתפרש לנו מכתוב אחר (שיה"ש ג' ט"י) "אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון עמודיו עשה כסף, רפידתו זהב, מרכבו ארגמן". ואם תשאלו: איך אפשר לנוח על מטה כזו? הרי התשובה באה מיד: "תוכו רצוף אהבה". התנדבותו של העם למלאכת המשכן היתה רצופה אהבה לשמו יתברך ועל כן הרבו להביא יותר מן הדרוש. וכאשר שאל משה מאת ה': "מה נעשה בנותר?" השיב לו ה': "עשה בהם" — כלומר בנותר של פנימיות לבב ישראל הרצוף אהבה — משכן לעדות, שעל ידי אהבתם משכוני לשכון בתוכם.

ויקרא טז, ל: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו". מהו לפני ה' תטהרו? הכונה היא

לפני כניסת יום הכפורים, בין השמשות, עוד הזמן בשביל
 „תטהרו“.

ויקרא יט, ב: „קדושים תהיו“. איך אפשר לבשר ודם לעלות
 למדרגת קדושה, והלא זו מדרגת מלאכים שנקראים קדושים?
 אלא אין הכונה שתעלה למדרגת המלאכים, כי מדרגה זו לא
 תשיגנה, אבל באותה המדרגה שבה אתה עומד השתדל להיות
 קדוש, ומוטב שיאמרו לך „עלה“ משיאמרו לך „רד“.

ויקרא יט, יז: „לא תשנא את אחיך בלבבך“. גם אם אין לבו
 כלבבך, אל תשנאהו בגלל זה ששונה הוא ממך, כי אין הלבבות
 שוים בטבעם, והוא דבר שאין בידך לשנותו.

ויקרא כו, ג: „אם בחקותי תלכו“, ובמדרש רבה (ויקרא לה)
 „הה“ד חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך אמר דוד רבש“ע
 בכל יום ויום הייתי מחשב ואומר למקום פלוני ולבית דירה
 פלונית אני הולך“. גם כשאדם הולך לעשות מצוה, צריך הוא
 לחשוב מקדם אם המצוה מוטלת עליו ואם היא בזמן ובמקום
 הנכון, כי ישנן מצוות שהן חלות רק על תלמידי חכמים בלבד,
 וישנן מצוות שתלמיד חכם פטור מהן, כגון מצות פריקה
 וטעינה בזקן ואינו לפי כבודו וכיוצא בהן. וכן למשל, אם
 אחד יקום בבקר ומיד בלי הכנה יתעטף בטלית ותפילין
 ויתפלל, וזהו שאמר דוד המלך „חשבתי דרכי“ צריכים מקדם
 לחשב ואז „אשיבה רגלי אל עדותיך“. ולכן מדגישה התורה
 „אם בחקותי תלכו“, צריכים מקדם לחשב „אם“ לעשות את
 המצוה, ולא לעשותה בלא מחשבה ובלא הכנה.

במדבר טז, א: „ויקח קרח בן יצהר“ וברש“י „ולא הזכיר בן
 יעקב, שבקש רחמים על עצמו שלא יזכר שמו על מחלוקתם“.
 יעקב בקש שלא יגיע הפגם של מחלוקת להאבות.

במדבר טז, ג: „ומדוע תתנשאו על קהל ה'“. מה ראה קרח ועדתו להלעין על משה דוקא דבר אשר אין בו, ומפורסם היה בעניויותו ואשר התורה עצמה העידה עליו „והאיש משה עניו מאד מכל אדם“? אלא כך טבעם של בעלי מחלוקת להוציא דבה על איש דוקא על דבר שהוא נזהר בו ביותר. וגם הוא ממעשי השטן לזרוע פירוד בין איש לחברו.

במדבר טז, כה: „ויקח משה וילך אל דתן ואבירם“. ובסנהדרין (קי.): „אמר ר' ל' מכאן שאין מחזיקין במחלוקת“. פירושו מכאן שאין במחלוקת ענין ל„חזקה“, לומר, מאחר שנסייתי כמה וכמה פעמים להשלים עם יריבי ולא עלתה בידי, חזקה עלי שלא אצליח? אלא מוטל עלי לעשות ולנסות אולי בכל זאת אצליח. לכן הלך משה בעצמו אל דתן ואבירם לאחר שמאנו לבא אליו, „שהיה משה מחזר אחריהם להשלימם בדברי שלום“ (רש"י).

במדבר יט, ב: „ויקחו אליך פרה אדומה תמימה וברש"י מיסודו של ר' משה הדרשן „פרה אדומה, משל לבן-שפחה שטינף פלטין של מלך. אמרו תבא אמו ותקנח בצואה. כך תבא פרה ותכפר על העגל“. ומקשים המפרשים: הלא ר' משה הדרשן גילה לנו טעם המצוה הזאת ואם כן למה נאמר „חקה גזרה היא מלפני, אין לך רשות להרהר אחריה“? אלא שהתירוצו הוא כך: חטא העגל היה מתוך חסרון אמונה, שלא האמינו בה' אשר הוציאם ממצרים, ודרושה היתה לבני ישראל תשובת המשקל כדי שיתחזקו באמונתם. לכן ציוה להם הקב"ה מצות פרה אדומה שהיא חוקה בלי שום טעם גלוי, למען יקימוה מתוך אמונה גרידא. וזהו שאמר ר' משה הדרשן „תבא אמו“, היינו, פרה אדומה שהיא מורה על תקף אמונה ותכפר על חטא

העגל שמורה על חוסר אמונה. נמצא שר' משה הדרשן לא אמר אלא, אדרבא שהעדר הטעם במצות פרה אדומה, הוא הטעם משום מה תכפר פרה אדומה על חטא העגל.

במדבר כב, ה: „וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור פתורה אשר על הנהר ארץ בני עמו לקרא לו לאמר „וברש"י „ארץ בני עמו של בלק, משם היה, וזה היה מתנבא ואומר לו עתיד אתה למלוך. ואם תאמר מפני מה השרה הקב"ה שכינתו על גוי רשע? כדי שלא יהא פתחון פה לאומות לומר אלו היו לנו נביאים חזרנו למוטב, העמיד להם נביאים והם פרצו גדר העולם וכו'". ובאמת קושיתם בעינה עומדת, למה לא העמיד להם נביא כמשה רבינו שיחזירם למוטב? אלא התירוץ הוא: משל לחלב הטוב שמעלה את השומן אשר בו למעלה, אבל אם נעמיד מי-חלב לא יעלה מהם שום שומן. כן בני ישראל שהיו בתוכם כחות גדולים וקדושים יצא מהם משה אדון הנביאים, אבל האומות שאין בתוכם שום קדושה לא יכלו להוציא מקרבם אלא את בלעם הרשע.

ועוד תירץ הרבי מוורקי את הקושיא על פי הכתוב „ויחן שם ישראל נגד ההר ומשה עלה אל האלקים" (שמות יט, ב"ג) ואמר: כאשר נתכנס העם וחנה נגד ההר אזי מכינוסן זה של עם קדוש ישראל נתהווה עלית משה, ולהבדיל מכינוסן של אומות העולם נתהווה בלעם. אם כן האשמה היא באומות. **במדבר כה, יא:** „בקנאו את קנאתי בתוכם". גם בקנאו את קנאת אלקי צבאות נשאר „בתוכם", בתוך העדה, ולא התבדל מהם.

במדבר לג, טז: „ויסעו ממדבר סיני ויחנו בקברות התאווה ויסעו מקברות התאווה ויחנו בחצרות". ובאבות (ד, כא): „רבי

אלעזר הקפר אומר הקנאה התאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם". התורה הקדושה משמיעה לנו מכאן שנתרחק מן התאוה, שלא תהא קברנו, ולמען נזכר תמיד שאין העולם הזה אלא תחנה ארעית.

דברים יב, כ: "כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר". אם אדם רוצה לאכול בשר יתפלל על שלשה דברים: א. שיהא לו תיקון, ב. שיהא לבריאות הגוף, ג. שלא יהא מכשול במאכלו. וזהו נרמז בתבת "ואמרת", היינו שצריך להתפלל על שלשה דברים אלה.

דברים יב, כ: "בכל אות נפשך תאכל בשר". וקשה, תאוה לבשר למה? אלא שלפעמים אדם אוכל בשר אבל יש לו פחד שמא הבשר אינו כשר כל כך ובשביל זה אין לו הנאה מאכילתו. לכן אומרת לו התורה שיאכל הבשר באופן כזה שלא יהיה בו שום חשש כשרות ואז יהנה מאכילתו. וזהו "בכל אות נפשך תאכל בשר".

ישעיה נח, יג: "וקראת לשבת עונג". הזהר הקדוש (פ' בשלח מז) לומד מן הפסוק הזה "וקראת לשבת עונג מבעוד יום שצריך להוסיף מחול על הקדש" מפני שכתוב "וקראת לשבת" משמע שהוא רחוק, כי מי שקרוב אין צרך לקרא לו.

תהלים צ, ח: "שת עונותינו לנגדך עלמנו למאור פניך". בכל חטא ישנן שתי רעות: האחת, עצם החטא שהוא מרד נגד רצון הקב"ה, והשניה, כי מחשיך את עיני האדם מלראות באור פני מלך חיים ומונע מלהתקרב אליו. וזה שדוד המלך אמר "שת עונותינו לנגדך" זהו גופו של החטא שמרדנו נגדך, "עלמנו למאור פניך" מה שהעלים החטא מאתנו את מאור פניך ומנע מאתנו להתקרב אליך.

תהלים קיח, טז: „לא אמות כי אחיה“. מדוע לא אמר „אחיה כי לא אמות“ שהרי המות בא אחרי החיים? אלא מכאן לימוד, שצריך אדם להמית את עצמו כדי שיוכל לחיות באמת. ומשעשה כן מתברר לו שאין עליו למות, כי אם לחיות.

תהלים קל, א: „ממעמקים קראתיך ה'“. שנים הם מעמקים של חשכה: האחד חשכת גלותם של ישראל, והאחד — גלות השכינה. וכשקרא דוד המלך אל הקב"ה „ממעמקים קראתיך ה'“ התכוין למעמק גלות השכינה כאומר: מיצר אני על גלות השכינה.

קהלת ז, ט: „אל תבהל ברוחך לכעוס כי כעס בחיק כסילים ינוח“. כאשר בא הכעס לכסיל יש לו נחת מזה, אבל החכם כאשר בא אליו הכעס מה הוא אומר: „הגם שאני צריך לכעוס, אבל יש לי זמן להמתין“ וכשימתין ממילא יוכל להתגבר על יצרו שלא לכעוס.

רות ב, ה: „ויאמר בעז לנערו הנצב על הקוצרים למי הנערה הזאת?“. שואל רש"י: „וכי דרכו של בעז לשאול בנשים? אלא דברי צניעות וחכמה ראה בה, שתי שבלים לקטה שלשה אינה לקטה והיתה מלקטת עומדות מעומד ושוכבות מיושב כדי שלא תשחה“. וקשה על רש"י אם אין דרכו של בעז לשאול בנשים איך ראה וכו'? אלא יש להבין כך: כשנכנס בעז לשדהו ראה שהשכינה בשדה ואמר אל הקוצרים „ה' עמכם!“ וכונתו היתה שהשכינה עמהם וכאשר השיבו לו: „יברכך ה'“ ראה מתשובתם שהם לא הבינו את מאמרו ואז שאל אותם „למי הנערה הזאת“, כי הבין שהשכינה באה רק לרגלה. וזוהי כונת רש"י: „דברי צניעות ראה בה וכו“.

ברכות ג, ע"ב: „כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל

אצלו אמרו לו אדוננו המלך עמך ישראל צריכין פרנסה וכו' אמר להם לכו ופשטו ידיכם בגדוד". משמע שבכל יום היו נכנסים ושואלים אותו ולמה היו צריכים בכל יום לשאול? כדי שדוד המלך ישיב להם בכל יום ואזי בודאי יצליחו מפני שצדיק גוזר והקב"ה מקיים. ועוד תירץ: למה היו צריכים בכל יום לומר זאת? כדי להשיג פרנסה צריכים תפלה וקדם התפלה צריכים לומר תהלים, ועל כן הלכו בכל יום אל דוד המלך, שהוא בעצמו היה התהלים.

שבת לב, ע"א: "לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפטר". והוא כמו המוציא מחברו עליו הראיה. ולכן קדם שיחלה הריהו בבחינת מוחזק ותועיל תפלתו, אבל אחרי שיחלה הוא כמו "המוציא" וצריך לזכות גדולה שתתקבל תפלתו.

שבת קכז, ע"א: "גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה דכתיב ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר" וברש"י "והניחו והלך לקבל אורחים". ומנין ידע אברהם בעצמו שגדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה? אלא שראה כתוב בתורה "וירא וירץ לקראתם", ידע מכאן את גודל חשיבותה של הכנסת אורחים.

פסחים פו, ע"ב: "כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה חוץ מצא". שאלו לו תלמידיו לרבי יצחק מוורקי: אדרבא, אם בעל הבית אומר לצאת ודאי שצריך לציית לו. השיב: יש פירושים רבים ונראה לי מכולם הפירוש שהשי"ת הוא הבעל הבית שלנו ואנו חייבים לציית לו בכל דבר חוץ מצא, כלומר: אם יאמר לנו לצאת ולפרוש ממנו, שכתוב "ולא ידח ממנו נדח". מכאן לימוד אם חטא אדם ומשמיעים לו מן השמים

שאינ רוצים בתשובתו, על כל פנים יחזור בתשובה. ובזה טעה אלישע בן אבויה. כי שמע בת קול מן השמים „שובו בנים שובבים חוץ מאחר“ (חגיגה טו.) היה עליו שלא להשגיח בבה קול ולחזור. אילו היה חוזר לא היה נטרד. שאין הפרגוד ננעלת בפני בעלי תשובה. והוא לא כן עשה. הלך ויצא לגמרי וניתק את עצמו מהתורה ומהעם. וזה פירושו של „חוץ מצא“ יומא עה, ע"א: „בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם מקניט את חברו יורד עמו עד לחייו, אבל הקב"ה אינו כן: קלל את הנחש, עולה לגג—מזונותיו עמו, יורד למטה מזונותיו עמו“. אם כן, מה זו קללה שתמיד מצויין לו לנחש מזונותיו? אלא באמת הקללה היא שנדחה לגמרי מעל פני ה', כמי שאומר לחברו „טול לך אשר לך, ואל תהא לך שום שייכות עמדי“, וזוהי קללה שאין כמוה.

קידושין מא, ע"ב: „רב ספרא מחרין רישא“. ולמה לא עשה זאת על ידי שליח והוא עצמו יהא עוסק בתורה? אלא רצה לקיים „מצוה בו יותר מבשלוחו“, שאם תמיד יעסוק בתורה איך יוכל לקיים „מצוה בו יותר מבשלוחו“?

בבא קמא כה, ע"ב: „אונס רחמנא פטריה“. מכיון שהוא אנוס ואינו יכול לכוין בכל הכונות הראויות רחמנא פטריה, היינו שהשי"ת מעלה עליו כאילו כיון בכל הכונות הראויות כביכול כאילו השי"ת עושה בעדו.

אבות א, מ"ט: „והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות“. מהו „בסבר“? שיסבור חבירו כי מקבלו בפנים יפות אף על פי שבלבו אינו סובלו.

אבות פ"ה י"ד: „האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונית ויש אומרים זו מדת סדוס“. אם אחד שאינו רוצה לתת צדקה

ועונה "שלי שלי", היינו, יש לי קרובים עניים משלי שאני צריך לתת להם, זו מדה בינונית, זאת אפשר עוד לסבול, שקרובים קודמים. אבל "ויש אומרים", היינו, אומרים בלבד, אבל גם לקרוביהם אינם נותנים, זו מדת סדום.

אבות ה' יט: "מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בעלם הרשע". ומדוע אין המשנה שואלת מה בין אברהם אבינו לבין בלעם הרשע? התירוץ הוא: בהבדל שבין שניהם לאו כל אחד מסוגל להבחין, כי בלעם הרשע השתדל בכל דבר לחקות את אברהם אבינו ולהראות כמותו בעיני הבריות. לא כן בתלמידיהם, שבהם ההבדל ניכר לעין. תלמידיו של אברהם אבינו מתנכרים בתכונותיהם: עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה. ואילו תלמידיו של בלעם הרשע ההיפך מהם. תלמידיו של אברהם אבינו עוסקים בתורה ומקדשים שם שמים, ושל בלעם עוסקים ברשעם.

ירושלמי יומא, פ"א ה"א: "כל דור שאינו נבנה (בית המקדש) בימיו מעלין עליו כאילו הוא החרבו". שאלו לו לרבי מורקי: אם כן כל הצדיקים שהיו בכל הדורות מעת חורבן הבית לא היו צדיקים, כי לא נבנה בית המקדש בימיהם? השיב: בכל עת בונים הצדיקים שבדור את בית המקדש של מעלה, ומי שאינו נוטל חלק בזה אינו צדיק.

בראשית רבא ב, ז: "אם ראית מלכיות מתגרות אלו באלו צפה לרגלו של משיח". אתה, יהודי, אל תתענין במה שהמלכויות מתגרות אלו באלו, אלא אתה צפה לרגלו של משיח.

שמות רבא סוף פרשת תשא: "התחילו מלאכי השרת אומרים לפני הקב"ה אתה נותן רשות למשה שיכתוב מה שהוא מבקש שמא יאמר לישראל אני נתתי לכם את התורה אני הוא שכתבתי

ונתתי לכס? אמר להם הקב"ה: חס ושלום שמשנה עושה את הדבר הזה ואפילו עושה נאמן הוא. משל למה הדבר דומה? לסוחר שלקח לו משרת בחנות שלו. בשנה הראשונה כשבא אחד לקנות סחורה ובקש להוזיל לו מן המחיר אמר לו המשרת: „בעל החנות אינו יכול להוזיל מן המחיר“. לשנה האחרת השיב בלשון רבים: „אין אנו יכולים להוזיל“. בשנה השלישית ענה המשרת „אין אני יכול להוזיל את הסחורה“, כי מחמת ההרגל ונאמנותו הרבה לבעליו, נהג כאילו היתה זו סחורתו שלו.

שיה"ש רבא פ"א: „חזית איש מהיר במלאכתו זה יוסף“. שאל ר' יצחק מוורקי לר' מנחם מנדל מקוצק: הלא מצאנו בכל מקום שבדבר מצוה צריך לנהוג במתינות? השיב לו הרבי מקוצק: „רק ההכנה למצוה צריכה להיות במתינות אבל המצוה עצמה מוטב לעשותה במהירות. ולכן נאמר מהיר „במלאכתו“ ולא „למלאכתו“, כי בשעת עשיית המצוה צריכים להיות מהיר“. **הגדה של פסח.** „אילו לא נתן לנו את התורה דיינו וכי אפשר יהודים בלא תורה? אלא, אילו לא נתן לנו את התורה היו כליותיו של כל אחד מישראל מלמדות אותו תורה כמו אצל אברהם אבינו שדרשו עליו חכמינו ז"ל: „אמר רבי שמעון אב לא למדו רב לא היה לו, ומהיכן למד תורה? אלא זימן לו הקב"ה שתי כליותיו שנעשו כשני כדים של מים, והיו גובעות ומלמדים אותו תורה וחכמה. (בראשית רבא, סא, צה). **תפלת וידוי.** „אשמנו, בגדנו גזלנו וכו'“. מדוע חברו את תפלת הוידוי וגם את תפלת „על חטא“ על סדר א"ב? בכדי שידעו מתי להפסיק. שאלמלא היה מסודר על סדר זה לא היו יודעים אימתי להפסיק להכות על הלב. כי החטא אין לו סוף, ותשובה גם לה אין סוף, אבל האלף-בית יש לו סוף.

האדמו"ר ר' יעקב דוד קליש מאמשינוב זצ"ל

(תקע"ד—תרל"ח)

אדמו"רות אמשינוב היא ענף משושלת וורקי. ר' יעקב דוד, בנו הבכור של האדמו"ר הראשון מוורקי, הוא שיסד שושלת אמשינוב.

ר' יעקב דוד נולד לאביו האדמו"ר ר' יצחק קליש ולאמו מרת רחל בעיר זאריק, פולין, בשנת תקע"ד. ראשית ילדותו תקועה בעירות זאריק, גוברטשוב, כפר רודא ובאחרונה וורקי. כשעבר אביו לוורקי היה יעקב דוד כבן חמש עשרה.

מילדותו הצטיין יעקב דוד בהתמדתו ושקדנותו. עוד בהיותו נער צעיר לימים יצא לו שם בין הלומדים הגדולים. אף תמים היה וחסיד בכל דרכיו, אהוב וחביב על הבריות.

כשהגיע לפרקו נעשה חתנו של החסיד ר' שמואל מפרצב. גם לאחר נשואיו בהיותו סמוך על שולחן חותנו היה ר' יעקב דוד יושב כל הימים וכל הלילות על התורה ועל העבודה. וכשנפטר הרב בגור נתנו אנשי גור את עיניהם באברך החסיד והגאון ולקחוהו לרב בקהלתם. זה היה קודם לבעל "חידושי הרי"ם". גור עדיין לא היתה מפורסמת אז. פרסומה בא לה בעיקר עם יסוד שושלת אדמו"רי גור על ידי "חידושי הרי"ם" ונכדו ה"שפת אמת".

לא ידוע בגלל איזו סבה עזב ר' יעקב דוד את גור ועבר לפשיסחה. אולם גם בפשיסחה לא ישב זמן רב. רק כשנה ומחצה היה שם ונלקח אחר כבוד לכהן ברבנות בעיר אמשינוב.

זכאן נשאר עד סוף ימיו. על שם העיר הזאת נקרא אחר כך בשם ה"רבי מאמשינוב".

הרבה צער-גידול-בנים היה לר' יעקב דוד ולזוגתו הצדקת מרת שרה-לאה. כולם מתו בילדותם ולא נשאר להם אלא בת אחת. חיה פיגה, שאותה השיאו לר' מאיר'ל מפשיסחה. נכדו של "היהודי הקדוש". כשנה לאחר נשואי הבת נפטרה האם בהיותה בת שלשים וכמה שנים. אחרי זה נשא ר' יעקב דוד אשה בשניה.

בנשואיו השניים לקח לו לאשה את בתו של אחד מחסידיו הידועים ר' יעקב מזרנובצה. קדם שנשא את אשתו זו, היה אביה ר' יעקב נמנה עם חסידי וורקי, ואחר כך דבק בר' יעקב דוד ולא פעם התאונן לפניו על כך שבתו בגרה ואינו מוצא זיווג הגון עבורה. היה ר' יעקב דוד מרגיעו ומנחמו שעוד יבוא הזיווג שלה. אותה שנה נפטרה אשתו של ר' יעקב דוד. שלח את אחד מחסידיו המפורסמים את ר' משה סוקולובר לזרנובצה אל אבי הכלה לשאול אם הוא מסכים לתת לו את בתו לאשה. ר' יעקב הסכים בכל לב שהרבי מאמשינוב יהיה חתנו, ונתן לו את בתו לאשה. שמה היה חיה. אף היא היתה צדקת גדולה וילדה לו שלשה בנים צדיקים, מהם הבכור ר' מנחם, שירש את מקום אביו באמשינוב. הבן השני ר' ישעיה היה חתנו של ר' מאיר'ל מפשיסחה. והשלישי ר' ירמיה היה אב"ד באופולה, מת בגיטו ורשה בכבוש הנאצי.

עוד בחיי אביו היו באים אל ר' יעקב דוד חסידים להסתופף בצלו. אולם הוא לא רצה לנהל אדמו"רות בחיי אביו. אחרי פטירת אביו היה ר' יעקב דוד נוסע אל ממלא מקום אביו ר' שרגא פייבל מגריצא. וכשנפטר האדמו"ר

מגריצא (תר"ט) הכתירו חלק מחסידי וורקי את ר' יעקב דוד לרבי עליהם.

שבעים איש מנתה עדת חסידיו לראשונה. ביניהם היו רבנים ידועי-שם וגדולי תורה. בין חסידיו אלה היו: הרב מריזאן, הרב ר' אברהם סגי-נהור מקלושין שהיה מפורסם בבקיאותו העצומה. הוא ידע על פה כל ש"ס בבלי וירושלמי ואחרונים וגם ספרי קבלה על פה. נמנה על חסידי ר' יעקב דוד גם הרב ר' שמחה מסוחדניוב, שהיה אף הוא גדול בתורה. עוד נמנה על חסידיו המובהקים ר' מיכאל שו"ב מרדומסק הידוע בספריו "דעת הזבח" ו"דעת חכמים" ו"תקון הזבח" על שחיטות וטריפות הריאה. הוא היה חסיד גדול של ר' יעקב דוד ואף קבל ממנו הסכמה על ספריו הנ"ל והיא נדפסה בשער הספר האחרון "תיקון הזבח".

כל אלה ועוד אחרים נמנו על חבורת חסידיו של ר' יעקב דוד. במשך הזמן הלך חוג חסידיו והתרחב עד שהיו באים אליו לחגים אלפי חסידים ממקומות שונים. הוא היה "עורך שלחנות" ומגיד תורה לפני חסידיו. פיו היה כמעין המתגבר ורבים וגדולים השכימו לפתחו ליהנות ממנו דבר תורה וחסידות.

כאביו, היה גם ר' יעקב דוד מעורב בין חסידיו. פעם בא לאיזו עירה קטנה והחסידים היו אז כולם ב"שטיבל", כי היה אותו יום ראש חדש והחסידים שתו "לחיים" לכבוד היום. היה שם יהודי פשוט מאד שנגש עם כוסית היי"ש בידו אל הרבי ואמר: "תזכו ללכת לקראת המשיח לקבל פניו". "רק ללכת לקראתו? — קרא הרבי — צריכים להיות שר גדודו של המשיח".

ר' יעקב דוד מעודו לא אהב את השתיה ובוזה היה שונה מאחיו האדמו"ר ר' מנדל. מסופר כאשר השיא האדמו"ר ר' מנדל את אחד מבניו בא גם ר' יעקב דוד לוורקי לחתונה. חסידי וורקי כידוע היו רגילים ללגום מן ה"טפה המרה" בכל שמחה ושמחה. וגם הפעם בחתונה הזאת שתו כדבעי. והיה שם רב אחד מחסידי וורקי. לאחר שהתבשם נכנס אל ר' יעקב דוד לקבל "שלום". וריח היי"ש היה נודף מפיו. אמר אליו ר' יעקב דוד: כבודו הוא רב ובדאי מבין קצת פולנית. היודע הוא מה פירושה של המלה "דוכובני"? הניע הרב בראשו לאות שלילה שאינו יודע. אמר ר' יעקב דוד: "פירושה איש אשר רוח בו, ולא אשר ריח של יי"ש בו". (ברוסיה וגם בפולין-הרוסית היה נקרא הרב "דוכובני ראבין").

גם רבנים שלא היו מחסידיו של ר' יעקב דוד כבדוהו והעריצוהו. מסופר שפעם היה ר' יעקב דוד בשבת בעיר פשדבור' ושם היה רב בעת ההיא ר' יוסף יהודה צוקר. כבדו הרב מאד, אף שלא היה מחסידיו. וכאשר שאלוהו מדוע? השיב: "אצל הרבי מאמשינוב רואה אני שהוא צדיק הדור. בספרי קבלה נאמר שצדיקים אמתיים בשבת הם יותר גבוהים מבימות החול, ולא רק בפנימיותם אלא גם בחיצוניותם. ואצל הרבי מאמשינוב ראיתי שבשבת הוא גבוה יותר רבע אמה מאשר בימות החול...".

מבין האדמו"רים שהיו נוסעים לאמשינוב היו בניו של הרבי ר' אברהם משה מפשיסחה, והאדמו"ר ר' יחיאל דנציגר עם בניו. ר' יחיאל שגדל בבית הרבי הזקן מוורקי חי בידידות עם שני בניו של האדמו"ר מוורקי עם הבכור ר' יעקב דוד ועם הצעיר ר' מנדל. ואף שאחרי פטירת האדמו"ר הזקן, נעשה

ד' יחיאל מחסידיו של הרבי ר' מנדיל מוורקי ואחרי כן של הרבי ר' בריש מבילא היה נוסע גם אל ר' יעקב דוד לאמשינוב. מסופר: קדם שנעשה ר' יחיאל אדמו"ר באלכסנדר (בשנת תרל"ו, אחרי פטירת הרבי מביאלא) בא אל ר' יעקב דוד מאמשינוב לשאול בעצתו. אמר לו ר' יעקב דוד:

„הרב מאלכסנדר! אם כבודו רוצה להיות „רבי“ עליו לדעת שלשה דברים: ראשית, בשבתו על כסאו צריך להרגיש כאילו יושב על מסמרים. שנית, עוד לפני שקוראים את הפתקא צריך לדעת מה כתוב בה. ושלישית, בשעה שקוראים את הפתקא צריך להרגיש בצרתו של המבקש, כאילו היתה זאת צרתך שלך. אם שלשה אלו יש לו, יכול הוא להיות רבי...“.

ר' יעקב דוד היה נוסע לבקר אצל אדמו"רים אחרים.

כך בקר אצל הרי"ם בגור ונתקבל שם בכבוד רב.

גם ה„שפת אמת“ מגור כבד את הרבי מאמשינוב. מסופר: פעם נזדמן ר' יעקב דוד לרגל נסיעותיו לעבור דרך גור. הדבר היה בשנת תרל"ה פרשת ראה. אותו יום הכניס ה„שפת אמת“ את בנו הנולד, ר' נחמיה, בבריתו של אברהם אבינו והזמין את הרבי מאמשינוב להיות הסנדק. ה„שפת אמת“ כדרכו היה נוהג להקדים את „ברית-המילה“ מבעוד בקר, אולם הרבי מאמשינוב היה נוהג להאריך בתפלת שחרית ולעשות הכנות רבות לפני „ברית מילה“, וה„שפת אמת“ המתין לו עם ה„ברית“ עד לאחר חצות היום. בשעת סעודת-המצוה כבד ה„שפת אמת“ את הרבי מאמשינוב באמירה תורה. ואז פתח ר' יעקב דוד ואמר: בפרשת השבוע (דברים יא, כו) כתוב „ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה“. ולמה; זהרי כל ספר „דברים“ הם דברי תוכחה? אלא שבקש משה

דבינו ליסר את בני ישראל באמרו להם "ראה" ! עוד הנכם כמו תינוקות אשר בכדי שירצו ללכת ל"חדר", צריכים לזרום על ידי מתן מגדנות ופרוטות או לאיים עליהם בענשים. כן גם בני ישראל צריך היה משה לזרום שיקיימו מצוות התורה על ידי מתן שכר וענש והם הברכה והקללה.

ר' יעקב דוד היה מקובל מאד בין חסידי קוצק. פעם בהיותו שם פנו אליו ותיקי החסידים ובקשוהו להשפיע על האדמו"ר הזקן שלא יסגר את עצמו בפני חסידיו. נכנס אליו ואמר לו בשם החסידים.

השיב לו האדמו"ר מקוצק: אילו היו לי עשרה חסידים כמוך הייתי הולך "לשלחן" עמהם.

אמר ר' יעקב דוד לאדמו"ר מקוצק: "אבי זצ"ל היה אומר שרבי הוא בבחינת "בעל עגלה". אם בא נוסע הוא לוקחו ומסיעו...".

מאביו למד ר' יעקב דוד להיות שתדלן בעד ישראל ולבטל גזירות רעות שנתרגשו אז על ראשי יהודי פולין מאת ממשלת הצאר הרוסי. וכשנעשה ר' יעקב דוד מנהיג של עדת חסידים ורב בקהלת ישראל התמסר אף הוא כאביו בכל לבו ונפשו לעמוד להם לישראל בצרתם. ואף על פי שלא ידע ר' יעקב דוד את לשון המדינה, לא פולנית ולא רוסית, היה מוצא לו דרך להגיע אל ראשי השלטון, אשר בידיהם היה נתון גורלם של יהודי פולין. ותמיד הצליח להשפיע על השרים הגבוהים לבטל את הגזירות.

במה היה כוחו גדול? וכיצד הצליח להשפיע? כשהיה מתיצב לפני השרים היה בלי אמר ודברים משפיע עליהם בקומתו התמירה ובדמותו האצילה האומרת

כלה הוד וכבוד, ובפניו המפיקים זיו והעטורים זקן ארוך היורד לו על מדותיו ושתי הפיאות המסתלסלות ויורדות לו משני עברי פניו. בעיניו המישירות לראות נכחן תבע את עלבונם של בני עמו שכופים אותם לעבר על מנהגי אבות מקובלים מדורי דורות. ולא יכלו השרים להשיב פני הרב האציל ריקם. הם ראו את מסירות נפשו הגדולה בעד הענינים האלה ולא מצאו און בנפשם לסרב לו. וכך היה תמיד יוצא מלפניהם כשחפצו ניתן לו והגזירה הרעה בטלה ומבוטלת.

אחת הגזירות הללו היתה גזירת "הזקן והפיאות" והלבוש, שנגזרה על יהודי פולין בעת ההיא. חיל ורעדה אחזה את שלומי אמוני ישראל לשמע הגזירה הזאת. "כלום אין זאת התנקשות גלויה והתגרות בצלם הדמות היהודית המקודשת? להשחית את פאת הזקן הזה אומר לעבור על לאו מפורש בתורה ולהשחית את צלם דמותו המיוחדת של היהודי ולהשוותו אל הגוי...". ודאגה גדולה וחמורה נתעוררה בלב היהודים מי יודע מה יבוא לאחר גזירה זאת? כמה גזירות אחרות עוד צפויות להם? היהדות החרדית בכללה ראתה סכנה לקיומה עם פרסומה של הגזירה. וביחוד היהדות החסידית בפולין החליטה להגן על הזקן והפיאות בחרוף נפש. גדולי האדמו"רים, מנהיגי היהדות החסידית, נטלו על עצמם לעמוד בפרץ בכל כוח השפעתם ואף שמו נפשם בכפם, כי הלשינו עליהם שהם ממרידים את המוני העם נגד הממשלה. ויש שאף הושמו במאסר באשמה זו. בין אלה היה הבעל חידושי הרי"ם מגור וגם ר' יעקב דוד מאמשינוב.

מיד כשיצאה הגזירה, קם ר' יעקב דוד ונסע לוורשה כדי להשתדל לפני השר שיבטל את הגזירה. אולם לפני שהלך

אל השר סר אל הרב ר' יעקב גזונדהייט, שהיה אז רבה של ורשה, וספר לו על מטרת בואו ובקש גם את עזרתו. אמר אליו הרב גזונדהייט: „אבל, הרב מאמשינוב! ומה נעשה עם המדרש? שהרי על הכתוב (שמות ב' יט) איש מצרי הצילנו מיד הרעים המדרש אומר „וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי והוא עברי“ (שמות רבה פ"א ל"ז). רואים אנו מכאן — הוסיף הרב גזונדהייט — שאפשר להיות יהודי גם בלבוש נכרי“. — אלא שלא זו היא כונתו של המדרש — השיב לעומתו ר' יעקב דוד. לפי המדרש ידוע שמתחלה היה יתרו כומר לעבודה זרה, ואחר כך ראה שאין בה ממש והרהר לעשות תשובה עד שלא בא משה (שמות רבה א' ל"ח). לפי זה היה יתרו מסתיר את פנימיותו מעיני הבריות (א פערשטעלטער) ועל כן קשה היה לו להשיא את בנותיו, ונאלץ לחפש גם עבור בנותיו חתנים שיהיו כמותו „נסתרים“. וכאשר בנותיו תארו לפניו את משה „לבושו מצרי והוא עברי“ כלומר שהוא „נסתר“, שמח לקראת משה לקחתו לחתן לבתו. אבל אין המדרש משמיענו מכל וכל שאפשר להיות עברי בלבוש מצרי“. — סיים ר' יעקב דוד. ובזה יצא מאת הרב גזונדהייט ונסע אל השר.

בבואו אל לשכת השר מצא שם עוד אציל רם מעלה, מידידיו של השר. כשמסר ר' יעקב דוד את בקשתו לשר וחכה לתשובה קלטה אזנו והבין מתוך דברי האציל האורח שאומר אל השר שהיה כדאי להסיר את זקנו הארוך בשביל המוזיאום. על ר' יעקב דוד נפל פחד גדול ומורא. ובהיותו בכלל חלש, כשלו ברכיו והוא נפל מתעלף ארצה, ובקושי השיבו את רוחו אל קרבו. השר בראותו כמה עגמת נפש וצער גורמת הגזירה

הזאת לרב היהודי, החליט לבטל את הגזירה לפי שעה, ולר' יעקב דוד נתן תעודה אישית בה אוסר השר בכל חומר הדין למישהו לפגוע בו בגלל הלבשתו ובגלל הזקן והפיאות שלו. אחרי זה קרה מקרה באחד הימים שבעיר אופוטשנו פרצה מחלוקת בין בעלי הבתים והשוחטים. הזמינו בעלי הבתים את ר' יעקב דוד שידין ביניהם. לשוחטים חרה הדבר שבא רב זר שלא מן המקום להתערב בעניניהם. הלכו והלשינו עליו לפני קצין המשטרה שבא לעיר רב אחד זר והוא מסית את היהודים נגד הרשות בענין ההלבשה והזקן.

ובאותה שבת בבוקר, עת ר' יעקב דוד עמד בבית הכנסת בתפלת שחרית, בא הקצין לאסרו. שלח ר' יעקב דוד את הגבאי שלו ר' הירש שילך לאכסניא ויביא את התעודה שקבל מאת השר בוורשה. כשקרא הקצין את התעודה התנצל לפני ר' יעקב דוד בהכנעה רבה ובקש את מחילתו על אשר הטרידו על לא דבר.

תעודה זאת עמדה לו לר' יעקב דוד בכל שעת חירום ובעזרתה יכול היה להגיע „אל החלונות הגבוהים“ בכל שעת צורך. תעודה זאת אף עברה אחר כך אחר פטירתו לידי בנו ר' מנחם ובעזרתה אף הוא ניצל מפורענות.

ומפיו של חסיד אמשינובי ישיש שמעתי גם נוסחה אחרת של הספור והיא:

כאשר יצאה הגזירה לגזוז את ה„זקן והפיאות“ בא ר' יעקב דוד יחד עם הרב ר' אלי' חיים מייזל מלודז, שהיה אז רב בלומז'ה, אל האציל הפולני ברג, שהיה מושל העיר וורשה מטעם הצאר הרוסי. ויהי בדרכם אל המושל אמר ר' יעקב דוד אל הרב ר' אלי' חיים: „אם ידבר אלינו השר

בלשון אשכנז ולא בלשון הרוסית, אות הוא לנו כי ה' הצליח דרכנו".

בבואם אל ארמון הממשלה יצא השר לקראתם, קבלם בסבר פנים יפות ושאל בלשון הגרמנית בפנותו אל ר' יעקב דוד, שאותו הכיר כבר מקדם: "מה שלומי, הרב קליש?" מיד פרץ ר' יעקב דוד בבכי גדול וספר לשר את הענין שלשמו בא ובקש לבטל את הגזירה.

אמר השר: "צר לי, אבל אין הדבר בידי לעשותו, כי הגזירה יצאה מפטרבורג (בירת רוסיה אז), ואני לא אוכל לעשות דבר ולא חצי דבר".

כאשר שמע ר' יעקב דוד דברים אלה יוצאים מפיו של השר, תפס בשרוול בגדו של השר והתחיל צועק בקול גדול. הרב מלומז'ה אשר בא עמו נבהל וקרא אליו: "הרב מאמשינוב! לא יתכן לעשות כדבר הזה, למה תופס בשרוולו של השר ואינו מניחו?"

"הנני חסיד" — השיב לו ר' יעקב דוד בקול רם כל כך עד שרעדו קירות הבית.

והשר עמד נבוך וחכה עד שר' יעקב דוד ירפה משרוולו. בינתיים שמעה אשתו של השר את קול הצעקה ובאה בבהלה לראות מה קרה. ראתה את שני הרבנים, והאחד אוחז בשרוול בעלה ובוכה ומתיפח בקול. הסביר לה בעלה את כל הענין, שהרב מתחנן לפניו בענין הגזירה על ה"זקן".

"אם הדבר כל כך נוגע עד לבו בעד אחיו היהודים עד שמוסר נפשו על כך, כדאי שתעזור ותבטל את הגזירה" — אמרה האשה האצילה אל בעלה.

השר הבטית.

כאשר יצאו מאת השר אמר ר' יעקב דוד אל ר' אלי חיים: "מן השמים סייעו לי. אבא זצ"ל עמד לידי וקרא באזני שאחזיק בשרוולו ולא ארפה ממנו עד שיעשה רצוני ויבטל את הגזירה..." הדבר היה בערב חג השבועות. הוסיף ואמר: "כל "הרביים" מתכוננים עתה לאמירת תורה בחג השבועות ואני הצלתי את התורה..."

אותו חג השבועות היה חג ממש כי בטלה הגזירה. ר' יעקב דוד התמסר גם למצות "פדיון שבויים". זה כלל גם הצלת יהודים משרות בצבא הצאר. למטרה זו קבע ר' יעקב דוד קופה וכל חסיד חייב היה לתת כל יום פרוטה ועשירי יותר. הרבי בעצמו היה הגזבר של הצדקה הזאת ועשה גדולות בפדיון שבויים. הוא לא חס על בריאותו והיה טורח בעצמו ללכת לאסוף את הכסף ואף משך לעבודה זו גם אנשים אחרים.

מסופר: שפעם היה זקוק לסכום גדול בשביל פדיון שבויים ובא אל הרב מוורשה שילך עמו אל אחד הגבירים לקבל ממנו סכום ידוע של כסף. סרב הרב ללכת אתו באמרו שיש לו לתרץ תוספות קשה. הוציא ר' יעקב דוד מכיסו ספר משניות קטן שהיה תמיד לוקחו עמו לדרך, פתח באבות במקום שר' טרפון אומר: "לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה", והראה לרב. ולא מצא עוד הרב און בנפשו לעמוד בסרובו, סגר את הגמרא והלך עמו. והם קבלו מה שר' יעקב דוד בקש.

ועוד מסופר: פעם בא לעיר גריצא בענין פדיון שבויים. ראשית דרכו היה אל ה"שטיבל" של חסידי אמשינוב. הדבר היה במוצאי שבת חנוכה אחר חצות. בחוץ ירד שלג וב"שטיבל"

ישבו אותה שעה החסידים ושחקו ב"קלפים" כנהוג בחנוכה. והנה לפתע פתאום נפתחה הדלת ובפתח הופיע הרבי עטוף אדרת חרף ומכוסה שלג מכף רגל ועד ראש. נבהלו החסידים כראותם את הרבי לפניהם בשעה זו, וכבו את המנורה מרוב בושה. פנה אליהם ובקש שאחד מהם ילך עמו אל פלוגי החסיד העשיר בגריצא. הלך לשם וספר מטרת בואו: אחד משואבי המים באמשינוב נלקח לצבא ויש צורך דחוף לאסוף כסף כדי לפדותו. שאלו החסיד העשיר: למה היה צריך הרבי לטרוח ולבא בחצות לילה בקור ושלג כזה? השיב לו: "הוא הדבר! כאשר נזכרתי שביליל קור כזה עומד יהודי על המשמר הושלכתי ממטתי". כאשר שמע זאת החסיד פתח את ידו ונתן לרבי את הסכום שדרש בכדי לפדות את החיל היהודי.

ושוב מעשה ביהודי שנלקח לצבא ואחרו המועד להוציאו על-ידי כסף ועתה נחוץ היה לחפש איזה גוי שיסכים לעבוד בצבא במקומו, אבל בשביל כך היה צריך למצא קשרים עם גדולי השררה. הרבי ר' יעקב דוד פנה אל אחד מחסידיו הידועים ר' הירש ליב בויס ושאל אותו אם הוא מכיר את אנשי הרשות? השיב החסיד: "אינני מכיר שום איש מהרשות ואינני משתדל להכירם כי כל מי שמתודע לרשות וקושר קשרים עמהם נעשה גנב". אמר לו הרבי: "ואף על פי כן אפשר להתודע אל הרשות כדי לעשות טובה ליהודי ועם זאת לא להיות גנב". והטיל על החסיד הזה לטכס עצות כיצד לשחרר את היהודי מן הצבא. ואמנם על פי מצות הרבי השתדל החסיד והדבר עלה בידו לשחררו.

פעם הלשינו על ר' יעקב דוד שעוסק בשחרור יהודים מן הצבא. אולם הוא המשיך בשלו, ורק היה זהיר לבל יודע

לאנשים הענין. משום כך לא היה אומר לעגלון לאן הוא צריך לנסע, ורק בהגיעו לקצה רחוב היה מראה לו ביד לאיזה צד לפנות, וכך כל הדרך עד אשר הגיע למקום חפצו. פעם לקח עמו את אחד מחסידיו לבן לוויה ללותרו ונסעו זמן רב עד שהגיעו לבית אחד ברחוב של גויים, אשר רגלו של החסיד מעולם לא דרכה שם. שם ירדו מן העגלה ודפקו בדלת. יצא לקראתם שומר הפתח ושאל למבוקשם והשיב ר' יעקב דוד שרוצה לדבר עם אשת הגנרל. מתחלה שלחה לומר לו שימסר לה את בקשתו בכתב. אבל הוא השיב שמוכרח לדבר עמה. החסיד נשאר להמתין והוא נכנס לחדרה של הגבירה ודבר עמה כמה רגעים. כאשר יצא משם אמר אל בן-לויתו: על הפסוק „ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך“ (בראשית יח. ג) אומר רש"י „ד"א קודש הוא והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים“. וקשה, כיצד יכול היה אברהם לבקש מהקב"ה להמתין לו? אלא התירוץ הוא שכל אדם מישראל צריך להיות תמיד דבוק בבורא העולם, ואברהם אבינו בשעה שהיה עסוק בהכנסת אורחים עם הערביים ונתן להם לרחוץ את רגליהם מאבק עבודה זרה, אותה שעה בקש מהקב"ה שימחל על שאיננו דבוק עתה בו ובקש להמתין לו עד שיקיים מצות הכנסת אורחים. וכן גם עתה עמדי — הוסיף הרבי מאמשינוב — כשנכנסתי לדבר עם האשה הנכריה בקשתי מבורא העולם „להמתין לי“ ושימחל לי על שאיני דבוק בו כמה רגעים כדי לעשות טובה ליהודים.

כאביו בשעתו כן גם ר' יעקב דוד לא נח ולא שקט לא ביום ולא בלילה והיה תמיד בדרכים בנסיעות לעזור בכל מקום שדרוש: פה להשיא יתומה, שם לפדות אסיר מבית

הסוהר וכאן לשחרר מן הצבא. והצרות היו מרובות וגזירות מתרגשות חדשות לבקרים. ידיו היו מלאות עבודה ולא ידע לאות. אולם בריאותו הלכה והתרופפה. בחורף תרל"ח לקה בריאותיו ונסע על פי מצות הרופאים למראן, מקום מרפא באיטליה. הוא קיווה להחליף כח ולשוב לעבודתו. אולם כעבור שבועים לבואו למראן הוציא את נשמתו שם ביום שבת ד' כסלו שנת תרל"ח והובל לקבורה באמשינוב. בן ששים וארבע היה בהסתלקותו.

ימים אחדים קדם פטירתו הגיעתהו למראן הבשורה מבנו בכורו ר' מנחם כי נולד לו בן. השיב לו במברק "ראה פניך לא פללתי והנה הראה אותי אלקים גם את זרעך ויקרא שמו יוסף". ואמנם כך נקרא הנכד, הוא הרב מאוסטרובה ואמשינוב. בבוא ארונו לתחנת ז'ירדוב חכו לו שם המוני חסידים אשר ליווהו מהתחנה עד אמשינוב כל הדרך, מהלך עשרה ק"מ ברגל. תהלוכת ההלוויה נמשכה כל אותו היום עד הלילה. היה זה יום חרף קר, ט' בכסלו. ארונו נישא על כתפי חסידיו המקורבים. בהגיע הארון לביתו לפני בית המדרש עמדו מלכת וכאן הגישו ראשי הקהלה את כתב הרבנות לבנו ר' מנחם בנוכחותו של הרבי ר' שמחה בונם מאוטבוצק. כאשר הוציאו את גויתו מהארון התפלאו כולם שלא נראה שום סימן של רקבון בגופה אעפ"י שעברו כבר ששה ימים מפטירתו. ר' שמחה בונם מאוטבוצק קרא אז: "ולא הסריח בשר הקדש מעולם. באו יהודים וראו, דודי הרבי מאמשינוב כמו עודנו בחיים".

מסופר: קדם שנסע למראן יצא לבית-הקברות, מדד ד' אמות של קרקע ואמר: "כאן רוצה אני לשכב לאחר מותי". ואמנם באותו מקום שסימן, שם נטמן, ועל הקבר הוקם אהל.

לשם היו באים חסידיו להשתטח ביום פטירתו מדי שנה בשנה. אחרי הסתלקותו עברה אשתו לגור אצל בנה השני ר' ישעיה בפשיסחא ושם נפטרה. יום קדם שנפטרה באו לבקר אותה מחסידי בעלה המנוח: המו"ץ ר' יצחק מרגלית, ר' לייבל לאנדא חתנו של בנה ר' ישעיה, והחסיד ר' משה בויס. אמרה אליהם: "היות והנכם שלשה, כמנין בית דין, מבקשת אני לבטל בפניכם את דבר הקללה שהוצאתי פעם מפי. ועוד יש לי לספר לכם עובדה אחת אשר מעולם עוד לא ספרתי לשום איש: בחתונתי עם הרבי מאמשינוב כאשר הכניסונו לחדר היחוד, הרים הרבי את הצעיף מעל פני ואמר: "הראית את אבי! הוא היה כאן לברכך תחת החופה". ראיתי אז דמות של איש קדוש אשר בין רגע נעלם ולא ראיתיו עוד. ובעלי, הרבי מאמשינוב, הוסיף ואמר: "היודעת את מדוע בא אבי לברך אותך? יען כי ר' יעקב אביך היה חסיד נלהב של אבי והיה בא ברגל אליו לוורקי. פעם כאשר היתה חתונת אחי ר' מנדל, אחר אביך לבא ומצא כבר את החתן והכלה עומדים מתחת לחופה. נכנס אף הוא תחת החופה והתחיל רוקד בהתלהבות רבה מאד. אמר אליו אז אבי: "אנכי אשיב לך כגמולך בעת שמחה אצלך, אם לא בחיי, על כל פנים לאחר מותי". ולכן בא עכשיו לחתונתנו לברכך."

מתורותיו של ר' יעקב דוד מאמשינוב.

ר' יעקב דוד לא השאיר את תורותיו כתובות על ספר. רק מעט מהן נמסרו מפה אל פה ע"י חסידיו ומעריציו. בראשית כה, כח: "ויאהב יצחק את עשיו". והלא יצחק ממדת

גבורה היה ולא ממדת החסד ולמה אהב את עשו הרשע וגם ברך אותו? אלא ללמדנו שגם את הרשע צריכים לאהב.

בראשית כו, מד—מה: „וישבת עמו ימים אחדים עד אשר תשוב חמת אחיך, עד שוב אף אחיך ממך“. זה תלוי בזה: אימתי תשוב חמת אחיך? עד שוב אף אחיך ממך. כאשר תרגיש בקרבך כי שב כעסך מעל אחיך, תדע שגם כעסו שב מעליך, כי „כמים הפנים אל פנים, כן לב האדם לאדם“.

בראשית לו, ב: „ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם“. יש להבין שיוסף הצדיק ראה את מעשי אחיו שאינם טובים על כן הזכיר את הדבר לפני אביו, צדיק הדור, למען יתפלל עליהם שיחזרו למוטב.

בראשית מט, ו: בקהלם אל תחד כבודי. „וברש“י „אל יתיחד עמהם שמי שנאמר בן קרח בן קהת בן לוי ולא נאמר בן יעקב“. והקשה: וכי מי אינו יודע שלוי הוא בן יעקב, ומה בכך אם לא נכתב בפירוש? אלא התירוץ הוא שבכל יהודי ישנו חלק „יעקב“, והוא שבקש יעקב אבינו שגם אם יחטא יהודי, אל יקלקל את חלק ה„יעקב“ שבו.

שמות יט, ז: „ויבא משה ויקרא לזקני העם וגו' ויענו כל העם יחדו וגו' וישב משה את דברי העם אל ה' וגו' ויגד משה את דברי העם אל ה'“. וכבר שאלו חז"ל (שבת פז.) למה כפל הכתוב „וישב משה את דברי העם“ ואחרי זה „ויגד משה את דברי העם“? אלא הדבר היה כך: משה קרא ל„זקני העם“ ויענו כל העם ולא הזקנים, ולא ידע משה אם קול „העם“ חשוב בעיני ה' ולכן מדגיש הכתוב „וישב משה את דברי העם“ ואחר כך כאשר נאמר לו „הנה אנכי בא אליך בעב

הענן בעבור ישמע העם" ראה משה שדברי העם חשובים. על כן אז "ויגד משה את דברי העם אל ה'".

דברים ג, כג: "ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר, משה רבינו התפלל על הדורות הבאים, "בעת ההיא", על הזמן כאשר בני ישראל לא יוכלו להתפלל בכונה הרצויה מפני הצרות וענויי הגלות, ואז אם יקבלו עליהם רק "לאמר", זאת אומרת בפה בלבד, מן השפה ולחוץ ולא תפלה שבלב, שגם אז על כל פנים תתקבל תפלתם.

דברים לג, א: "וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו". הברכה אשר ברכם משה לפני מותו היא שיהיה תמיד בכל הזמנים "איש אלהים את בני ישראל", שבשום דור לא יחסר אצל בני ישראל "איש האלהים", צדיק הדור, אשר ידריך אותם ויגן עליהם.

רות א, א: "וילך איש מבית לחם יהודה לגור בשדי מואב". וברש"י "ויצא מא"י לחו"ל מפני צרות העין שהיתה עינו צרה בעניים הבאים לדוחקו לכך נענש". וקשה אלימלך שצדיק היה איך היתה עינו צרה בעניים שבאו לדוחקו? אלא "עניים" הם עניי הדעת ולא יכול היה לסבול את עניות דעתם שהיו דוחקים אותו בשאלות ותרעומות על הקב"ה, ומטיחים דברים כלפי מעלה. וזה היה חטאו כי איש צדיק צריך לסבול גם עניי הדעת. **ברכות נ"ד, ע"א:** "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה". מדוע לא נאמר צריך אלא דוקא חייב? משום שהוא נשאר בעל חוב.

שבת קד, ע"א: "אתי דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא אתמר כותיהו אל"ף ב"ת אלף בינה, גימ'ל דל"ת גמול דליס". מדוע מדגישה הגמרא

דוקא „בימי יהושע בן נון“? משום שאנו מוצאים במקום אחר (סנהדרין מד:) „אמש בטלתם תמיד של בין הערביים ועכשיו בטלתם תלמוד תורה. על איזה מהן באת? אמר לו עתה באתי. מיד וילן יהושע שלן בעמקה של הלכה“, היינו, שיהושע בן נון לא ידע מה קודם למה קרבנות לתלמוד תורה או להיפך. וזהו שאמרו הדרדקי „אלף בית אלף בינה, וכו“ כלומר תלמוד תורה קודם לכל.

אבות פ"א: אהב את המלאכה ושנא את הרבנות. אל מי מכוונים הדברים, האם אל רב או אל בעל מלאכה? הרב הרי אינו יודע לעשות מלאכה, ואם יעשה מי יורה ומי ידין? ובעל המלאכה הרי אינו יכול להיות רב, ממילא מה יש להזהירו שישנא את הרבנות? אלא שהדברים מכוונים לשניהם גם יחד. הכיצד? בכל מעשה שהאדם בא במגע ומשא עם עוד אנשים יכול הוא להיות אדון ורב עליהם, או להיות נכנע כעבד להם, ולכן המשנה אומרת לכל אדם לאהוב בכל דבר את המלאכה שבו ולא את הרבנות, השררה, ואף הרב יכול לשרת את הבריות בתורת עבד כמו שנאמר בהוריות י „עבדות אני נותן לכם“.

אבות פ"ד: „אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד“ שופט בשר ודם כשדן דיני נפשות, הריהו דן גם את הנפשות העתידות לצאת מן האדם הנידון וגם את ממונו אשר עתיד הוא להוריש לצאצאיו. על כן רק הקב"ה לבדו שיודע עתידות יכול להיות דן יחידי, באופן שלא יסבול מן הדין זולת הנידון בעצמו, ואפילו נוטל מן הנידון את ממונו, הרי בידו גם להחזירו ליורשיו.

האדמור ר' מנחם מנדל קליש מוורקי זצ"ל

(תקע"ט—תרכ"ח)

פרק א

שנות ילדותו

ר' מנחם מנדל נולד לאביו האדמו"ר ר' יצחק קליש ולאמו הצדקת מרת רחל בשנת תקע"ט בעירה זאריק בפולין. כבר בקטנותו הצטיין בפקחותו ובאמץ לב, והכל חבבוהו. אולם יותר מכל אהבו אביו. מנדל היה ילד שעשועיו. חיבה יתירה זו היתה נודעת לו מאביו מעצם לידתו. בעודו תינוק, שכוב בעריסה, היה אביו רגיל לנענעו והיה בשעת מעשה אומר לעומדים שם: "הריני מנענע את הרמב"ם". ראשי-תיבות: מנחם מנדל בן רחל. אמרה זו היתה לה כוונה עמוקה. האב ראה בבנו זה את יורשו הרוחני בעתיד ותלה בו תקוות רבות.

כשמלאו למנדל שלש שנים לקחו אביו עמו אל רבו ר' שמחה בונם לפשיסחה יחד עם אחיו הבכור. הרבי נתן לשני הילדים שכר לשתות, ושאל מהו המשקה בעיניהם. ר' יעקב דוד טעם קצת מן השכר, עיות את פניו וקרא: "מר". והקטן מנדל, שתה את כוסו עד תומה ואמר: "מר וטוב".

"זה עתיד לנהוג עדה גדולה" — אמר הרבי ר' שמחה בונם בהצביעו על מנדל. ואביו שמר את הדבר.

בתחלה היה האב מקיים בעצמו את מצות „ושננתם” לשני בניו. הוא היה מלמד חומש עם רש"י. אולם משנעשה רב ואחר כך גם אדמו"ר והיה טרוד בעסקי צבור ונוסע הרבה, לא יכול היה בקביעות עוד ללמד את בניו. על כן שכר להם מלמד. היה המלמד שבע רצון מתלמידו הגדול ר' יעקב דוד שהיה שקדן גדול ויושב ולומד בהתמדה, ואין לפניו אלא לימודו.

ולא כן מנדל. לא היה „מתמיד” גדול. אבל הוא היה בעל תפיסה מהירה ומוח חריף ומעולם לא נסתפק רק בתרגום הכתוב מלשון הקודש ללשון המדוברת, כדרך הלימוד אז, אלא ביקש לחדור לעמקם של הדברים ולדעת את טעמם הכמוס. הוא היה מקיף את המלמד בשאלות משאלות שונות וכיון שלא תמיד מצא המלמד להשיב לו, היה מנדלי מביא את קושיותיו לפני אביו. רק חזר אביו הביתה ממסעיו וכבר בפיו של מנדלי קושיא מן המוכן. שאלותיו הצטיינו בהגיון ואי אפשר היה לפטור אותו בתירוץ סתם.

בפ' וירא שבס' בראשית בענין המלאכים שבאו אל אברהם נתקשה מנדלי: „למה צריך היה ה' לשלוח מלאך לרפא לאברהם, הלא הוא נראה אליו בעצמו ביום השלישי למילתו, כדברי רש"י שם, כלום לא יכול היה ה' בעצמו לרפא לאברהם: והלא נאמר „אני ה' רופאך”, ולמה היה צריך לשלוח גם מלאך?” ולא נחה דעתו עד שאביו תירץ לו:

„אין דרכו של מלך לבוא אל ביתו של שרו וידידו על מנת לעשות למענו דבר שיוכל לעשותו על ידי שליח. אבל מדרכו של מלך לבוא ולבקר את שרו וידידו לשם ביקור בלבד, כמו ביקור חולים, ובזה הוא חולק כבוד לשרו. לכן

קדם שלח ה' את מלאכו לרפא לאברהם, והוא בעצמו בא לבקרו ביום השלישי".

ופעם שאלהו אביו בליל 'הסדר': מהו החילוק בין שאלת החכם לרשע, ומדוע לא יבאר החכם את דבריו כדי שלא ישאר ספק במשמעותם? השיב הנער: אם החכם יגלה את כל לבו, כלום יקרא חכם?

מטבעו היה מנדלי זריז וער לכל דבר. כולו לוהט היה ותוסס באי־שקט פנימי והיה תר ומחפש אחרי הנעלם והנסתר. נפשו מלאה היתה תמיד מין השתוקקות לדברים שאף הוא עצמו לא ידע לכנותם בשם.

וכשהיתה תוקפת עליו השתוקקותו היה מתחמק מתחת יד המלמד ויוצא לו לתור ביער הסמוך ובשדות שמחוץ לעירה. שם אוהב היה להזין את עיניו בעבודת האכרים בחריש ובקציר. היה מתרועע עם "השקצים" רועי העדר, וביחוד עם רועי הסוסים, כי חיבה יתירה חיבב את הסוסים. ועם ערוב היום היה חוזר בעגלת אכרים העירה מן השדה.

ובימות החורף כשהשלג כסה את הארץ היה יוצא לשוטט בחוצות ובשוקים, ביחוד בימי היריד. אוהב היה לרכב על העגלות, לטוס על פני השלג החלק, כשהוא יושב על הדוכן לצדו של העגלון והשוט עם המושכות בידי, והוא נוהג בסוסים כבן עגלונים מבטן ולידה בכובד ראש ובמסירות לב ונפש. כל העגלונים הכירו את מנדלי בנו של "הרב" וחבבוהו, ונאתו ברצון לתת לו לנהוג בסוסיהם. רק המלמד לא היה מרוצה מתלמידו זה והיה מתאונן עליו לפני אביו על שאינו מתמיד בלימודו ומבלה יותר זמן בחברת "בעלי העגלות", מאשר בלימוד התורה.

גם בעיני הבריות לא ישרה התנהגותו זאת של בנו של הרב. הם תמהו על שאביו מעולם לא כיהה בו על שאינו מרבה לעמול בתורה ושללוט הוא כל כך אחר הסוסים. הם חששו גם מפני השפעתו על שאר הנערים בני גילו שהיו נמשכים אחריו. אולם לפלא היה בעיניהם שלמרות הכל היה מנדלי מצטיין תמיד בידיעותיו ובחריפותו והיה משיב מניה וביה את כל אשר ישאלוהו. היו הבריות זהירים בו ונוהגים בו כבוד. ויותר מכולם נהג בו אביו כבוד, כי בטוח היה שבנו זה הוא „בעל נשמה גבוהה“ ועתיד הוא להאיר את עיני ישראל בקדושתו ובטהרתו, וכי לא בכדי אמר עליו, מה שאמר, הרבי הקדוש מפשיסחה.

רק פעם אחת כהה בו אביו והוכיחו על שאינו מתמיד בלימוד ומבטל זמנו.

„ראה, מנדלי, כיצד „שגץ“ קטן זה נחפו ורץ אל בית ספרו“ — אמר אליו אביו בקר אחד, כשמצא את בנו מתרשל לקום, והראה לו מבעד החלון על נער ערל רץ עם ספריו תחת שחיו לבית הספר. — „ומתפלא אני עליך שאינך מזדרז לקום כארי לעבודת הבורא...“ — הוכיחו אביו על פניו. „הוא הדבר“ — השיב מנדלי תוך כדי דיבור — „זה שמזרז את ה„שגץ“ הזה, כלומר השטן בעצמו, הוא שמעכב בעדי מלקום לעבודת הבורא...“

התשובה המחוכמת הזאת של הנער הפיגה את רוגזו של אביו. ואף לא היה מדרכו של אביו לרגוז מעולם על איש. ידע ידע שעוד חזון למועד, יגדל הנער ויתגבר על יצרו. מנדל מצא הבנה מלאה למאוויו ותשוקות ילדותו בלב אביו. אביו ראה בילדו תכונות של חסידות עמוקה. כי לא

כראות שאר הבריות ראהו. הבריות דנוהו רק למראה עיניהם והוא אביו ראהו ללב. וכשראו הבריות שאין האדמו"ר מכהה בו חדלו אף הם לתמוה על מעשיו של הנער והחלו להאמין כי אכן צדיק נסתר הוא.

היחידי היה המלמד שלא השלים עם התנהגותו של הנער. וכשבאה ההזדמנות לידו לא החמיצה כדי להתאונן על מנדלי לפני אביו.

היה זה באחד מימות הששי כשהאדמו"ר חזר ממסעותיו לביתו. והמלמד בא לפניו על מנת לספר על לימודי הבנים. את הגדול ר' יעקב דוד שבח על התמדתו ושקדנותו, אבל מנדלי איננו רוצה ללמוד... התחיל המלמד לתנות תרעומתו. הפסיקו האדמו"ר וכחזור על דבריו שאל בתמיהה: "מנדל שלי אינו רוצה ללמוד?..."

המלמד יצא וחרטה בלבו על שציער את האדמו"ר. ובעצם ליל הששי הזה, בהיות כל בני המשפחה מסובים אל השלחן, וגם המלמד בתוכם, התחיל האדמו"ר בשעת הזמירות לזמר זמר חדש, שהפתיע את כולם וביחוד את המלמד.

לא לסעוד, וכן ללמוד

ובכל זאת את רבון העולמים לא לעבוד.

לא ללמוד, וכן לסעוד

ואת רבון העולמים לעבוד

מי ייטיב לדעת זאת?

רק ל"חסיד" גלוי זה הסוד.

(נישט עסן, יא לערענען

פון דעסטוועגן דעם רבונו-של-עולם נישט קענען

נישט לערנען, יא עסן

פון דעסטוועגען דעם רבוננו-של-עולם נישט פערגעסן

ווער ווייס דאס מער פון אונדז

נאָר אַ „חסיד“ קען דעם קונטז...).

הבין המלמד את הרמז אליו בזמר הזה ולא הוסיף

עוד להתאונן על מנדל.

ומנדל, כלום למד הוא מן הזמר הזה? ההבין את הרמז

שנרמז לו?

כן, הוא למד. הוא הבין עתה שישנם דרכים לעבודת

הבורא ואף הוא יכול לבור לו את הדרך אשר בה ילך לפי

כוחו ויכלתו. וגם אם לא יהיה למדן כאחיו הבכור, בכל זאת

יוכל לעבוד את ה' בכל לבו. והן בזאת הוא רוצה ולזאת נפשו

משתוקקת: לעבוד את ה' עד כלות הנפש. עתה אביו גלה לו

את „הסוד“ ופתח לפניו את הדרך. עתה יש לו אחיזה ברמז

שנרמז לו. הוא למד את הזמר. גם כשנעשה ברבות הימים

לאדמו"ר, היה מזמר את הזמר הזה. הוא הזמר, שהפך לזמר

עממי של חסידי וורקי עד היום הזה.

לא אל סלע צחיח נפלו דברי האב האדמו"ר. הזרע נזרע

בלבו של הנער. אולם באותם הימים והנער עודנו נער וטרם

ידע את אשר בלבבו, טרם יגמל ממעשי הנערות שלו, וטרם

ידע לכלכל את מעשיו בתבונה. בתמימותו הרבה לא פעם

היה טועה בהבנת מדות החסידות. השוט שהיה רגיל להחזיק

בידו היה לו לרועץ וגרם נזק וצער לכריות וגרם צער גדול

גם לאביו.

מסופר שבאחת הפעמים כשהיה מנדלי עם אביו

בפשיסחה, והוא אז כבר נער כבן שבע, בשעת „קבלת שלום“

אצל הרבי, התחמק מאביו והלך לשוטט ברחובות העיר, כאשר

אהב מאז ומתמיד, והשוט של העגלון בידו. נודמן מנדלי לעבור ליד בית שמתוכו היה נשמע קולו של מלמד-תינוקות-של-בית-רבן. ובראותו את המלמד יושב ליד החלון, הכה פתאום מנדלי בשוט שבידו על החלון ושבר את השמשה. רסיסי הזכוכית פגעו במלמד. הלך המלמד הפצוע להתאונן לפני אביו של מנדלי. הצטער מאוד האדמו"ר על המעשה הפרוע הזה של בנו ועל הפצעים והנזק שגרם למלמד. קרא למנדלי ושאלו:

„מנדל, מה זאת עשית? ולמה עשית כזאת לאיש צדיק וחסיד ותלמיד חכם?...“

ראה מנדל מה שעולל.

בראש מורד ובקול נמוך, אבל תקיף, הצטדק לפני אביו: „אם צדיק וחסיד הוא למה התישב ליד החלון להשמיע קולו ברמה באזני כל הנשים העוברות ושבות? וכי זוהי דרך התורה והחסידות? לכן דפקתי על חלוננו בשוט...“ שמע המלמד את דברי הנער, שתק ולא הוסיף לדבר עוד, כמי שקבל עליו את הדין.

האב שלם את דמי הנזק והרפוי למלמד על פי הדין. אז הבין הנער שלא כלכל את מעשהו כשורה. אולם לא יכול מנדלי להגמל מתשוקתו מלהחזיק בשוט ומלרכב על העגלות. דבר זה אף הוא נעשה סמלי לגבי עתידו להיות מנהיג. הודות לשוט זכה לנהוג במרכבת הרבי מריז'ין.

מסופר בהיות מנדלי בפעם הראשונה עם אביו אצל הצדיק ר' ישראל מריז'ין, הזמין הריז'יני את האדמו"ר ר' יצחק לנסוע אתו לטייל במרכבתו. מנדלי שאהב כל כך את

הנסיעה בקש שיקחוהו עמהם. אמר הצדיק מריז'ין: "מי שאין לו ידיעה במעשה מרכבה לא יכול ליסע עמנו".

"אבל יודע אני לנהוג בסוסים" קרא הנער בהתרגשות.

התפעל הריז'יני מאמץ לבו של הנער ואמר: "אם כך,

עלה ועשה כן!".

עלה מנדל על דוכן המרכבה, נטל מידי העגלון את השוט

עם המושכות ונסעו. בדרך שאל הריז'יני את ר' יצחק:

"הרבי מוורקי, יאמר נא לי, מהיכן זכה לבן כזה?"

"מאוצר מתנת חנם..." — השיב ר' יצחק.

כבן עשר היה מנדלי כשבא אביו לכהן ברבנות בעיר

וורקי. גם כאן בוורקי, כמו בזאריק עיר מולדתו ואחר

בגוברטשוב ובכפר רודא, מקומות בהם עברו שנות ילדותו

הראשונות, התבלט מנדלי בתוך חבורת הנערים בני גילו. גם

כאן במקום מגוריו החדש לא חש מנדלי מה יאמרו הבריות

עליו, על בנו של הרב והאדמו"ר, שמתחבר הוא אל העגלונים.

כי תשוקה עזה היתה בלבו לסוסים והנסיעה בעגלה כשהשוט

והמושכות בידו היתה שעשוע נפשו.

עוד בהיותו בזאריק והוא עודנו ילד קטן, היה לסבו,

אבי אמו, סוס ועגלה שבה היה נוסע לירידים, סוס חום עם

בהרות לבנות, והיה מנדלי אוהב את הסוס. לפעמים גם

הושיבוהו על עגלה לנסוע כברת ארץ והיו גם נותנים לו

קצת לאחוז במושכות. אחר כך בכפר רודא, כשנעשה אביו

פקיד באחוזתה של הגברת תמר'ל הידועה, היתה לה מרכבה

רתומה לשני סוסים אבירים. ומנדלי היה הרבה פעמים מקבל

רשות מהעגלון לשבת על ידו ולאחוז במושכות. כך למד

מילדותו להבין את בעל החי האלם הזה ולאהבו. רחמיו היו

נכמרים על בהמה עלובה זו שנושאת בדומיה את העול.
 אחיו הבכור כבד הפליג בים התלמוד ומפרשיו, ויצא
 לו שם בין הלומדים, והוא, מנדלי, מתקרב לשנת הבר-מצוה
 ועדיין אין תלמודו בידו. ומתי יעשה את כל החיל הזה? אבל
 מנדלי איננו בטלן כל כך. תפיסתו מהירה ואף מוחו חריף.
 אמנם חסרה לו ההתמדה של אחיו. נפשו יוצאת אל השדות
 ואל היערות שאליהם התרגל כל ימי ילדותו. גם בשנים הבאות,
 כאשר נעשה רבי של אלפי חסידים, לא חדל מהרגלו זה לצאת
 בעגלתו הרתומה לסוס לטייל בשדות וביערות והיו חסידים
 אומרים עליו: "מרום יראת שמים ואהבה לבורא אינו יכול
 להחזיק את עצמו בבית על מקום אחד..."

אבל כבר באותם הימים, כשהוא עודנו נער, השתוקקה
 נפשו אל הנסתר והנעלם. לבו היה מלא כיסופים להתיחד
 עם בוראו הרחק מעיני הבריות. שם הוא חש בכבוד השם ביתר
 שאת. אף העגלה והסוס אינה עוד עגלה סתם בעיניו, אלא
 היא סמל ודוגמת "המרכבה" של הרוכב בערבות, בה מתגלה
 כבוד ה', מדותיו ודרכי הנהגתו עם הבריות. לדעתו, מלאכת
 העגלונים אף היא מלאכת קודש ואינה מלאכה פשוטה כפי
 שהיא נראית ובודאי שהיא מלאכה נעלה מאד, שהרי אף
 הוא, כביכול, נוהג במרכבתו, במרכבת האש. הרבה חכמה
 ותבונה דרושות למלאכת הנהיגה, והרבה אהבה וחמלה ורחמים
 עושים.

אבל מה התכלית? והתורה מה תהא עליה? ואימתי
 ילמוד וישיג את שחסר?

אולם משמלא מנדל את תשוקתו ותאות נפשו ברכיבה

על העגלות היה ביתר חשק לומד אחר כך. והיו המלמדים מתפלאים ותמהים על תלמידם זה.

והנער הלך וגדל. וכל אשר גדל גדלה מדת חסידותו ופרישותו. ואף שהיה עוד נער עם הנערים והמשיך לשוטט בשוקים ובשדות, היה חי את חיו הרוחניים הפנימיים תחת מסוה של נער שובב ופוחז בתוך חבורת הנערים בני גילו. היתה זאת חבורה של נערים מ"בני עליה" נבחרים, שהשתלמו במדרגות החסידות בצנעא, ולמראית עין התנהגו כריקים ופוחזים. תחת מסוה זה יכלו לנהוג על פי דרכי חסידות מופלגת כאות נפשם, מבלי שאיש יפריעם. פרחי חסידים אלה שעתידים היו להתגלות בתכונתם האמתית, לפי שעה בקשו להסתיר את חסידותם מעיני הבריות. ובראש החבורה הזאת עמד מנהיגם הבלתי-מוכתר עדיין, הוא מנדל, הצעיר שבכולם. אולם, הוא הסתיר את טיבו מעיני הבריות, ואף מאביו. אבל אביו ידע בו.

פרק ב

שנות המעבר

השנים חלפו ומנדל נעשה בר-מצוה. את דרשתו דרש בטוב טעם ובענות-חן. הוא הראה בקיאות בחומר הנדרש ואף התפלפל בחריפות בסוגיות, כנהוג, אף שילב דברי מדרש וחסידות בדרשתו. נסתתמו פיות המקטרגים שמנדל אינו יודע דף גמרא מהו. עתה משנעשה בר-עונשין היה מנדל מאופק יותר ומרוסן. היה זהיר בקלה כבחמורה. תפלתו נעשתה בדבקות וביתר כונה. ניכר היה בו שהוא הולך ומתגבר על

יצר ילדותו. ולאחר שרצועת המלמדים זה מכבר הותרה מעליו. והוא נעשה חפשי לנפשו. קבע לעצמו עתים לתורה והיה יושב ולומד בבית המדרש. הוא היה גם משתתף בשעורי המדרש שאביו היה מלמד את הקהל. וכשהיה תוקף אותו יצר הלימוד לא היה דבר בעולם שיכול היה לנתקו מן הספר. כאילו בקש לבלע את הדפים הגדושים ולמלא את כרסו תורה. אולם גם עתה תקפו עליו מדי פעם בפעם געגועיו הכמוסים אל מרחבי שדות כבימי ילדותו ואז היה נוטש את ספריו לימים רבים עד שהיה שוב חוזר אליהם, וחוזר חלילה.

עתה התחילו לדבר בו נכבדות, כמנהג הימים ההם. לשים ריחים על צואר איש בעודנו נער. ואף שמנדל הוסיף עוד להתנהג מעשה נער בקשו רבים מבעלי הבתים המכובדים שבוורקי לקחתו אחר כבוד לחתן להם. ולא רק מפני הכבוד שהיה בנו של האדמו"ר, אלא היה בו משהו שמשך את לב הבריות אליו. ולא ארכו הימים ויהי מנדל לחתן לאחד הגבירים בעיר, ר' צבי אריה. החתונה נעשתה ברוב פאר, כיד הגביר. במשתה הסעודה קם הבדחן, כנהוג, לבדח את הנאספים ובתוך דבריו, שהם דברי מוסר למחצה וליצנות למחצה, אמר בניגון את הדברים האלה, שהיו מכוונים לחתן:

„יהודי אינו רשאי להסיח דעתו

אלא להתפלל וללמוד ואת השם לעבוד“.

(א) איד דארף נישט האָבן אין זינען

נאָר דאָוונען און לערנען און דעם אויבערשטן דינען.)

ראה מנדלי שאליו מתכון הבדחן, נזכר בזמר של אביו

ששמע בימי ילדותו. קפץ ממקומו והחריה החזיק אחרי הבדחן

באותו הניגון עצמו:

„לא להתפלל ולא ללמוד

ובלבד את השם לא להקניט“.

(נישט דאָוונען און נישט לערנען.

אבי דעם אויבערשטן נישט דערצערנען.)

נתבלבל הבדחן ולא מצא חרוז להשיב. והקהל נהנה

מחריפותו של מנדל.

אחרי החתונה לקחו ר' צבי אריה אל ביתו. ספק לו מזונותיו, וכל צרכיו עליו, וקוה לשבע נחת מחתנו. הוא קוה שלאחר הנישואין יתישב האברך בדעתו, יחדל ממעשי נערות וישב על התורה ועל העבודה, כמו שהבטיחו מחותנו האדמו"ר מוורקי. אולם מנדל לא כן דימה בנפשו. הוא המשיך במנהגיו כאילו דבר לא נשתנה. לא עברו ימים רבים ושוב ראוהו בשוקים, רוכב על העגלות, כאחד הריקים והפוחזים. חרה הדבר מאד לחותנו והלך להתאונן עליו לפני אביו. שמע האדמו"ר את התלונות והרגיעו בדברים אלה: „אל נא ידאג מחותני בעזר השם יתברך, עוד יהיה חסיד כראוי“.

ולימים כשמנדל שוב נתפס בקלקלתו לא יכול היה חותנו עוד לשאת את הדבר והלך שוב להתאונן עליו אל אביו ואמר שהוא מתבייש בחתן כזה שגורם לו חרפות ובושות. כיון ששמע זאת האדמו"ר קם ממקומו נרגש ואמר: „מחותני אומר שיש לו חס ושלום, חרפות ובושות, ממנדל שלי? אנא, אל נא יוסיף מחותני לדבר בו ככה. אני מבטיח שיהיה למחותני עוד כבוד רב ממנו... ירא שמים הוא מנדל ולא יבזה את כבודה של תורה וכבוד הבריות. אינו בור ולא עם הארץ, חסיד הוא וירא חטא. אבל צעיר הוא עוד לימים...“

כך דבר האדמו"ר הזקן על בנו, כי בטוח היה בו.

נרגע המחנות והלך לו ולא הוסיף עוד לבוא להתאונן על מנדל, אף שמעשיו היו זרים בעיניו.

תמו נשלמו הימים שחותנו נתחייב לו במזונות כמנהג הזמן ההוא. עתה הגיעה העת לרדת משלחן חותנו ולדאוג לפרנסת ביתו. ר' מנדל פתח חנות קטנה מכסף הנדוניה שקבל. אשתו היתה יושבת בחנות והוא היה עוסק בחסידות על פי דרכו, יחד עם חבורת בני גילו, שאף הם היו כבר אברכים, נושאים ריחים על צוארם.

על בני חבורתו נמנו טובי האברכים מבני העליה, חבריו מנוער. היה זה כבוד מיוחד וזכות להחשב על החבורה הזאת, שהכתירה את מנדל לראש ולמנהיג. אנשי החבורה העריצוהו והיו מלויים אותו בכל אשר הלך וקראו לעצמם "שומרי-ראשו". עם בני חבורתו אלה היה מנדל מתיחד, עורך סעודות וממתיק את סודותיו. חבורה זאת עוררה סקרנות רבה בהתנהגותה. מה היו הסודות שהמתיקו בשבתם יחד?

מפיו של ר' דב בר מביאלה נודע הדבר.

ר' דב בריש היה בצעירותו מחסידיו ותלמידיו של

האדמו"ר הזקן מוורקי והיה נוסע אליו.

כבר בימים ההם היה ר' דב בריש נחשב בין הלומדים הגדולים, ובכל פעם שבא לוורקי היה יושב בביהמ"ד ולומד. אף הוא היה תמיה על ר' מנדל, בנו הצעיר של האדמו"ר, שאין רואים אותו מרבה ללמוד. בקש לדעת במה מבלה ר' מנדל את זמנו. היה זה בחג השבועות. בליל החג כאשר קמו מן השלחן והלכו לבית המדרש לערוך "תיקון" וללמוד והיה כבר השחר בוקע, ראה דב בר את ר' מנדל יוצא והולך עם חבורתו. היה ר' דב בר סקרן לדעת מה תעשה החבורה עתה

בחג הקדוש. הלך בלאט אחריהם וראם נכנסים אל מרתף היין. רצה להתחקות על מעשיהם עד הסוף. התגנב לראות מה יעשו שם במרתף. והנה ראם מתעטפים בטליתותיהם. הם התפללו שחרית במהירות ואחר כך ישבו לשתות. חרה לו הדבר לדב בריש. ומה ראה הלאה? לאחר ששתה כל אחד מהם שתי כוסות, דבר אליהם ר' מנדל כמה מלים, שממקום מחבואו לא יכול היה ר' דב בריש לשמעם, ורק ראה כיצד כולם הרכינו ראשם על השלחן וגעו בבכי. ונדמה לו לדב בריש שהם ממלאים את הכוסות בדמעותיהם...

רושם עז עשה הדבר על ר' דב בריש. מאותו הרגע נעשה חסידו של ר' מנדל, ובקש גם הוא שיקבלוהו לחבורה. אולם הוצרך לחכות עד שקבלוהו. לאחר זמן כשנתקבל גם ר' דב בריש לחבורה ונעשה לתלמידו ורעו הטוב של ר' מנדל, לא זזה ידו מתוך ידו כל הימים עד יום פטירתו.

וכך נתאספה מסביב לר' מנדל עוד בחיי אביו חבורת אברכים בעלי מדרגה שהסתירו את טיבם מעיני הבריות ואף מאביו הסתיר ר' מנדל את הדבר. רבים וגדולים תמהו על התנהגותו של ר' מנדל, אבל משראו את האדמו"ר הזקן מחשיב את בנו זה ואף קם מפניו ממקומו, נחה דעתם. כך ספר הצדיק ר' בנימן מלובלין על ר' מנדל ועל יחס אביו אליו:

„מעולם כשבאתי אל הצדיק נתחברתי לבניו והכרתי, אך אותו (את ר' מנדל) לא יכולתי להכיר. כשפנה וראה אותי הראה אלי פחיתות. כשהסתכלתי בפניו היו פניו פעם מלבינים ופעם מאדימים. התישבתי לראות איך אביו מרן. מחשיבו ואחרי סליחות י"ג מדות, כשישבתי עמו, בא אליו בנו זה, וראיתי כי צהלו פניו וננער מעט כאילו רוצה לקום מפניו.

מאז הבנתי כי את צנועים חכמה ואביו יודע בו...
בפגישות הבאות הכירו הצדיק הלה יותר והתידד עמו.

לאחרונה התפעל מאד מחכמתו ומצניעותו של ר' מנדל.

כבר בתקופת חייו זאת, והוא עודנו אברך צעיר לימים,
בחר ר' מנדל לעבוד את ה' על פי דרכו המיוחדת שסלל
לעצמו. דרכו זו מעוררת תמהון בעיני כולם, אבל בעיניו
היא טבעית ופשוטה בתכלית הפשטות. אינו חושש מה יאמרו
הבריות, כי הוא מצא את דרכו אל קונו. כבר מפי אביו
בילדותו שמע כי דרכים רבות ושונות בעבודת הבורא. דרך
הצום והתפלה אינה נראית לו. להתפלל ולצום אין זה מספיק.
אין בזה מן העשיה ממש. כלום אין כל חייו של אדם לשם
שמים? כל חייו, הוה אומר, כל עניניו ומעשיו יום יום, שעה
שעה, רגע רגע, כלום יכול להיות ענין או מעשה מן הענינים
והמעשים שאדם עוסק בהם, ואף הנראים לכאורה כענינים
גשמיים גרידא, שלא יהא תכליתם לשם שמים? ובקיימנו
אותם כהלכה כלום איננו עובדים בזה את השם? כלום אין
השם מבקש מן האדם לעבדו בפשטות, כמו שכתוב „בכל דרכיך
דעהו"? וכלום איננו מצווים לעבוד את השם מתוך אהבה
ושמחה? וכלום אפשר בכלל לעבדו בלי שמחה?

ולפיכך עובד ר' מנדל את השם בשמחה תמיד, ואפילו
בשעת מצוקת נפש. כשאביו שוכב על ערש דוי חולה אנוש,
אחיו הבכור צם ואומר תהלים. והוא, ר' מנדל, אינו צם ואינו
אומר תהלים. הוא הולך ליער ומתבודד שם כמה שעות. חוזר
ויושב לשנות „לחיים" עם החברותה שלו.

לכאורה מוזר. אביו חולה והוא עורך סעודות עם חבריו
ושותה „לחיים". כלום אין זאת קלות ראש? אולם ר' מנדל

עושה את זאת בכל כובד ראש ובכל הרצינות. וכשאביו קם מחליו, ועורכים סעודת הודיה על רפואתו, שואל ר' מנדל את אחיו הבכור: „שמחתך זו מהי? מה אתה עשית עבור אבינו? רק צמת ואמרת תהלים ולא יותר...”

אפיזודה זו אופיונית היא לכל מהלך רוחו. היא משליכה אור על דרך חסידותו והשקפת עולמו, ומגלה לנו כיצד היה מגשימה בחיים.

הוא ואחיו, שני עולמות שונים הם זה מזה. כבר בילדותם נבדלו זה מזה. האחד, מתמיד יושב על התורה ועל העבודה יומם ולילה, והשני — ההיפך ממנו. מבלה רוב הזמן עם העגלונים בשוק, רוכב על העגלות או משוטט ביערות ובשדות עם חבריו.

ובשעה שאת יעקב דוד אהבו הכל, מפני ר' מנדל פחדו. כי היה בעל לשון שנונה, ולא נשא פנים לחסידי אביו, ואף לקשישים שבהם, והיה מקדם את פניהם בקללות. הקללה השגורה בפיו היתה: „גיי צו אלדי רוחות” (לך לכל הרוחות) ואותה תרגם ר' דב בר מביאלה „ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה”. וכשהוכיחו ר' יעקב דוד אחיו על מעשיו הזרים, השיב כלפיו: מדוע איני מקנא בך על אשר אתה יושב ולומד.

בבגרותם הראשון מצטיין בלמדנותו, רציני וסגפן. נואם ודורש, עסקן ושתדלן בעד הכלל, נושא על ראשו כתר רבנות וכתר אדמו"רות — כאביו. השני — נחבא אל הכלים, אינו נדחק בין הלומדים, מעמיד פנים של בור וריק, שתקן, אינו מרבה בדבור, עורך סעודות והשמחה במעונו, — גם הוא כאביו.

שני הבנים ירשו את תכונות נפשותיהם מאביהם הצדיק,

שניהם קנו רובי תורתם וחסידותם ממנו, ויחד עם זה שונים הם זה מזה תכלית השנוי, כי כל אחד מהם ירש מאביו צד מיוחד, ובאופן מיוחד, וכל אחד בחר לו ללכת בדרכו המיוחדת.

שני הבנים היו קשורים לאביהם בקשרי אהבה וכבוד, אבל כל אחד מהם קיים כבוד-אב על פי דרכו. רגילים היו תמיד ללוותו במסעותיו מילדותם. וגם לאחר שיצאו לרשות עצמם היו נלזים אליו. היה הבכור ר' יעקב דוד מקיף את אביו ברוב מסירותו ודאגתו וחרד לבריאותו ולשלומו. ור' מנדל היה יודע את נפש אביו וממלא רצונו עוד בטרם יגיד לו. וידע אביהם להעריכם את כל אחד על פי דרכו, והיה נשמע לעצת בנו הבכור וסומך על מעשה בנו הצעיר, כי ידע שלא יעשה דבר שהוא נגד רצונו.

קרה מקרה שבאחת מנסיעותיו, בשהותו בוורשה בעניני הכלל, חש פתאום האדמו"ר הזקן בגופו. הפציר בו בנו הבכור ר' יעקב דוד שיחזור לביתו. בתחילה סירב, כי היה עליו עוד לגמור את פעולתו כאן, אבל לבסוף נענה להפצרותו של בנו והסכים לנסוע. צוה ר' יעקב דוד על העגלון לרתום את העגלה. בינתיים בא ר' מנדל שלא היה נוכח בשעת מעשה ולא ידע על ההחלטה. כשראה את העגלה הרתומה בחצר ושמע מפי העגלון שנוסעים חזרה הביתה לוורקי, אמר ר' מנדל לעגלון: "אתה יכול לנסוע לך הביתה. הרבי לא יסע". נסע לו העגלון. כשנודע לר' יעקב דוד שר' מנדל שלח את העגלה כעס עליו. אמר האדמו"ר לר' יעקב דוד: "מה אתה רוצה ממנו? הוא שמע בקולי עוד בטרם אצוהו..."

אופיוני בשביל שני האחים גם כיצד נראית להם בבואת

אביהם לאחר פטירתו. ר' יעקב דוד רואה את אביו בעולם העליון עומד שחוח ליד נהר דמעות, אלו דמעותיהם של ישראל, ואינו זו מהן. ור' מנדל להיפך רואה את אביו שרוי בשמחה גדולה בעולם העליון.

דבריו אלה משמיע ר' מנדל באזני חסידו ר' משה כהן, בשעת גזירות תרי"א, כשלש שנים לאחר פטירת אביו. ר' משה ברח מורשה מפני גזירת "הזקן והפיאות" ובא לוורקי. אותה שנה שיצאה הגזירה נסתלק האדמו"ר מריז'ין. ישב החסיד אצל ר' מנדל ושוחחו. אמר ר' מנדל: אבי שמח עתה בהצדיק מריז'ין. תמה החסיד: וכי עת שמחה היא עתה במרום כאשר ישראל נתונים בצרה? השיב לו: הם רואים שם את הטובות המזומנות לישראל. שאל החסיד: וכי בחייו לא ראה זאת אביכם זצ"ל? אעפ"כ היה מיצר בצרת ישראל ומסר נפשו עליהם. השיב ר' מנדל: אינה דומה שמיעה לראיה...

פרק ג

אחרי פטירת אביו

באחרון של פסח שנת תר"ח נפטר האב, האדמו"ר הראשון של וורקי. התחילו בעלי הבתים לדון ביניהם מי ימלא את מקומו של מורם ורבים הגאון והצדיק אוהב ישראל שנפטר ועלה למרום.

ר' יעקב דוד, הבן הבכור של האדמו"ר הנפטר, שהיה ידוע בלמדנותו ובצדקותו, נלקח אחר כבוד לעיר גור ואחר כך לאמשינוב עוד בחיי אביו. ור' מנחם מנדל, הבן הצעיר, נשאר בוורקי. אנשי וורקי חפשו להם רב גדול בתורה וגאון

בעל שם. ר' מנדל, אמנם יצא טיבו בעולם ביראת שמים שלו ובחסידותו, אבל שם בגאונים לא היה לו.

הרבה טרחו ויגעו אנשי וורקי עד שסוף סוף עלה בידם לקבל בתור רב ואב"ד את הגאון ר' יהושע טרונק, מי שהיה נודע אחר כך בשם הגאון מקוטנא, על שם העיר שבה שמש ברבנות בסוף ימיו.

והחסידים אף הם בקשו לעצמם „רבי“ שיהיה להם לאב ולפטרון במקומו של האדמו"ר שנפטר. הם נתנו את עיניהם בר' מנדל ורצו להכתירו לאדמו"ר. אבל ר' מנדל לא אבה אפילו לשמוע. איך יעלה על דעתם דבר כזה להעמידו במקום אביו, והוא אינו מחשיב את עצמו כלל וכלל. הוא עצמו זקוק עדיין לרבי ולמנהיג. ולאות, כי כנים דבריו, קם ונסע לעיניהם לקוצק. שם יהיה חסיד בין חסידים, אדם פשוט כשאר אנשים. יתנו לו רק מנוח להיות יהודי על פי דרכו.

ראו החסידים שאין להם תקוה ממנו. פנו אל העיר מאקאווי הסמוכה לוורקי. שם במאקאווי ישב הרב הישיש הצדיק והגאון ר' שרגא פייבל, מזקני תלמידיו וחסידיו של האדמו"ר הנפטר, והגדול שבחבורה. אליו באו החסידים והכתירוהו לרבי עליהם. אולם ר' שרגא פייבל לא האריך ימים. כעבור חצי שנה, בשמיני עצרת של שנת תר"ט נפטר. שוב התחילו החסידים לחזור אחרי ר' מנדל ולהפציר בו. אולם לא הועילו כל ההפצרות והשידולים. הוא באחת: לא יהיה „רבי“ ויהי מה. אלה מן החסידים שהיו לפנים חבריו מנוער לא הרפו ממנו. כלום אין הוא רבם ומנהיגם מנוער? כלום לא היו הם „שומרי ראשו“ הנאמנים? יזכר נא להם את חסד

נעוריהם ויתרצה ויקבל עליו להיות מנהיגם. ויהי כי צבא
 על פתחו השכם והערב ולא נתנו לו מנות, נעשה צר המקום
 לו בוורקי. נמלך בדעתו ונסע אל הצדיק הישיש ר' בנימין
 מלובלין, ידיד ותיק של אביו וגם ידידו בנפש. הצדיק הזה
 היה בביתם הרבה פעמים עוד בחיי אביו והכיר את ר' מנדל
 והוקירו. ר' מנדל רחש לו אמונים. ממנו ישמע עצה נכונה.

לפני הישיש הקדוש הזה הסיח ר' מנדל את כל לבו.
 „אנה אני בא” — שח אליו כמתחנן על נפשו — „בוש אני
 לראות עולם הפוך, עליונים למטה ותחתונים למעלה. האהיה
 כקבצן החוזר על הפתחים? ואני הריני דל וריק מכל...” —
 דבר ברטט ובסערת נפש.

הקשיב הצדיק לדבריו והשיבו בנחת:

„מצאנו בתורת כהנים, פ' שמיני, דרשו חכמינו שהיה
 אהרן בוש וירא לגשת אל המזבח. אמר לו משה: „למה אתה
 בוש? לכך נבחרת”. ומקובלנו—הוסיף הצדיק הישיש מלובלין—
 משם הבעש”ט הקדוש שבאר דברי חכמינו „למה אתה בוש”—
 לפי שאתה בוש לכך נבחרת. ואני אומר לך — סיים הצדיק
 — כי מעתה תוכל לפעול טובות לישראל ו„יראיך יראוני”
 (תהלים קיט, עד) היינו, החסידים יביאו יראה בך...”

גזירה יצאה מלפני הצדיק הישיש. היוכל להמרות את
 פיו של הידיד הגדול והאיש הקדוש?

מנדל לא ידע את נפשו. לא, הוא לא יחזור לוורקי.
 הוא לא ישים את עצמו לצחוק ולקלס. שמא מתוך רחמנות
 נטפלו אליו, כי יודעים הכל שמצבו קשה, שהפרנסה בדוחק
 ואין לחם בבית לפי הטף? המשפחה גדלה בלי עין הרע,
 שתי בנותיו איטה והעני הגיעו לפרקן וצריך להשיאן

ופרוטה לפרטה אין. אשתו, שתחיה, אמנם אשת חיל היא ויושבת כל היום בחנות. אבל החנות כמעט ריקה, אין בה סחורה. כבר פעמיים גנבו מחנותו. הדבר היה עוד בחיי אביו. בלילה האחד הוציא הגנב מחצית הסחורה, חזר ובא גם בלילה השני והוציא את השאר. וזוכר הוא את דברי אביו זצ"ל: "רחמנות על חגנב, שלא ישן שני לילות". אין לו חס וחלילה טרוניה על שמו יתברך. מצדיק הוא על עצמו את הדין. גם הגנב צריך פרנסה. ושמא מעשה הגנב לא היה אלא נסיון ולימוד בשבילו. בשביל ר' מנדל? כלום אין הגנב משליך את נפשו מנגד בלכתו לגנוב? וגם אם יתפס בקלקלתו אינו חדל מלגנוב ומוסר את נפשו להשיג את מבוקשו. כלום אין זה לימוד טוב בשביל חסיד לעבוד את ה' במסירות נפש ובהתמדה ובאמונה ובבטחון.

ויש לו לר' מנדל בטחון בשמו יתברך שלא יעזבהו כאשר לא עזבהו עד עתה. אין הוא מסכים להיות "רבי" ולהתפרנס ממתנותיהם של חסידים.

ומחליט הוא לא לחזור לוורקי, מקום שם מחכים לו החסידים. אלא נוסע הוא ישר לקוצק. נפשו נמשכה לשם. שם בקוצק עומדים על קרקע מוצק. שם ישאב כח ואמץ. האדמו"ר מקוצק הוא ידיד אביו מנוער. הוא האדמו"ר החכם. הוא יבין לרוחו. טוב לחסות בצלו של אילן גדול וחזק. הוא בא לקוצק.

האדמו"ר הזקן סגור ומסוגר בחדרו. איננו יוצא ואינו מקבל איש. את ר' מנדל קבל. ר' מנדל נסער ונרגש. עומד הוא לפני "הזקן", רועד כולו ואינו יכול לפצות פה. האדמו"ר פותח לו ואומר: "באת לומר לי שהחסידים

עושים "רבי"? הלא כן? שמעתי שהם שתו לחייד?...
 ונזכר ר' מנדל: בשעה שחזרו מהלויית אביהם והביאו
 חסידים סעודת הבראה לאבלים והעמידו גם יי"ש, כמנהג
 חסידים. נטל ר' מנדל את כוס היי"ש בידו פתח ואמר: למה
 כפל הכתוב "זכור ואל תשכח", בודאי אם זוכרים — אין
 שוכחים, ואם אין שוכחים — זוכרים. אלא התירוץ הוא:
 כשזוכרים, אזי אין שוכחים באמת. "לחיים"! קרא ושתה את
 היי"ש. והחסידים ענו לעומתו "לחיים" וקראו: "יחי מורנו!"
 ותהי קריאתם זו למורת רוח לו.

"לא באתי אלא לומר לרבי שלעולם אתנהג כסוחר ולא
 כקבצן, ומה שאין משלי, אינני מקבץ מחסידים — הרהר
 ר' מנדל והשיב — "אנה אני בא, כי צרו עלי מכל עבר..."
 והאדמו"ר הזקן ממשיך: "אמת היא שעתידין אנו ליתן
 את הדין על כל נסיעה של בר ישראל הנוסע אלינו" — אומר
 הוא בכובד ראש כמדבר אל עצמו. "אולם כתוב" — פונה הוא
 אל ר' מנדל — "ויעש משה ככל אשר צוה ה' אותו ותקהל
 העדה". לא כתוב "ויקהל את העדה", כי משה לא הקהיל את
 העדה, אלא העדה נקהלו מסביבו. משמע כאשר הצדיק עושה
 רצון השי"ת אזי נמשך לבם של ישראל אליו, ומה הצדיק
 אשם שבאים אליו...?"

ר' מנדל נשאר עומד נבוך. האמנם? לכך לא פלל.
 הוא חשב למצוא כאן סעד וחיווק, והנה גם דעתו של האדמו"ר
 מקוצק שעליו להיות "רבי". התירוץ נמצא. מה הוא ר' מנדל
 אשם, אם "העולם" רצים אחריו? הכף הוכרעה. שני הצדיקים
 שאליהם פנה במצוקת נפשו להושיעו גזרו את גזרתם. אין

זאת אלא שמן השמים רוצים כך. ועליו לקבל את הדין. על כרחו ונגד רצונו.

לא נשאר לו למנדל אלא לחזור לוורקי ולהכנע.

פרק ד

בעל כרחו אדמו"ר

בחנוכה תר"ט התאספו לוורקי מגדולי החסידים של אביו. ביניהם ידידו ר' דב בר מביאלה, ר' יחיאל מאלכסנדר ואחרים, והכתירוהו. בעל כרחו קבל את האיציטלא. ולחסידים היתה אורה ושמחה. שוב המתה העיר וורקי מהמון החסידים שבאו לימי החג של האדמו"ר הצעיר. בן שלשים היה ר' מנדל אז.

משנעשה "רבי" התחיל מנדל מתבודד יותר וסוגר את עצמו. חבריו ומקורביו מנוער ראו בהתנהגותו זאת יהירות והתנשאות. הם התחילו מתרעמים עליו על שנועל בפניהם את הפתח ואין הם יכולים עוד להכנס אליו בכל זמן שרוצים כמו שהיו רגילים עד עתה. וכשתרעומתם הלכה וגדלה, מצא לנחוץ להתנצל בפניהם ואמר להם: אצל אחי יוסף כתוב "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם ויאמרו לו ישטמנו יוסף". פירש רש"י "שהיו רגילים לסעוד על שלחנו של יוסף ומשמת יעקב לא קרבים עוד". ומדוע לא קרבים? התשובה היא שכל זמן שיעקב היה חי, היה הוא ה"רבי" והמנהיג. וכשנפטר, נעשה יוסף "רבי" ונעל מעט הדלת בפניהם, והם חשבו שמחמת שנאה אליהם עשה זאת...

כך הסביר ר' מנדל את הסבה מפני מה נתרחק עתה

כי מעולם לא התמיד בלימודו, ושהוא "בעל עגלה" ולא "רבי". מאנשי שלומו, כי עצם טבעו של המנהיג לפי דעתו הוא, שעליו להיות במקצת מבודד מן הסביבה. את השאלה אימתי המנהיג משפיע יותר בהיותו מעורב בין הבריות או בהיותו נבדל מהם, פתר ר' מנדל בבארו על פי דרכו את המדרש על מעשה קרח. "קרח ועדתו טענו — אומר ר' מנדל — שמנהיג צריך להיות מעורב עם הבריות ועל ידי כך יוכלו ללמוד ממנו, אבל משה ואהרן היו במדרגה גבוהה כזאת שלא יכלו האנשים הפשוטים לחזות בפניהם ולא יכלו על כן ללמוד מהם. וקרח היה סבור, כיון שהוא מעורב עם הבריות וקרוב אליהם, מתאים הוא להיות המנהיג, ובזה טעה..."

ולאמתו של דבר לא חדל ר' מנחם מנדל להיות איש רעים גם עתה, כי לא התנשא ולא נהל את נשיאותו ברמה. הוא רק הרגיש אחריות יתר ועל כן כבש את עצמו ומיעט מאד בדיבור, אפילו דברי תורה לא השמיע אלא לעתים רחוקות. היה הדבר זר בעיני רבים שהרבי אינו אומר תורה והיו שרננו אחריו ואמרו שאין תורתו עמו. אולם הרב דמתא הגאון ר' יהושע כבדו מאד והוקירו. היו מתנגדיו של ר' מנדל מתפלאים על הגאון שחולק לו כבוד. השיבם הגאון בזו הלשון: "מלבד מעלותיו וצדקותיו של ר' מנדל, יש להעריכו על שלא גבה לבו כל שהוא על ידי נשיאותו, מה שאני לא מצאתי בי גופי, בעברי מעיר לעיר..." (כי היה תחלה רב בשראנצק, וגומביין, אחרי זה, בוורקי, ולאחרונה בקוטנא).

דבריו אלה של הגאון ר' יהושע סתמו את טענותיהם של המלעיוזים, אבל בכל זאת נשארו מתנגדים לו בלבם. ולא פעם חזרו והלעיוזו על ר' מנדל שהאיצטלא אינה הולמתו,

עוד זכרו לו את ימי נעורותו עת היה מבלה עם בעלי העגלה ומשוטט עם בני חבורתו. וגם עתה ראוהו שלא עזב את מנהגו לנהוג בסוסים. היתה לו עגלה וסוס משלו. ואף על פי שהיה לו גוי עגלון, יאשעק שמו, היה ר' מנדל לעתים קרובות אוהב לצאת לטיוליו כשהוא בעצמו נוהג בסוס. וכך היה מופיע עם עגלתו וסוסו כשהשוט בידו גם בחצר קוצק. והיו חסידי קוצק מלגלים אחרי הרבי "העגלון". על כך היו משיבים חסידיו: מה שרבנו פועל ב"שוט" שלו, אחרים לא יפעלו ברוב תפלותיהם ולימודם...

אולם לא איש כר' מנדל ירתע וישים לב למה שיאמרו הבריות. הוא הלך לו את דרכו ולא סר ממנה עד יומו האחרון. ומתנגדיו מצאו להם ענין לענות בו ויהי ר' מנדל שיחתם כל הימים.

גם קצת מהחסידים התייחסו אליו בשמץ ספק, וכשראו את ר' דב בר מביאלה נוסע אל ר' מנדל התפלאו ושאלוהו: "מדוע רבנו נוסע לוורקי, והלא אמרו חז"ל, "לא יגעתי ומצאתי — אל תאמין", ואצל ר' מנדל, לא ראינו יגיעה אצלו". חרה מאד לר' דב בר על האיש שהעז כך לדבר על רבו ואמר: "אינכם מבינים את מאמר חז"ל. הפשט בגמרא הוא אל תאמין שלא יגע, כי בודאי ובודאי יגע הרבה, אלא שיגיעתו היתה בהצנע..."

וספר להם ר' דב בר שאף הוא בתחלה חשב כמוהם, אבל לאחר שראה בעיניו עצמו, והזכיר את אותו ליל שבועות המפורסם, נעשה ממעריציו של ר' מנדל. ואף שיש לו קצת חלוקי דעות עמו בענינים שונים, אין הוא זו ממנו מלכבדו ומלהוקירו.

דרך עבודתו של ר' מנדל היתה לחידה בעיני רבים וגדולים. יצאו לו מוניטין בתור "האדמו"ר השותק". לא אמר תורה אלא מעט מאד, ובקיצור נמרץ וברמז. צדיקי הדור בקשו להתחקות אחרי דרכי עבודתו, אולם לא עלה בידם להוציא ממנו דבר.

אף האדמו"ר מקוצק שאל אותו פעם: "מהיכן למד את חכמת השתיקה?" והיה מוכן כבר לענות כי דחקה עליו מאד שאלתו של האדמו"ר הזקן. אולם נמלך בדעתו, שתק ולא הגיד מאומה. וכאשר יצא, נכנס אל האדמו"ר בנו ר' דוד. אמר לו האדמו"ר: "רואה אתה, בני, הקדוש מוורקי הניח אחריו בן כזה, אשר בא אלי בכל פעם וגונב ממני הרבה דברים (ער גנאָרט מיר אויס) ואני איני יכול לדעת ממנו מאומה..."

בהתענינות מרובה עקב האדמו"ר הזקן מקוצק אחרי האדמו"ר הצעיר של וורקי. יחד עם בקרתו החריפה והשנונה על "ריצתם-של-חסידים-אחרי-רבי", העריך מאד את ר' מנדל. כאשר ספרו בקוצק שבחג השבועות הראשון לנשיאותו של ר' מנדל באו אליו כשלשת אלפים איש, שאל "הזקן": "האם נתן ידו 'לשלום' לכל אחד ואחד?" השיבו לו: הן. אמר: "אם כן הוא 'רבי'! הנותן יד לשלשת אלפים איש ואינו נעשה מצורע סימן שהוא 'רבי'..."

פרק ה

דרכי עבודתו

דרכי עבודתו של ר' מנדל היו כמו אצל אביו, האדמו"ר הראשון מוורקי: פשטות, תמימות, יראה וחדות.

ורק בדבר אחד היה נבדל מאביו ומכל האדמו"רים, שכל עיקר עבודתו היתה לא בדבור אלא בשתיקה. ר' מנדל עשה לו את השתיקה לשיטה. שרשי שיטה זאת מצא אצל חז"ל. ולא רק במאמר הידוע "סיג לחכמה שתיקה". יש לו לר' מנדל הרבה מקורות אחרים לסמוך עליהם, ובהודמנויות שונות הוא מגלה אותם לחסידיו ומקורביו. והמקורות רבים, כמעט על כל צעד ושעל.

הנה למשל בפ' "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו ארצה שעיר" למה "ארצה" ולא "לארץ"? אומר רש"י "כל תיבה שצריכה למ"ד בתחילתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה". ומה נפקא מיניה אם למ"ד בתחילה או ה"א בסוף? במה עדיפא ה"א בסוף על הלמ"ד בתחילה? — שואל ר' מנדל — אלא שזה בא ללמדנו שכל זמן שיכולים לעצור במלים, צריכים לעצור עד קצה היכולת..."

וביחוד אצל מנהיג. חייב הוא לעצור במלים ואינו רשאי לדבר עד שהדברים יהיו פורצים מאליהם. ושוב מקור לכך: כתוב "אז ישיר משה את השירה הזאת וגו'" אומר רש"י "עלה על לבו שישיר". "רבי אינו אומר תורה עד שהיא עולה על גדותיו..." סובר ר' מנדל.

ואף "דברי אגור בן יקא", שאגר דברי תורה והקיאם, היינו נתמלא דברי תורה כל כך שלא יכול עוד להכילם והיתה מבצבצת ויוצאת לחוץ, כאדם שמקיא מרוב אכילתו..." ומתוך השקפתו "שאין הרבי אומר תורה אלא כשהיא מבצבצת ויוצאת לחוץ" היה ר' מנדל שותק ואומר תורה רק לעתים מזומנות.

נעשתה לו לר' מנדל השתיקה דרך ושיטה לעבודתו את

הבורא. דרך בלתי אמצעית להשגת יחודו של הבורא. בחינת
 „לך דומיה תהלה“.

מפורסם הוא בין חסידים הספור על „ליל השתיקה“ :
 „הוא ישב כל הלילה עם חסידיו. שתיקה גמורה שררה בחדר.
 איש לא דבר דבר, אבל הכל הרגישו יראת כבוד גדולה
 ורוממות הנפש. איש לא העז לפצות פה, עד שקם הרבי ר'
 מנדל ואמר: „אשרי האיש היודע ש„אחד“ פירושו „אחד“...“
 אותו „ליל שתיקה“ היה יותר מכל דבור, למעלה ממנו...
 — אמרו החסידים.

וכששאל אותו פעם אחד מצדיקי הדור מפני מה אינו
 אומר תורה לפני חסידים שמצפים למוצא פיו. כי מי ילמדם
 אם לא הוא ה„רבי“ והמנהיג, השיב:
 „הגמרא מספרת לנו על שמעון העמסוני שהיה דורש
 כל את'ין שבתורה. כיון שהגיע אל „את ה' אלקיך תירא“
 פרש“. מכאן למדים אנו — אמר ר' מנדל — שכשמגיעים
 לעצם היראה אין דורשים עוד...“

נעשתה לו לר' מנדל השתיקה מעין לשון דיבור. הוא
 היה משוחח בשתיקה. שיחת-שתיקה כזאת נערכה בינו ובין
 ר' אלעזר נכדו של המגיד מקוזניץ. כאשר נפגש ר' מנדל
 בפעם הראשונה עם נכדו של המגיד ישבו שניהם זה מול
 זה ושתקו במשך כשעה שלמה. אחר קמו ואמרו: „עתה גמרנו
 את שיחתנו“.

ור' דב מביאלה שהיה מחסידיו המובהקים מספר שפעם
 ישב הוא ליד „השלחן“ וישבו החסידים והכל שתקו שתיקת
 אלם. „הרגשתי שכל עורקי חשבו להתפקע. כל כך בחן אותי
 אבל עמדתי במבחן והשבתי תשובות על כל שאלותיו...“

ר' דב בר מביאלה הבין את כל רמזיו ואף את שתיקתו. גדול היה כחו של ר' מנדל בשתיקה. לפעמים עברו חדשים שלמים מבלי שהוציא הגה מפיו, או שהיה אומר דברים קצרים מאד וכל מלה היתה מחשבה שלמה.

החכם ממלא תפקידו גם בלא שיאמר תורה, סובר ר' מנדל. במדרש (קה"ר, ט). אומר הוא מצאנו: "בשעה שהחכם יושב ודורש ועונין אחריו יהא שמו הגדול מבורך, אפילו יש לו שטר גזירות של מאה שנה הקב"ה מוחל לו". ומדוע דוקא כשהחכם "יושב ודורש"? וכשעומד ודורש? אלא כונת המדרש היא כשהחכם יושב, היינו עצם ישיבתו היא דרש ואפילו אינו אומר כלום...

"בוורקי עובדים את ה' במחשבה" — היו אומרים על ר' מנדל גדולי החסידים.

עם היות השתיקה ענין של רצינות וכבוד ראש היה ר' מנדל תמיד שרוי בחדוה. אף חדותו היתה בשתיקה. ואף לומר זמירות ידע בשתיקה. החסידים המקורבים אליו הרגישו כל אימת שרבים היה משתפך בפנימיותו בזמרה. הזמר היה נשמע מכל אברי גופו, בחינת "כל עצמותי תאמרנה" ואז היו כל החסידים נמשכים אחריו ונמזגים אתו במנגינה אדירה מנגינת אלם, בלי אמר ובלי דברים.

כך לומר ידע רק ר' מנדל, וכשעלה בלבו הזמר על כל גדותיו, היה נותן קולו בשיר. כשאהבת ה' היתה מתלקחת בו היתה שירתו פורצת כמעין המתגבר. והיו החסידים נותנים איש יד על כתף רעהו ושלובים כך היו יוצאים ברקוד מסביב לרבים, שהיה באמצע המעגל פותח בשיר האהוב עליו.

„את ה' מוכרחים לעבוד / ואותו נעבוד בשמחה ונחת /

הגואל ממות ופודה משתת”

והחסידים עונים לעומתו במקהלה:

„לעבוד מוכרחים את ה' / ונעבוד אותו / מפני שבנו

בחר לעבדו”

ושוב הרבי שר לבדו:

„מוכרחים לעבדו ונעבדנו / אבל לא כמו „גולם” / הדין

יחידי לבאי עולם”

והחסידים עונים לעומתו:

„לעבוד מוכרחים את ה' וכו' וחוזר חלילה. וכך עד

אין סוף. עד כלות הנפש, עד אפיסת הכוחות, הלך המעגל

ונע ובתוכו ר' מנדל, חורז את חרוזי־מחשבותיו־הגיגיו על

עבודת הבורא שהוא עצמו חברים בלהט נפשו. כל בית של

הזמר נסתיים בפסוק מהפיוט „האוחז ביד” לימים נוראים.

והניגון הוא של „נכנס אדר מרבים בשמחה” בנוסח פשיסחה.

אולם בוורקי קבל הניגון משמעות חדשה. תוגת ימים נוראים

עם שמחת פורים היו מעורבים בהרמוניה בשירתו של ר' מנדל.

ובמוצאי יום־טוב היה שר „אמור לנפשי ישועתך אני”.

והיה הולך וחוזר על הפסוק הרבה פעמים עד שהיה מתמלא

שמחה ואז היה אומר תורה.

ויש שבשעת חדותא היה ר' מנדל לפתע פתאום עומד

ומכריז: רצונכם ללמוד דרכי חסידות? בואו ואלמדכם. מהו

חסיד? שעושה לפנים משורת הדין. הדין הוא אל תונו איש

את רעהו ולפנים משורת הדין הוא שלא להונות איש את עצמו...

או שהיה שואל לפתע את החסידים הרוקדים:

„הידעתם לשם מה נוהגים חסידים לחגור אבנט על

מתניהם? שכתוב „ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות“. אדם הראשון קודם שהיה לו חגורה לא ידע לשים מעצור לתאנתו ונכשל ואכל מעץ הדעת ובעשותו לו חגורה מעלה-התאנה יכול מעתה לשים מעצור לתאנתו. על ידי החגורה הראה ליצר הרע „תאנה“ („א פייג“). על כן חוגרים החסידים חגורה על בגדיהם כדי לאסור את הגוף ולתת מתג ורסן לתאוה שלא תתפרץ יותר מדי...“

וכשהיו החסידים לוקחים „לגימה“ ומשתכרים היה הוא אומר: כתוב אצל יוסף „וישתו וישכרו עם יוסף“, פירושו לא מהיין שכרו אלא מן האחוה „עם יוסף“. השתיה מביאה לידי אהבה ושמחה...“

ואכן גם ביום חול רגיל היו בוורקי החסידים שותים „לחיים“ ויוצאים ברקוד ושרים את הניגון הידוע: — „הבה לא נדאג ליום המחר / מוטב שנתקן את התמול הנעכר“

בחדות הנפש ובשכחת-דאגת-המחר למד את חסידיו את הסוד האמתי שבעבודת הבורא. הוא לא היה מוכיח ולא הטיף דברי מוסר לחסידיו וכמעט שלא הזכיר את המלים „יראת אלקים ויראת שמים“, אלא רק „עבודת ה' בחכמה ובשמחה“. בשתיית היי"ש מצא תרופה למחלת העצבות. לפי דבריו השמחה באה מתוך חמום הגוף והיי"ש הוא „החמין“ אשר בשבתם דברו חז"ל וזה מתאים עם הכתוב (תהלים קמו, ג) „הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם“ כי מ'ח'ב'ש נוטריקון — „חמין במוצאי שבת מלוגמא“ (שבת קיט:).

וכשהעיר לו פעם אחיו האדמו"ר מאמשינוב: „אצלכם מתהוללים, ואצלנו לומדים ועובדים את השם“. השיב לו ר'

מנדל בזמר המפורסם שלו: "לא מתפללים ולא לומדים ובלבד שאת ה' לא מקניטים".

זאת היתה תשובתו הנצחת של ר' מנדל לכל מי שבא להטיף לו מוסר על אשר בוורקי אין מחשיבים את הלימוד. על כן בקש תמיד ר' מנדל להדגיש את העדיפות של "לא להקניט את השם" על פני הלימוד והתפלה גם יחד. יש ב"לא-עשיה" שלו, המכונה "הוללות" בפי אחיו, יותר "עשיה" מאשר אצל אחרים.

יעל כן אופיוני בשביל ר' מנדל הוא גם הספור הבא: פעם לראש השנה באו אליו המון אנשים ממקומות שונים והיו כלם בבית מדרשו. אחרי סעודת החג בלילה חלק מהם ישבו אל השלחנות ללמוד וחלק שכבו על חבילותיהם על הארץ ונרדמו. כי באו ברגל והיו עיפים מן הדרך. הסתכל ר' מנדל בלומדים ואחר כך בנרדמים על הרצפה ואמר: "השינה שלהם ישרה בעני יותר מהלימוד שלהם..."

וכשהיו חוזרים ושואלים את ר' מנדל מפני מה אינו אומר תורה, והלא אצל אביו האדמו"ר היו רגילים לשמוע, היה משיב בניחותא:

"אבא לא אמר כל ימיו אלא פסוק אחד "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך..."

כל עיקר עבודתו של ר' מנדל לא היתה אלא אהבת ה' מתוך שמחה לאין גבול, ויראת ה', ואף היא מתוך שמחה. בחינת "גילו ברעדה". גדולה היתה אהבתו לבורא וגדולה היתה יראתו.

מגודל יראת שמים היה ממעט לא רק בדבור אל גם בשינה. בחג הסוכות, ביחוד בליל שמחת-בית-השואבה ובשמיני

עצרת ושמחת תורה לא שכב כלל לישון ולא עצם עין. וכשהיתה באה אשתו הרבנית להתחנן אל החסידים שיחוסו עליה וישפיעו עליו שישכב קצת לישון, כי אחרי זה היה נופל למשכב בגלל חולשתו הגדולה, לא הרהיבו אף הם עוז בנפשם למנעו מכך עד שקם אחד מהם ונסה לשדלו בדברים שישכב קצת. לא רצה מנדל לשמוע והיה משיב קצרות: "שינה אין לפניו" (בפיוטי רה"ש "מלך עליון") המבין אתה — אמר לאותו חסיד — כשעומדים לפניו — אין שינה. (שלאפט זיך ניט). מלא-חפנים היה אפשר לשאוב יראת שמים בוורקי. ר' מנדל היה מקור בלתי פוסק בשביל חסידיו, שבאו אליו מקרוב ומרחוק. הוא היה פוקח את עיניהם לראות על כל צעד ושעל, כיצד הכל מלא וספוג יראת שמים, אפילו אכן דוממת זו שעל הארץ כמוסה בה יראת שמים גדולה. "מלאה הארץ קנייך", מרצפת הקרקע נוכל יראת שמים לקנות" היה עומד ומכריז כשנחה עליו רוח הדבור. כך היתה לו לר' מנדל יראת השמים ליסוד היסודות של עבודתו, לראשית חכמה ותכליתה. "הוא "עלוי" בחסידותו" — אמר עליו הרי"ם מגור.

פרק ו

מתורותיו ואמרותיו

לא אמר ר' מנדל תורות אלא לעתים רחוקות ורק בהזדמנויות שונות לעת מצוא. ולא נכתבו בספר. ומעט מדבריו אלה שהשמיעם בעל פה נרשמו מפיהם של חסידים. ואף שאנו שומעים אותן מכלי שני לא אבדו ממקוריותן

ועדיין הן מפתיעות בחיוניות שבהן. והמענין מכל היא גישתו המיוחדת אל פסוקי התנ"ך ומאמרי חז"ל. הגישה שלו היא גישה בלתי אמצעית, אינטואיטיבית. לא בדרך הפלפול, אלא באופי אינטואיטיבי חש במשמעותם של הכתובים ופרשם על פי דרכו זו. ומקוריות מיוחדת זו חשים גם אנו בהקשיבנו לפירושו. ביחוד כשהם נשמעים בלשון שנאמרו, ב"אידיש" ר' מנדל דולה מן הפסוקים ומאמרי חז"ל את השקפת עולמו החסידית. הוא יורד לתוך תוכם של המלים ומוציא מהם את רעיונותיו החסידיים.

"וכל העם רואים את הקולות". לכאורה — אומר ר' מנדל — היה צריך להיות כתוב "וכל העם שומעים את הקולות". אלא שהם "ראו", כלומר "השתדלו" לקלוט את הקולות לתוכם" (זיי האַבן גיזען צו אַריינצונעמען אין זיך). או בהזדמנות אחרת הוא דורש את אותו הכתוב "רואים את הקולות" — "הם רצו, השתוקקו לשמוע את הקולות". כי "הראיה — אומר ר' מנדל — היא פעולה רצונית, לא כמו השמיעה, שהיא בלתי תלויה ברצון. שומעים גם כשאין רוצים לשמוע. ומכיון שבני ישראל רצו בקולות על כן כתוב "רואים" ולא שומעים", שהיתה שמיעתם בבחינת ראיה מרצון.

וכמה מן האינטימיות, מן הקרבה הנפשית, יש בבאוריו לפסוקים שבמקרא. הפסוקים הופכים אצלו לחיות, הגיגי נפש ולב.

בפסוק המדבר בבת פרעה כשמצאה את משה בתיבה על היאור, כתוב: "ותראהו והנה נער בוכה". לכאורה היה צריך להיות כתוב "ותשמע והנה נער בוכה". אלא יש להבין מכאן

— אומר ר' מנדל — שהנער בכה בלי להשמיע קולו והיא ראתה והבינה את בכיתו שבאה מעומק הלב..."

"ותאמר מילדי העברים זה" — לפי הבכי שלו הכירה שהוא מילדי העברים, כי הוא בכה חרש, בשתיקה, (ער האט שטילשווייגדיק גיוויינט) וזאת יכול רק יהודי ולא אחר — אומר ר' מנדל — לכן הכירה בו בת פרעה שמילדי העברים הוא, כי כך לבכות יכול רק יהודי..."

השקפת עולם חסידית עולה ומבצבצת מכל פסוק מאמר בביאוריו.

כתוב "והנה איל אחר" בעקדת יצחק. מדוע אחר? וכי היה עוד איל שם? — שואל ר' מנדל. והוא משיב: בעיני אברהם לא נחשב יצחק בנו אלא לאיל ולא היה כל שנוי בין לקיחתו את יצחק לעקידה ובין לקיחתו את האיל. כיון שהיה רצון השם יתברך שיקריב את בנו יחידו, לא נחשב היה אלא כאיל להקרבה, כי כל לבו של אברהם היה מקודש לה' לבדו כמקדש ממש, כסא להשראת השכינה, שהיה מלא תמיד אהבה ויראת ה', וכל מה שעשה, גם אכילה ושתייה וכו', הכל לשמו יתברך. וכן הצדיקים הגדולים — מוסיף ר' מנדל — אין ניכר אצלם שום שינוי בין בשעת תפלתם ובין בשעת ישיבתם בסעודת מצוה, כי הם תמיד מלאים יראה עילאה..."

או ביאורו על הקללה שנתקלל הנחש. לכאורה — שואל ר' מנדל — מה קללה יש בזה שיאכל עפר? מכיון שהעפר נמצא בכל מקום הלא ימצא את מזונותיו מוכנים לפניו בכל מקום ומה יהא חסר? ואם משום שמזונו יהא עפר ולא דבר אחר, מה נפקא מיניה, כיון שמאכלו עפר, הריהו ערב לחכו כמו השעורים לבעל-חי אחר. אדרבא, עוד טובה תצמח לו

לנחש מקללה זו, כי תמיד ימצא את אכלו ולא ירעב לעולם, ולא כשאר בעלי-החי, שגם „הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם“. אלא כאן בעצם היא הקללה שנתקלל, שהוסרה ממנו השגחתו של הבורא ולא יהנה עוד מחסדיו. משל לאב שכוּעס על בנו ואומר לו: „לך מעל פני ולא תבוא לפני לעולם, כי אין לי שום שיכות אתך...“

„אם בחוקותי תלכו“ אומר המדרש הה”ד „חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך“. מה בא מדרש זה ללמדנו? ומה הקשר לפסוק? משיב ר' מנדל: „אם“ הוא לשון ספק. אם בכל הדברים שאתה רוצה לעשות תהיה בספק אם לעשות או לאו ותחקור אם על פי תורה מותר לעשות אם לא — אזי ממילא „ואשיבה רגלי אל עדותיך...“

בהעלותך פירש רש"י: אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: חייך, שלך גדולה משלהם. מה פירוש חייך? שואל ר' מנדל ומשיב: חייך, אם הדבר כל כך נוגע לך, שאין חייך חיים בלי זה, אזי „שלך גדולה משלהם“, על ידי זה עצמו הנך גדול מהם. („חייך“ — אז עס גייט די אַזוי אין לעבן, „שלך גדולה“, בינסטו דערמיט גרעסער פון זיי)...

על הגאווה, זו המדה המגונה, אמר פעם:

האדם יכול ללמוד מהמדה של גאווה בעצמה שלא להתגאות, כי הגאווה אינה הולכת בגדולים, אלא שהיא נדבקת דוקא באדם היותר שפל.

ובהזדמנות אחרת אמר:

לא חטאו השבטים אלא בגלל גאותם. „הגאווה היא שגרמה לחטא העגל“ — אומר ר' מנדל. מנין? מן הכתוב: „האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וגו' כי שמרו אמרתך ובריתך

ינצורו". דברים אלה נאמרו על בני לוי. הם לא תחזיקו את עצמם לבעלי מדרגה ולא התפארו ביחוס אבות ועל ידי זה נמנעו מחטא העגל. מה שאין כן השבטים שהחזיקו את עצמם בעלי מדרגה והתייחסו על אבותיהם ועל ידי גאותם זו באו לידי חטא העגל.

אברהם אבינו לא חשב את עצמו לבעל מדרגה, על כן לא שלטה בו הגאווה, וכן ביצחק.

בפרשת העקדה נזכר שלש פעמים "וילכו יחדיו". ומדוע? שואל ר' מנדל. בפעם הראשונה אומר רש"י: אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ובשמחה כמו יצחק שלא היה מרגיש בדבר.

בפעם שניה אומר רש"י: ואעפ"י שהבין יצחק שהולך להשחט בכל זאת "וילכו שניהם אחדיו" בלב שוה.

בפעם שלישית אחרי העקדה כתוב: וישב אברהם אל נערי ויקומו וילכו יחדיו. כאן רש"י לא באר את "וילכו יחדיו". אלא הדבר הוא כך — מתרץ ר' מנדל — לאחר שאברהם ויצחק עמדו בנסיון ויצאו בשלום היו יכולים לבוא לידי גאווה, לכן מדגיש הכתוב "וילכו יחדיו" עם הנערים. כשם שהנערים, שלא ידעו דבר מכל הענין לא היתה להם שום גאווה והתנשאות, כך גם אברהם ויצחק לא היתה להם שום גאווה והתנשאות על שעמדו בנסיון...

וביצחק נאמר בפרשת תולדות "וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלשתים וימלאום עפר". מבאר ר' מנדל: דרכו של אברהם ותשוקתו היתה להשפיע לאחרים תורתו, ובאר היא מלשון השפעה ושפע, ומדתו של אברהם אבינו היתה הענוה בחינת

עפר ואפר, ויסתמום פלשתים וימלאום עפר, שעל ידיהם נסתמה מדרגה זו. וישב יצחק ויחפור, בחינת הצנע לכת, ויקרא להן שמות כשמות אשר קרא אביו" יצחק השיב את מדרגת הענוה — אומר ר' מנדל.

מדת הענוה והצניעות מחייבת שלא להרים את הקול. ואף שמו יתברך כשמרעים בקולו כביכול, מסתיר את הרעם ורק קול דממה דקה ישמע. ככתוב: "אענך בסתר רעם" — באר ר' מנדל — הרעם יהיה בסתר..."

ומכאן לענין התפלה שבלב. פעם שאל את חסידיו: מנין שתפלה בשתיקה, בלי קול ודבור גדולה ומתקבלת לרצון? ניסו חסידים לענות. האחד אמר מן הכתוב: וישמע ה' את קול הנער באשר הוא שם. השני אמר מן הכתוב בחנה: והיא מדברת על לבה. אמר ר' מנדל: אבל כתוב "קול הנער". וכן "והיא מדברת". אבל בלא קול ודבור מנין מצינו שגדולה מאד? ולא ידעו להגיד עד שהוא אמר להם: באהרן מצינו שחלשה דעתו ולא דבר רק בפנימיות הלב ונתקבל ברצון שאמר לו הקב"ה "חיך, שלך גדולה משלהם..."

"בשלשה דברים ניכר היהודי, היה אומר: כורע זקוף, רוקד בלי נייע וצועק חרש".

חביב היה עליו הנושא הזה על השתיקה ועל כן שומעים אותו חוזר הרבה פעמים: "לאמיר שטילשווייגענד שרייען?". הבה נצעק בצעקה חרישית, שהיא הצעקה היהודית האמתית, כי העבודה שבלב היא העיקר ולא חיתוך הדבור. אף הוא נוהג היה להתפלל בלא הרמת קול. "השם יתברך שומע קול שופר אף בלי חיתוך דברים, שמתגעגע לאביו ומאזין תרועה, שנשבר ונתרועע לבו" — היה אומר.

ו"תשובה" מהי? "להתבונן היכן נמצא ולשוב לאביו (זיך ארומזען וואו מען איז אין דער וועלט). אשרי האדם היודע זאת..." — היה אומר.

טובה "תשובה" בעתה, בעונתה. הסברה עממית נתן לזה. נאמר בפיוט לראש השנה "אם ישוב מיד תקבלו". המשיל ר' מנדל משל: למה הדבר דומה? לסחורה העוברת לסוחר. משל לסוחר שמביא את סחורתו למכירה ביום של שוק. אם אין הסחורה בת העונה אזי כל אחד מדקדק בה ואם נמצא בה חסרון כל שהוא פוסלים אותה ואין קופץ עליה. אבל אם הסחורה היא בת העונה, אזי אין איש מדקדק כל כך, ואפילו נמצא בה חסרון, קונים אותה. כך גם בעשרת ימי התשובה — אומר ר' מנדל — שאז היא "העונה" של עשיית תשובה, לכן אין מדקדקים בשמים כל כך, אפילו אם יש איזה חסרון מקבלים אותה. וזהו שאומרים בפיוט "אם ישוב מיד תקבלו", חוטפים ממש את הסחורה מן הידים..."

הסברה עממית דומה אנו שומעים מפיו גם לפיוט לפסח: "תת למו שם ויד — וירא ישראל את ה'". שאל ר' מנדל מדוע לא נאמר בפיוט וירא ישראל את ה' הגדולה כמו שכתוב בפסוק. השיב אחד השומעים: כדי שהחרוזים יהיו מכוונים. אמר הוא: וירא ישראל את ה', זו "תקיעת כף" שעשה השם יתברך עם ישראל כדרך הסוחרים. ויש שהיה אומר מילי דבדיחותא.

במסכת ברכות ד"ג אמרו חכמים לדוד המלך עמך ישראל צריכים פרנסה. שואל ר' מנדל: למה הביאה הגמרא לשון כפולה, שהיה די לומר או עמך או ישראל. ותירץ: עמך הם פשוטי העם שעוסקים במשא ומתן וישראל הם תלמידי

חכמים, שתלמידי חכמים צריכים לפרנסה ופשוטי העם צריכים ללמוד יראת שמים. על כן השיב להם דוד לכו והתפרנסו זה מזה, שפשוטי העם יפרנסו לתלמידי חכמים והתלמידי חכמים יפרנסו לפשוטי העם ביראת שמים. ומה פירוש שאמרו: „אין הקומץ משביע את הארי“? משיב ר' מנדל: הקומץ זה הקמץ אינו רוצה ליתן להארי שבחבורה, זה התלמיד חכם. ואמר להם דוד פשוט ידיכם בגדוד, היינו שיקחו בחזקה פרנסה מהקמצנים בשביל התלמידי חכמים וזה נוהג לדורות...

ובענין קרח. רש"י: קרח שפקח היה וכו' עינו הטעתו ראה שלשלת גדולה וכו'. מה עינו הטעתו? שואל ר' מנדל, והלא כן היא האמת ששמואל יצא ממנו. אך חז"ל אמרו: אין אדם מתמנה פרנס על הצבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו. ואמר קרח לעצמו: איזו קופה של שרצים יש לי? הלא ממשפחת הגונה אני ואיך אוכל להיות מנהיג? אך ראה שלשלת גדולה יצאה ממנו שמואל וכו' שגם לו לא יהיה קופה של שרצים ועם כל זה יהיה מנהיג. ואם כן חשב קרח בלבו שגם הוא יכול להתמנות למנהיג בישראל בלי שיש לו קופה של שרצים, אבל עינו הטעתו — מדגיש ר' מנדל — כי לא ראה קרח שהוא בעצמו יהיה הקופה של שרצים לשמואל...”

עם השטן אין מתוכחים — אומר ר' מנדל. כשבא השטן להסית לדבר עבירה, ימאן ואל יאמר לו שאסור לעשות כן, כי היצר הרע בתקפו יכול להביא כמה ראיות שאין איסור ולהיפך דברי אלקים חיים להכשיר את השרץ במ"ט טעמים. על כן העצה היעוצה שיאמר האדם שאינו רוצה, אפילו אם מותר, וימאן בלא שום טעם. וזה מלמדת אותנו „השלשלת“

שעל תיבת „וימאן“ אצל יוסף באשת פוטיפרע. שלשלת זאת באה להזהיר: למאן בלא שום ויכוחים.

פרק ז

אהבת ישראל וסניגוריה על ישראל

אהבת ישראל גדולה קננה בלבו של ר' מנדל, לאהוב את כל אחד ואחד יותר מאשר את גופו ולטעת אהבה כזאת מאיש לרעהו בלב חסידיו — בזה ראה את תכלית עבודתו כ„רבי“ ומנהיג. רוב תורותיו היו מוסר השכל ללמד לישראל כיצד לאהוב איש את רעהו.

כלום יודעים הכל מה פירושו של „ואהבת לרעך כמוך“? „כמוך?“ — שאל ר' מנדל בתמיה ומיד השיב בניחותא: „כמוך“. איש מהיושבים לא ירד לעומק דעתו של הרבי. לא הבינו לא את השאלה ולא את התשובה. הכל צפו לעברו של ר' דב בר, הוא הפרשן המוסמך של הרבי.

הרבי רומז לדב בר שיסביר ל„עולם“ את כונתו. ור' דב בר מתחיל להסביר:

בשאלו „כמוך?“ בתמיהה רוצה הרבי לומר כיצד יכול אדם לאהוב את רעהו כמוהו, ומה אם איננו אוהב את עצמו? אלא התירוץ הוא „כמוך“, היינו, כשם שאדם באמת צריך לשנוא את עצמו בתכלית השנאה, כך צריך הוא לאהוב את רעהו בתכלית האהבה. את השנאה רשאי אדם להטיל רק בו בעצמו אבל את רעהו הוא חייב לאהוב.

פעם בראש השנה אמר: העולם מקשין על הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ג ה"ג) „שוקלין עוונות כל אחד ואחד מבאי

העולם עם זכויותיו ביום טוב של ראש השנה". ובגמרא (ר"ה יח.) "בר"ה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון מאי כבני מרון כו' כבני אמרנא וכולן נסקרין בסקירה אחת". ורש"י מבאר כבני אמרנא "ככבשים שמונין אותן לעשרן ויוצאין זה אחר זה בפתח קטן שאין יכולין לצאת כאחד". והרי סתירה: אם עוברין כבני צאן אחד אחד, כיצד כולן נסקרין בסקירה אחת? אלא התירוץ הוא — אמר ר' מנדל — "ואהבת לרעך כמוך". ופירש ר' דב בר מביאלה: אם נכנס יהודי אחד לבדו ובלבו הכאב של כל הזולת מחמת "ואהבת לרעך כמוך", אזי ממילא נסקרין כולם בסקירה אחת.

אהבת הרע שקולה אפילו כנגד דברי תורה. כך יוצא מן המאמר באבות "שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה" שפירשו ר' מנדל על פי דרכו: שנים שיושבים ואין ביניהם — כאן הפסיק — היינו, שאין ביניהם שום שנאה ותחרות, אלא יושבים באהבה ורעות, אפילו אינם מדברים דברי תורה — הרי זה — דברי תורה.

שאלו תלמידו ר' דב בר: יפרש לנו, רבנו, מה יהיה מובנו, אם כן, של סוף המשנה הזאת: "הרי זה מושב לצים"? על כך השיב ר' מנדל: אם כל אחד משניהם אומר על עצמו "הרי זה", כלומר נוטל לעצמו גדולה וגאווה, אזי "הרי זה מושב לצים"...

מאביו קבל ר' מנדל את תורת אהבת ישראל. הוא היה אומר: אבא לא אמר כל ימיו אלא פסוק אחד "ואהבת לרעך כמוך"...

אף הוא לימד זכות על ישראל.

"תמה זכות אבות" פירש על פי דרכו נשארה תמה.

שלמה כמקדם. לא נגמרה, אלא קיימת ועומדת לעד לבניהם של האבות, שלא יתיאשו שמא אין זכות אבות עומדת להם עוד לישראל בזמן הזה.

„וידבר משה את הדברים האלה עד תמם“, שוב פירש ר' מנדל מלשון תמימות. „עד תמם“, „עד שעשה אותם לתמימים“. משה השפיע בדבריו לעשותם תמימים. מכאן השקפתו על תפקידיו של המנהיג, ועל טיבו. תפקידו של המנהיג הוא ללמד לעם להיות תמימים עם ה' ועם הבריות. דוגמה למנהיג כזה משמש משה.

המנהיג האמתי הוא זה שיודע להעלות את האדם אל הטוב, ואינו נותן לו לשקוע וליפול, כתוב „כתית למאור“ ואמרו רבותינו „ולא כתית למנחות“. מכאן — אומר ר' מנדל — אם רוצים „לכתת“ את מישהו, היינו להוכיחו קשות או לפגוע בו, אזי רק „למאור“ כדי להאיר לו את דרך האמת, אבל לא לפגוע בו כדי להנחיתו ולהפילו. וזהו לימוד גדול בדרכי ה' — אומר ר' מנדל.

המנהיג האמתי הוא האיש שבא מתוך העם ושיודע לחברם ולאחדם ולקרבתם אל אביהם שבשמים שכן כונת הכתוב לפי ר' מנדל „נביא מקרבך מאחריך“ מלשון קרבה ואחוה, שיקרבך ויחברך. וכן עשה באמת משה שקרב וחבר את ישראל במצוות ובתורה כדי לקרבם אל אביהם שבשמים.

ומדוע לא נזכר שמו של משה בפרשת תצוה? „מפני שמשה מסר את עצמו בעד כלל ישראל“ — ביאר על פי שיטתו בקיצור נמרץ. ובא ר' דב בר ופירש את כונתו: מי שמוסר את עצמו לטובת הכלל הריהו גדול משמו, ולכן לא נזכר שמו של משה בפרשה זו, שהיה גדול משמו.

ישנה תלות הדדית ויחס של גומלין בין הצדיק המנהיג ובין העם. את זאת שומעים אנו מפיו של ר' מנדל בבואו לבאר את הכתוב „וישמע יתרו ויבוא“. שואל ר' מנדל: מה ראה יתרו לבוא אל משה? ואם שמע על הנסים שנעשו לישראל. קריעת ים סוף ומלחמת עמלק ורצה לעשות תשובה, כלום לא יכול היה לעשות את זאת בביתו? ולמה בא? אלא התירוץ הוא, קושיא היתה ליתרו על עמלק, שהרי גם עמלק שמע הנס הגדול של קריעת ים-סוף ואיך העז לבוא להלחם על ישראל? אלא יתרו תירץ לעצמו את קושייתו שמתחלה כשהיו ישראל מאמינים בה' ובמשה עבדו זכו לקריעת ים-סוף, אבל אחר זה נאמר „וילונו על משה“ ובא עמלק למלחמה עליהם. ראה יתרו שהכל תלוי באמונה ברבם משה, לכן בא...”

ואם אמנם „הכל תלוי באמונה ברבי“, מאידך „הרבי אינו אלא בכח העם...”

כתוב במגלת אסתר „ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו כי הגידו לו את עם מרדכי“. שואל ר' מנדל: למה בקש המן להרוג את כל היהודים, אם רק מרדכי לא השתחוה לו, והלא הם כולם היו כורעים ומשתחוים לו והיה די לו להרוג את מרדכי לבדו. אך הפסוק הזה מלמדנו ויבז כי הגידו לו אשר הוא לא מצד עצמו נקרא מרדכי, אלא אם העם אומרים שהוא „מרדכי“, היינו שהוא הצדיק, ואם יהרוג את „מרדכי“ זה, אז העם ישימו עליהם מרדכי אחר, כי הצדיק הוא בכח העם...”

הצדיק תכונתו העיקרית היא להצניע לכת מאד ולהסתיר את מעשיו הטובים אפילו מאביו. מיוסף למדנו את זאת — אומר ר' מנדל. שכתוב בפ' וישב „ויבא יוסף את

דבתם רעה אל אביהם". איך יתכן, צדיק ועוסק בלשון הרע? שואל ר' מנדל, ומשיב: דרכו של אדם, אם יש לו בן אחד שמעשיו טובים משל שאר בניו, אזי הוא מוכיח ומבייש שאר בניו על ידו באמרו: הביטו וראו את מעשיו של אחיכם ומדוע לא תתנהגו גם אתם כמוהו? וכן ביוסף הצדיק על ידי שמעשיו היו טובים ממעשי אחיו היה מביא דבתם רעה אל אביהם ושעל ידו היה אביהם מונה בהם חסרונות ומוכיחם. ואם כן יש לשאל מדוע נענש יוסף? התשובה היא שהצדיק צריך להתנהג בהצנע לכת ולהסתיר את מעשיו הטובים אפילו מאביו..".

רעיון זה הגשים ר' מנדל בו בעצמו עוד מעצם ילדותו והיה מצניע לכת מאד והסתיר את טיבו מעיני הבריות ואף מאביו, אבל אביו היה יודע בו.

גם שאר גדולי הדור היו יודעים בו, אלה מהם שהכירוהו מקרוב וראו את מעלות נפשו ותכונותיו היקרות. הרי"ם מגור היה אוהב להשתעשע עמו בדברי חסידות. פעם גלגל עמו שיחה על הכתוב "אתם נצבים היום כלכם ראשיכם שבטיכם וקניכם וגו' מחוטב עציך עד שואב מימין" ורש"י אומר שם "החשוב חשוב קודם". שאל הרי"ם את ר' מנדל: "הרבי מוורקי, ילמדנו, מדוע הקדים הכתוב את חוטב עציך ל"שואב מימין"? במה חשוב יותר חוטב העצים משואב המים?" השיב ר' מנדל: "מי שחוטב עצה לתת ליהודים חשוב יותר משואב מים, כלומר ממי שאומר פלפול בתורה..."

הרי"ם, שהיה קשיש בהרבה מר' מנדל, היה מכבדו והיה מתפעל מגודל חסידותו. הוא היה אומר עליו: "הרבי מוורקי קיים בשלימות את מאמר חז"ל "לעולם יתא

אדם ערום ביראה". ועוד היה אומר: הוא "עלוי" בחסידות. ידידות גדולה שררה ביניהם. כאשר השיא ר' מנדל את בתו מרת העני לר' יעקב מנדרזין, בא גם הרי"ם לחתונה. וכשנפטר הרי"ם התאבל ר' מנדל מאד על פטירת ידידו. מסופר: בשבת שבה נפטר הרי"ם (כ"ג אדר תרכ"ז) כשהגיעה הידיעה לוורקי לא יצא ר' מנדל לערך "שלוש סעודות" עם חסידיו, אלא ישב לבדו בחדרו. במוצאי שבת מיד אחרי הבדלה נסע לגור. כאשר בא גחן על המת ולחש דבר מה באזניו ולאנשי שלומו אמר: "כל השבוע החזקתיו בתפלתי (האב איך אים אוסגעבעטן). ורק בשבת קודש כשאני טרוד חטפוהו מידי בכח". וכאשר הגישו אנשי גור ליד ארונו של הנפטר לפני סתימת הגולל את כתב הרבנות ל"שפת אמת" נכדו, חתם עליו גם ר' מנדל על פי בקשתם של אנשי המקום וכתב: "גם אנכי מסכים מאד להתמנותו של ידיד נפשי כו' אריה ליבלי לרב אב"ד ומו"ץ בק"ק גור".

גם עם ה"שפת אמת" חי בידידות. ה"שפת אמת" בקר אצלו בוורקי ושמחו מאד זה בזה. אולם ר' מנדל לא האריך ימים. כעבור שנתים אחרי התמנותו של ה"שפת אמת" לרב, הוא נפטר.

בין מעריציו היה גם האדמו"ר ר' יחיאל מאלכסנדר שהיה נוסע אליו. הוא היה אומר: "הרבי מוורקי מגודל אהבת ה' והיראה אינו יכול להחזיק את עצמו בבית על מקום אחד ומפני זה הוא תמיד מטייל..."

כאשר שבת פעם הרבי ר' יחיאל מאלכסנדר בוורקי חש בעיניו ובמוצאי שבת עמד יחידי בבית מדרשו של הרבי. מרוב כאב העינים הניח את ראשו על "העמוד". פתאום פתח

ר' מנדל את דלת חדרו וקרא: „הרבי מגריצא! האם גם כשעומדים תחת עצם השמים מרגישים כאב עינים?“.

ור' דב בר מביאלה הנאמן שבין חסידיו והגדול שבתלמידיו ששתה בצמא את דבריו והיה הפרשן של רמזיו ושל שתיקתו היה אומר מתוך געגועי נפש גדולים אחר פטירת ר' מנחם מנדל כדברים האלה:

„אילו ידעתי שישנו איש אחד בעולם שהכיר והבין את הרבי מוורקי, הייתי רץ אל אותו איש שתי מאות פרסאות ברגלי, אף בגדל חולשתי...“

ועוד היה אומר: שעל ידי מלים אחדות, ששמע מפי רבו היה מבאר לעצמו הרבה דפים בספר „פרי עץ חיים“... (ספר קבלה מאת ר' חיים ויטל).

פרק ח

אחרית ימיו

כל ימיו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל עברו עליו מתוך עבודת ה' בצנעא, בקול דממה דקה. עד יומו האחרון החזיק את עצמו יהודי פשוט, כשאר היהודים, כאילו לא היה כלל רבם ומנהיגם של אלפי חסידים. הוא לא החשיב את עצמו אף על פי שזכה לכבוד והערצה וחבה רבה מצד חסידיו. גם עם מתנגדיו התהלך בנועם. לא התוכח עמהם ולא השיב לדברי הלעז שלהם. כששאלו פעם אחד מהמתנגדים: למה זה כל כך „העולם“ רץ אחריו? השיב לו ר' מנדל בענות רוחו: אף אני עצמי אינני יודע למה...

הוא החכם האמתי וירא השמים הגדול דחה מעצמו כל שמץ של גאווה והתנשאות.

עצה לתת לאדם מישראל, כן — זהו מתפקידו של מנהיג, אבל הוא עוד לא הגיע לשנות העצה, על כן הוא נמנע מלהשיא עצות ושולח את האנשים לאדמו"רים אחרים. „כשאגיע ל„נו"ן... היה אומר.

אולם הוא לא הגיע ל„נו"ן. הוא חש בכך שלא יגיע ושיסתלק מן העולם קודם. עודנו בעצם תקפו וכבר קרבו ימיו. בטרם הגיע לשנות העצה נקרא לפמליא של מעלה. בן מ"ט היה במותו.

ואף על פי שלא הגיע ל„נו"ן כפי דבריו, הכיר אותו העולם מי היה: צדיק וחכם אמתי, ירא שמים גדול ומצניע לכת. דרך עבודתו משכה אליו המוני חסידים. ואף על פי שכמעט לא השמיע דברי תורה נתלקטה ונתלכדה מסביבו עדה גדולה של חסידים, וביניהם גדולי תורה וחסידות שהיו משכימים לפתחו. נתקיים בו — כמו שאמרו חסידיו — „אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם ובכל הארץ יצא קום". הוא זכה לכבוד והערצה לא רק בעיני המוני חסידיו, אלא גם בעיני גאוני הדור. ואף משאינם בני ברית כבדו מאד וחבבו את „הרבין הצדיק" מוורקי ובאו לבקש מפיו עצה וישועה.

אולם בתוך כל הכבוד והחבה שהקיפוהו חי לו ר' מנחם מנדל בעולם שהוא עצמו יצר לו, כאילו כל אותו הכבוד והחבה לא לו הם. הוא לא רצה ליהנות מכל הגינונים האלה אף כל שהוא. וכן לא רצה ליהנות כל טובת הנאה מחסידיו. הוא לא לקח פדיונות והתפרנס מחנותו הקטנה וחי חי עוני ודחקות. ואף על פי כן היתה השמחה במעונו. בשביל לעבוד את ה' באמונה אין צורך בעושר ונכסים, ודי לו בקב חרובים

מערב שבת עד ערב שבת. ובענין זה היו קצת חילוקי דעות בינו ובין תלמידו ר' דב בר מביאֵלה. דעתו של ר' מנדל לא היתה נוחה מזה שהחסידים התחילו להרבות במסחר ובקנין ועל ידי זה בטלים מתורה ותפלה בכונה. ור' דב בר טען כנגדו ואמר: "אדרבה, על ידי זה שיהיו עשירים יותר יוכלו ללמוד ולהתפלל ולעבוד את השם בלב שמה, והמעט זמן שילמדו ויתפללו יחשב להם לרב".

אולם דעתו של ר' מנדל לא כן היתה. הוא סבר שהרדיפה אחרי העושר אין לה סוף ואין לה גבול והיא מעבירה את האדם על דעת קונו. ועל כן נאה ויאה לו לאדם מישראל להסתפק במעט שהי"ת נותן לו, ולא לבקש יותר. בשנה האחרונה לחייו, בתרכ"ח, נתרופפה בריאותו והלך ונחלש מיום ליום והרופאים אמרו שכל חולשתו באה לו מחמת השתוקקותו העזה למה שהוא נעלם. בכדי להרגיע את עצביו ולחזקו נתנו לו הרופאים תרופה. חקר ודרש ונודע לו שתרופה זאת נעשית מדבר טמא. ואף שכל גדולי הדור התירו לו לקחת את התרופה משום פקוח נפש, לא הסכים לקבלה באמרו: "הה? אני? מן הטמא?..."

בפסח תרכ"ח הוא חלה מאד והתפללו לשלומו.

הוא סבל יסורים אבל נשא את יסוריו בדומיה. ומתוך

בדיחות הדעת אמר:

כתוב בתהלים "אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי".

אם כן, רבנו של עולם, למה לך לרדוף אותי עם יסורים וחליים רעים וכדומה כדי שאעשה לך תשובה. הלא תוכל לרדוף אותי עם טוב וחסד כל ימי חיי, ועם כל זה "ושבתי בבית ה'" אעשה לך תשובה...

כצדיק אמתי חכה למות "כי טוב" בלי מורא ופחד. כשבאו וספרו לו שהאדמו"ר ר' עמנואל מפשדבורז' נפטר, שאל: "איך היתה הפטירה?" והשיבו לו: יפה מאד. כאילו עבר מחדר אחד אל חדר אחר. "ואני אומר לכם שלא מחדר אחד אל חדר אחר, אלא מפנה אחת שבחדר אל הפנה השניה..." — אמר ר' מנדל.

לכבוד חג השבועות באו הרבה חסידים אליו. הוא התגבר על חולשתו וקם ממטתו. הוא ידע שימיו ספורים ורצה בפעם האחרונה בחג הקדוש להיות בצותא עם חסידיו ותלמידיו הנאמנים.

בחג השבועות האחרון הזה לפני פטירתו בישבו עם חסידיו ליד "השלחן" בפעם אחרונה אמר, וכדרכו בקודש, בקיצור נמרץ: חז"ל אמרו: "משה הוסיף יום אחד". ונשתתק. אחר כך המשיך ואמר: "מדעתו". ולא אמר יותר.

האדמו"ר ר' דב בר מביאלה שהיה נוכח שם, הבין את הרמז, יצא החוצה והתחיל בוכה. כששאלוהו חסידים לפרש בכיו השיב להם: "רבינו רמז לנו במאמר חז"ל "משה הוסיף יום אחד" זהו "שוב יום אחד לפני מיתתך" ובקש שיהיה מדעתו, שתהיה דעתו צלולה עליו בשעת תשובתו לפני מותו..." אחרי חג השבועות התגברה מחלתו עליו ולקחוהו לוורשה. וביום ט"ז בסיון שנת תרכ"ח השיב את נשמתו בטהרה לעל. הוא נפטר בוורשה ושם נטמן.

אחרי מותו הלכו אדמו"רים גדולים ידועי שם: האדמו"ר מהר"ש מליובביטש, ר' יעקב אריה מרדזימין, תלמידו וחסידו הנאמן ר' דב בר מביאלה, ר' יחיאל מאלכסנדר, ועוד אדמו"רים והמון גדול של חסידים. ומסופר: קדם שהוציאו את מטתו

רץ ר' יחיאל מאלכסנדר אל הרב ר' בריש מייזלש, רבה של ורשה, ובקש שירשה לשאת את הרבי הנפטר על הכתף, ולא בעגלה כמנהג ורשה. שאל אותו הגאון ר' בריש: "מנין לכם מן התורה שזהו כבוד תלמיד-חכם?" השיב לו: מהפסוק "עבודת הקדש בכתף ישאו", היינו: האנשים שעבודת הקדש עליהם, בכתף ישאו אותם לאחר פטירתם". הגאון נתן את הסכמתו. בחרדת קדש נשאו תלמידיו את ארונו עד בית העלמין.

אחיו הבכור ר' יעקב דוד האדמו"ר מאמשינוב הספידו ובין השאר אמר: "...היום נודע לי דבר שהיה סתום ממני הרבה שנים. וזהו הדבר: שנה לפני פטירת אבינו הקדוש זצ"ל נסעתי עם אבי אל הצדיק ר' יחזקאל מקוזמיר. אבי זצ"ל נתיחד בחדר עם אותו צדיק ודברו ביניהם ואני לא ידעתי מה דברו. האדמו"ר מקוזמיר אמר לי אז: "עוד חזון למועד ותדע את דברינו". אחרי שנה נתבקש אבינו לישיבה של מעלה. אז אמרתי בלבי: עתה הגיעה העת להודיע מה דברו אז ביניהם אבינו עם האדמו"ר מקוזמיר. קמתי ונסעתי לקוזמיר ושאלתי את שאלתי. על זה השיב לי: "דע לך שאביך הקדוש בא להתייעץ עמדי מה לעשות, אם להיות נטמן בעיר וורקי משום ששם נהג נשיאות, או בוורשה משום ששם פעל לטובת כלל ישראל. אמרתי לו אז את עצתי: ארון הקודש יהיה גגנו בעיר וורקי ששם נהל את עדתו על מבועי התורה והחסידות ויש להם דין של בר-מצרא, ובוורשה, יטמן בנו הקדוש"... עד היום לא ידעתי — המשיך ר' יעקב דוד — למי משנינו התכוין: לי או לאחי. עכשיו רואה אני שאחי הצעיר הוא הקדוש ובו בחר השי"ת להגן על העיר הזאת בזכותו..."

בפטירתו השאיר שני בנים צעירים לימים. הגדול ר' שמחה בונם כבן שמונה-עשרה, נשוא, והקטן ר' שמעון בן אחת-עשרה.

מסופר שאחר ההלויה נגשו כמה מחסידי וורקי אל הרבי מליובביטש ואמרו לו שרוצים עתה, לאחר שנפטר רבם, להמנות על חסידיו. גער בהם המהר"ש ואמר:

„כשבנ"י ראו שבושש משה לבוא יום אחד מיד נזקקו לרבי חדש ועשו את העגל. אחרי רבי קדוש כזה כמו רבכם זצ"ל אתם צריכים תכף לרבי אחר? לכו לכם..." ושלחם מעל פניו.

ור' דב בר מביאלה אמר: „רבינו ינהג אותנו גם מעתה והלאה. כי מה שמענו ממנו? הלא תורה לא אמר לנו, רק שהאיר לתוכנו באורו, כן בודאי יאיר לנו גם עתה..."

האדמו"ר הזקן ר' יעקב אריה מרדזימין כשבא לנחם את בניו של ר' מנדל זצ"ל באבלם, אמר להם:

„אביכם היה במדרגת רשב"י שתקן הכל בעולם הזה מה שהיה צריך לתקן ולא היה לו עוד מה לעשות בעולם הזה ולכן נפטר בקיצור ימים..."

עם פטירתו של ר' מנחם מנדל נאלמה השמחה בוורקי והאור הטמיר שהאיר נגנז. אולם דור לדור יספר על האדמו"ר „השתקן" שמיעט כל כך בדבור, שהראה דרך מיוחדת בעבודת ה' מתוך יראת הוד ודממת קודש, מתוך אהבה וחדוה.

את מקומו ירש בנו הגדול ר' שמחה בונם. הצעיר ר' שמעון היה אדמו"ר בסקרנביץ. שתי בנותיו: מרת איטה אשת ר' נחמיה, ומרת העני אשת ר' יעקב, האדמו"ר מנדרזין.

הדור השלישי בשושלת וורקי האדמו"ר ר' שמחה בונם קליש מאוטבוצק

(תרי"א—תרס"ז)

פרק א

תולדותיו ופעולתו עד שנת תרמ"ז

ר' שמחה בונם נולד בוורקי בשנת תרי"א לאביו האדמו"ר ר' מנדל ולאמו הצדקת מרת חיה לאחר ששכלו את בניהם הנילודים בשנות ינקותם, ורק שתי בנות בכירות היו להם עוד. כאשר נולד להם בנם זה היתה השמחה במעונם ואביו קראו על שם הרבי ר' שמחה בונם מפשיסחה. אולם אף הוא חלה בילדותו ונשאר צולע ברגלו השמאלית כל ימי חייו. למרות גופו החלש הצטיין בגבורת רוח ואמץ לב רב.

בכחות הנפש הללו עלה בידו להתגבר על חולשתו הגופנית. בהגיעו לפרקו נשא לאשה את בת גילו מרת רוחמה—חיה-גולדה בת הגביר הידוע ר' אליהו הרץ מחסידי אלכסנדר. אחרי הנישואין נשאר ר' שמחה בונם לשבת אצל אביו בוורקי וחותנו הגביר נתן את דמי מזונותיו.

בט"ו בסיון שנת תרכ"ח נסתלק אביו האדמו"ר ר' מנדל. חסידי וורקי פנו אז לחפש להם רבי חדש. רובם נהו אחרי ר' בריש מביאלא שהיה מקובל עליהם עוד בחיי רבם והיה הגדול והחשוב שביניהם. ר' שמחה בונם נשאר בוורקי ועמו כמה מאות חסידים נלהבים אשר לא רצו לנתק את השלשלת של בית רבם ונשארו נאמנים לו. את האח הצעיר ר' שמעון בן האחת עשרה לקח גיסו ר' יעקב מנדרזין אליו. צעיר לימים היה ר' שמחה בונם, כבן שמונה-עשרה, אולם עוז רוחו ואמץ לבו הם שסייעוהו לחזק את מעמדו. הוא היה תקיף בדעתו ואף זכות אבותיו עמדה לו. בהיותו בן ונכד של אדמורי"ם תבע לעצמו את הזכות להמשיך את השלשלת לבל תנתק. מאות חסידים נאמנים שגם הם רצו בהמשכת

שלשלת בית וורקי הוסיפו לו אמץ רוח. הם רחשו אמון לנצר הצעיר, שמו כתר מנהיג על ראשו והושיבוהו על כסא אביו. אולם בבחירתם של החסידים בלבד לא סגי. הוא בקש אישור והסכמה מגדולי האדמו"רים ולשם כך קם ונסע אל זקן אדמו"רי הדור ר' יעקב אריה מרדזימין. בבואו לשם עמד בתוך השורה יחד עם כל העומדים לקבלת "שלום". "הזקן" הכירו ואמר אליו: "את סבך הכרנו, מאביך שמענו, והיום מה?" השיב האברך: "אצל אברהם אבינו מצאנו שחפר בארות, וכן אצל יצחק גם הוא חפר בארות. אבל אצל יעקב לא מצאנו עוד חפירת בארות, כי מאחר שאבותיו חפרו בארות מים חיים, יכול היה הנכד בקלות לגשת אל המעין". כאשר שמע דברים אלה הצדיק הישיש מרדזימין הושיט ידו לר' שמחה בונם וקרא: "שלום עליכם הרבי מוורקי".

מעודד על ידי הסכמתו של זקן האדמו"רים אשר סמך ידיו עליו חזר האברך למקומו לוורקי. כעבור כמה שנים עבר לקורטשב. קהל חסידיו הלך וגדל מסביבו.

ועל אף תקיפותו עניו היה מאד ר' שמחה בונם. מסופר: פעם נזדמן ברכבת עם האדמו"ר ר' גרשון הניך מראדזין שהיה ידוע כגאון עצום. אמר ר' גרשון הניך: "שמעתי שישנו רבי בוורקי שאיננו יודע ללמוד. מה הוא עושה כשבאה לפניו שאלה?" — "אני הוא הרבי מוורקי ואינני יודע ללמוד, ואם באה לפני שאלה יש לי בעלי הוראה ואני שואל מהם" — השיב ר' שמחה בונם לפי תומו. נתפעל ר' גרשון הניך מתשובתו ואמר: "אכן איש אמת הוא הרבי מוורקי!"

ר' שמחה בונם המשיך את שיטת החסידות של אבותיו. בתפקידו כמנהיג עדת חסידים היה נאמן לקו היסודי שקבע עוד סבו האדמו"ר הראשון מוורקי, והוא: העממיות. להיות תמיד בצותא עם עדת חסידיו ולהשפיע עליהם מרוחו. דבר זה אנו למדים מתורותיו שהשמיע לפני חסידיו. הכתוב "וירד משה מן ההר אל העם" מלמדנו — היה אומר ר' שמחה בונם —

שמנהיג צריך לרדת ממדרגתו הגבוהה אל העם. ועוד: „ואתה תצוה את בני ישראל“ היה מפרש „תצוה“ מלשון „צוותא“, כלומר המנהיג צריך להחדיר את רגש האחות והאחדות בין יחידי העדה עד שיעשו כולם ל„צוותא“. אולם אם כל אחד מן העדה חושב את עצמו שהוא החסיד, הוא הלמדן והוא העשיר שבעדה כולה, על כך נצטוה המנהיג „ויקחו אליך“, כלומר תקחם אליך אל מדרגתך בעניויות.

אולם אם בראשיתו דמה בנפשו כי די לו אם ילך בדרך שנסללה על ידי אבותיו וכי נקל יהיה לו לגשת אל הבארות אשר חפרו הם ולהשקות מהן את עדר מרעיתו, הרי נוכח במשך הזמן שאין הדבר כאשר דמה בהתחלה. מאחד שנתקל בבעיות חדשות של הדור, אשר לא ידעום אבותיו, ראה שיש לו צרך באמצעים מובהקים יותר כדי לחסן את עדת החסידים בפני כל רוח מצויה. האדמו"ר הצעיר לבית וורקי לא ראה לפניו דרך אחרת מאשר לגדור בעדו ובעד חסידיו בפני רוחות הזמן על ידו חומה של גדרים וסייגים וחומרות לאין סוף. בכל להט נפשו החסידית הסתער לגדור בעד כל זמורת זר מלחדור לתוך חיי היהודים. דרישותיו לגבי חסידיו נעשו חמורות ביותר. מן שלא קבל עליו את חומרותיו לא יכול היה עוד להמנות על חסידיו. ראשית חטאת מצא אצלם בזה שלוקחים משרתות ומיניקות מעם זר לבניהם ומטמאים נפשם של תינוקות ישראל. נגד תועבה זו התריע בכל כח. „הוציאו את המיניקות הנכריות מתוך בתיכם“ חזר ותבע מחסידיו. ושוב התריע נגד מלבושי הגויים, משום „בחוקותיהם לא תלכו“. חסיד שבא אליו לבוש צוארון ועניבה ומגבעת לראשו היה דוחהו מעל פניו ואומר: „למה באת אלי? אינך עוד שלי“. בלבוש ראה אחד הסייגים החשובים ביותר לשמירה על צביונה המיוחד ואחדותה של היהדות ומי שפורק מעליו את לבושו היהודי פוגע באחדות העם, כי הלבוש הוא אחד מסימני יחודם ואחדותם. נאים הם ישראל באחדותם — היה אומר. את הכתוב „ישנו עם אחד“

(במגילת אסתר) היה מדגיש "יש—נו" יש הוד והדר לישראל שהם "עם אחד".

גם הד למלחמת "ההשכלה" בחסידות שומעים מתוך תורותיו. אצל לבן מוצאים אנו שאמר ליעקב "טוב תתי אותה לך מתתי אותה לאיש אחר". שואל ר' שמחה בונם: האמנם בקש לבן הארמי חתן לבתו "איש תם ויושב אהלים" כיעקב אבינו דוקא? אכן כל כונתו של לבן לא היתה אלא למעט את מספר הצדיקים בעולם ולהרבות בסוג אנשים משלו. כי ידע לבן: כל אשה אשר יעקב ישאנה — יעשנה לצדקת, וכן ידע שרחל בתו לכל מי שתנשא — תעשהו אף היא לצדיק ואזי מכל אחד מהם יהיו שני צדיקים, ומשניהם — ארבעה, ויתרבו הצדיקים בעולם. על כן הסכים להשיאה ליעקב באמרו "טוב תתי אותה לך מתתי אותה לאיש אחר", היינו כדאי יותר שמשני צדיקים אלה ישארו שנים מאשר יהיו ארבעה, ובלבד שלא יתרבו הצדיקים.

ככל אשר תנועת ההשכלה בקשה להקל את עול היהדות דרש הוא מחסידיו להחמיר, כגון, בענין המלבושים. מסופר כאשר היה נותן ידו לשלום לחסידיו היה מכניס את כף היד לתוך שרוולו של החסיד כדי למשש שמא לובש הוא "מנוזשים". הוא דרש מחסידיו פשטות בלבושם ושלא להגרר אחרי המשכילים בשום ענין. כל שנוי וכל חידוש ואף הקטן ביותר שראה אצל חסידיו היה בעיניו נחשב כפתח למינוות. הוא היה מחמיר מאד על עצמו ואפילו במנהג קל. מורגל היה בפיו: מה שאמרו חז"ל "נזרקה בו מינוות" פירושו: די במינוות כדי זריקת טפה, "א שפריצל" בלע"ז, בכדי לקלקל את האדם.

לבעל קורא שלו היה אומר: "איני רוצה שתקרא בתורה על פי דקדוק, אעפ"י שעל פי דין מחויבים אנו לקרא עפ"י דקדוק, אבל מפני שהמשכילים אווזים בדקדוק בשתי ידיים, מחויבים אנו להראות להם שאין אנו מדקדקים בדקדוק".

ואף שכל מעשיו וכל התנהגותו היו בחומרה יתירה וביראה היתה גם השמחה מתכונות עבודתו וכאביו היה גם הוא

מחבר שירים ושר אותם בניגון והחסידים היו עונים לעומתו במקלה. על אף רגלו החולה היה רוקד בהתלהבות עצומה עד כלות הכחות. ביחוד היו מצפים לשיריו בחתונות שהיה נוהג להיות ה"בדחן" בהן. כל עיקר בדחנותיו לא היה אלא לעורר הרהורי-תשובה בלב השומעים מתוך שמחה. והנה אחד משיריו:

„מיט דעם זיינען אידן רייך
אז מען גיט זיך איין בויג צו
שטייט מען שוין גלייך.

בכך ישראל עשירים, אם
רק כפיפה אחת מתכופפים
מיד בדרך הישר עומדים.

איז דען נישט אויס זיי צו
לאכן
אז מען נעהמט זיך אונטער
א גאט צו מאכן?

האין זה צחוק מ"הם"
שמקבלים עליהם
לעשות להם אלה?

וואס מען טוט פון גוף
אפשפארן
טוט מען צום גלייכן וועג
צופארן.

כל מה שמן הגוף דוחים
לדרך הישר יותר מתקרבים.

מכל סוגי העסקנות שעסקו בהם האדמו"רים לבית וורקי בחר לעצמו ר' שמחה בונם את הפעולה למען ישוב א"י והתמסר לה בכל להט נפשו. בתקופה ההיא בשבתו בקורטשוב קמה תסיסה גדולה בקרב יהודי רוסיה בשנות השמונים למאה התשע עשרה למנינם לעלות לא"י. טובי הרבנים והאדמו"רים נתעוררו לתמוך בכל לב ברעיון ישוב הארץ. אולם שערי הארץ היו נעולים. היו אלה ימי שלטונו העריץ של עבד אל-חמיד השני (השולטן הטורקי שמשל במשך של שלשים ושלוש שנים תרלו—תרסט). הוא גזר על עליית היהודים ממזרח אירופה בגלל יחסי האיבה ששררו בין טורקיה ורוסיה לאחר מלחמת קרים, ובגלל חשדנותו בשאיפותיהם המדיניות של היהודים

הגביל את מספרם בארץ ואסר לחלוטין כניסתם של יהודים חדשים שאינם גתני הארץ ושמגמתם להשתקע בה. גם הכבד עליהם את עולו ע"י מסים כבדים וכל מיני הגבלות. תחת הלחץ הזה וגם מחמת צרות שונות כמו מגפות, בצרת ורעב נתדלדל הישוב מאד. באותן השנים עמדו המוני יהודי רוסיה לתמוך באחיהם שבא"י. התמיכה הוגברה עם בחירתו של הגאון ר' חיים אלעזר וואקס אב"ד קאליש, בעל שו"ת "נפש חיה", לנשיא כולל ורשה וממונה על מעות הצדקה לא"י, בשנת תר"ל. הגאון הזה הצטיין בחבתו העזה לא"י ומסר את נפשו בדאגתו הרבה לגורלו של הישוב, לחזקו ולבסס את מעמדו הכלכלי. הוא היה הראשון שיזם גידול אתרוגים בא"י ומכירתם בתפוצות הגולה. על פיו נקנתה בשנת תרל"ד אדמה בכפר חטיין שבגליל לנטוע שם עצי אתרוג. ובשנת תרמ"ד פנה אל כל הרבנים לקחת מאתרוגי א"י, המגודלים בידי יהודים, לברך עליהם בחג הסוכות ולהעדיפם על אתרוגי האי היוני קורפו. אשר היו רגילים בהם עד אז. הוא הוכיח שהם כשרים ומהודרים יותר מאתרוגי קורפו ועל כן מצוה להשתמש בהם ועל ידי כך גם יתמכו בישוב הארץ. ר' שמחה בונם היה מהתומכים הנלהבים של הכרוז והוא חתום עליו בין שאר רבנים ואדמו"רים מפורסמים. וכאשר הגיע קול זעקת הרעב מן הארץ עקב הבצרת בשנת תר"ם נזדרזו ר' שמחה בונם ושלח מלוא הקרונות תפוחי אדמה, שעועית ושאר מיני מזון בשביל אנשי הכולל הרעבים. לאט לאט גמלה בלבו של ר' שמחה בונם ההחלטה לקיים בגופו ישיבת א"י.

בקיץ תרמ"ו יצא בעל "נפש חיה" שהיה אז אב"ד פיעטרקוב, עם חותנו הגאון ר' יהושע מקוטנא, לבקר בארץ כדי לעמוד על צרכי הכולל מקרוב ובידו כסף רב שאסף בין התרומות שקבל היתה תרומתו של נדיב אחד מורשה, ר' ישראל רוטהולץ, בסך עשרת אלפים רובל. מגמתו של בעל "נפש חיה" היתה ליסד מושבות בשביל אכרים חרדים לדבר ה'

ואשר יתפרנסו מפרי כפיהם ויקיימו את המצוות התלויות בארץ. אולם בבואו לארץ הקדש נתקל באי הבנה מצדם של יושבי ירושלים. הדבר הזה הכאיב מאד ללבו של הגאון אשר שם כל מעינותיו להושיע לישוב הדל ולהצילו מחרפת רעב ומלהיות תלוי בתמיכה מן החוץ. הקורספונדנציה בענין זה נתפרסמה בעתונה של היהדות החרדית בגליציה „מחזיקי הדת“ מחדש שבט שנת תרמ"ז. ואלה דבריה: „... אעתיק לפני הקוראים את דברי הרב הגאון הצדיק נשיא ארה"ק מוה"ר חיים אלעזר וואקס שליט"א אבד"ק פיעטרקב אשר דרש בהיותו בעירנו לפני קהל גדול בבהכ"נ אשר בבתי מחסה על ישוב אה"ק וזו היא ההעתיקה: „שמעו נא בני מדינתי כולל ווארשוי! הלא כולכם ידעתם כי לא סוחר ארץ ועובר ארחות ימים הנני מעודי. גם זאת עיניכם תחזינה כי לא מצעירי ימים אנכי וכו' באתי באש ובמים, מסרתי נפשי בכף גלים הומים ואמרתי יעבור עלי מה וכו' ידעתם אחי את המחשבות אשר חשבתי עליכם מאז להכון לכם ישוב בארץ ע"י עבודת האדמה ותבואו ותאמרו אלי לא טובה העצה הזאת כי אין ברכה בעבודה כזו אשר לא לאיש ישראלי היא לעת כזאת. בשמעתי דבריכם הרפיתי ממחשבתי אכן רוחי בקרבי לא שקט וקירות לבי הומה לי על אודותיכם ואחשבה מחשבות אחרות לכונן לכם בית נאמן אשר יקום לדור דורים ומפריו תאכלו. והנה הקרה ה' לפני גביר יקר אשר הואיל להתנדב עשרת אלפים שקל כסף לבנות לכם בתים לגור בהם בתוככי ירושלים. למען הוציא דבר זה אל הפועל באתי הלום. אכן, הנה את אשר לא פללתי ראיתי למורת רוחי כי תחת אשר אמרתי אתי יחד תשמחו ותתענגו על המקרה הטוב הזה, הנה אך קול ענות תלונה אנכי שומע ותרגנו באהליכם ותאמרו: אין לנו חפץ בבתי אחוזה ולא נחוש עתידות לתכליתנו. את הכסף תנה בידינו ונחלקהו בינינו. הידעתם אחי בין הדואג לתכליתו ובין הבוחר בחיי שעה? זה עצמו ההבדל אשר בין צדיק לרשע וכו'...“ ולהלן הוכיחם על אשר אין שלום בעדתם ואיש ברעהו

יקנא על כן לא יתן להם את הכסף לחלוקה אלא ישתמש בכסף למטרה שניתן ע"י אותו הנדבן. ואמנם קנה אז שטח אדמה מחוץ לחומת העיר ועליו הקים את הבתים של הכולל.

נסיעתם של שני הגאונים הנ"ל לא"י עשתה רשם עז. חדשים אחדים לאחר שובם יצא ר' שמחה בונם עם משפחתו להתישב בא"י. והוא אז כבן שלשים ושש. הדבר היה בחרף שנת תרמ"ז.

פרק ב

עלייתו הראשונה לא"י בשנת תרמ"ז

כבר מעצם ילדותו היה חולם ר' שמחה בונם על ארץ האבות. היא היתה קרובה לו בדמיונו ובלבו, ובאופן מוחשי ביותר היה חש בה בבוא שלוחי א"י לביתם. מסרת היתה בבית אביו עוד מהסבא הצדיק הראשון מוורקי שהיה כל ימיו טורח ועוסק במצות צדקה לא"י ודבר זה נמסר אחר כך לבניו ולבני בניו. משנעשה ר' שמחה בונם אדמו"ר התחיל אף הוא עוסק באסף כספים למען א"י. אולם לא הסתפק בכך ורצה בגופו ממש לקים מצות ישוב הארץ. שנים רבות חסך מכספו פרוטה לפרוטה להוצאות הדרך מבלי שאיש ידע על הדבר. כשנה לפני נסיעתו גילה את הדבר למקורביו ולבני משפחתו. הרבה מכשולים קמו לו. קדם כל התנגד לנסיעתו חותנו ר' אליהו הרץ, כי היו עוד הילדים רכים. רק בנו בכורו ר' מנחם היה נשוא זה כשנה. ר' שמחה בונם רצה שגם בנו זה יסע עמו, יחד עם זוגתו וכן התנה במפורש עם מחותנו האדמו"ר מרדומסק בעל "חסד לאברהם" בשעת קשירת השידוך והמחותן אז הסכים. אבל עתה כשנה לאחר החתונה כאשר האשה הצעירה היתה בהריון טען המחותן שלא יתכן לטלטל אותה בדרך קשה כל כך ולא נתן לה לנסע. נשאר גם בנו עמה. התנגדו גם החסידים לנסיעתו וטענו על מי עוזב אותם. גם הבשורות אשר הגיעו

מארץ ישראל לא טובות היו. השלטון הטורקי בא"י החמיר מאד ואסר לחלוטין על יהודי מזרח אירופה להאחז בארץ ולשבת בה. רק לבקר בה הותר ולשהות לא יותר משלשים יום. העתונים שבא"י (החבצלת, הצבי, ההשקפה) וכן העתונים שיצאו בחו"ל (המגיד, המליץ, הצפירה, מחזיקי הדת) קראו והתריעו באזני היהודים שלא לעלות בשעה זו בגלל החומרות והזהירות לבל ישלו את עצמם בתקוות שוא שיצליחו בהעפלתם.

בה"חבצלת" מכ"ח חשון תרמ"ז (גל' 5) אנו קוראים: "על דבר הגזירה על יהודי רוסיה ורומניה ושאר ארצות אשר צירי תוגרמה היושבים בהן אינם מקיימים את מכתבי-המסע לאה"ק על יותר משלשים יום, פקידי הפוליציא דוחקים את אלה אשר כלה מועדם לצאת את העיר ולשוב לארצם וכו' הובה מוטלת על כל רבני הקהלות להכריז בבתי כנסיות ובתי מדרשות ולהודיע גם לתושבי הערים הקטנות והכפרים, כי אך החפץ לבקר את ארצנו הק' להשתטח על קברות אבותינו הקבורים בה ולהתפלל במקומות הקדש יוכל לבא ולהתמהמה בה שלשים יום ולא יותר, אבל החפצים להשתקע בה אל יהינו לזוז ממקומם. אין הבדל בזה בין זקן לבחור, בין עשיר לעני, ואפילו חולים, הגזירה מתוחה על כל אשר בשם ישראל יכונה..." ובגל' 6 של העתון הנ"ל מיום ו' בכסליו אנו קוראים: "הודעה בפקודת הקונסול לממשלת רוסיא יר"ה" וזו לשונה: "כאשר על פי חוקי ממשלת יר"ה, לא יוכל כל איש יהודי החוסה בצל ממשלת רוסיה יר"ה להתעכב בכל ארץ פלשת יותר משלשים יום, וכבר הזהרתי אותם כמה פעמים כי ישבו לארצם כחוק, וגם שלחתי שליח מיוחד להביאם להקונסולריה והמה לא אבו לשמוע להזהרתי. לכן הנני מתרה בהם כעת חתראה אחרונה, כי אם לא יבואו עד יום הששי (י' כסליו הבע"ל) להקונסולריה לחתום הפאספארטן וליסע ביום ב' ליפו, אזי אשלח אנכי את סריסי ביחד עם שוטרי הסאראי' מבית לבית (וגם בבתי כנסיות ובתי מדרשים) לחפש אחריהם

ולהשיבם לארץ מולדתם, כי אין רחמים בדין". והעתון מוסיף:
 "על כל גליון מההודעה הזאת הכתובה ונדפסה בשפה ואותיות
 עבריות מונח חותם הקאנזלאט לממשלת רוסיא בעירנו".

אולם כרבים אחרים גם ר' שמחה בונם לא שעה לכל
 הקשיים הללו ולאזהרות והחליט להגשים את משאת נפשו
 ולהעפיל על אף הכל. הוא לקח את אשתו ועם שלשת בניו
 הנותרים (בנו הבכור נשאר כאמור לעיל) שתי בנותיו ושני
 גבאים ובחרף תרמ"ז יצא לדרך. המוני חסידים נסעו ללוותו
 עד לאניה באודיסה. הוא הגיע בשלום ליפו. עד כאן הלך הכל
 למישרים. הצרות התחילו עם בואו לטבריה.

ככל תיר קבל גם ר' שמחה בונם לפני צאתו מרוסיה
 מאת הקונסול הטורקי ויזה לשהות בארץ שלשים יום. כשבא
 ליפו השתדל בעזרת ידידים לקבל מאת השלטון המקומי
 תעודת מסע לטבריה בתור תושב ותיק של העיר יפו. תעודה
 כזאת השיג ויצא לטבריה בהיותו בטוח שלא יאונה לו כל רע
 ויצליח להשתקע שם. בעיר זאת בחר לשבת בה, יען כי בה
 ישב לפני מאה שנה הצדיק ר' מנדל מויטבסק אשר עלה
 מרוסיה בעליה הראשונה של החסידים בשנת תקל"ז. אולם לא
 כאשר דמה כן היה. רק הופיע בשערי טבריה עם כל הכבודה
 והשיירה המלווה אותו יצאו לקראתו שוטרי העיר לבדוק את
 תעודותיו, כי החוק החמיר מאד. אף היהודים תושבי הארץ
 בעברם מעיר לעיר חייבים היו לשאת עמם "תזכורות מרור",
 תעודת מעבר, המעידה על מוצאם ונתינותם ומטרת בואם
 למקום. בעתון החבצלת משנת תרמ"ז (ד' אדר גל' 16) מוצאים
 אנו אזהרה ליהודים יושבי ירושלים ושאר מקומות הרוצים
 לנסע לטבריה לרחוץ במעיונותיה החמים שעליהם להצטייד
 ב"תזכורות מרור" מאת שלטונות המקום, כי בלעדי תעודה
 כזאת צפוי להם מאסר. וזו לשון האזהרה:

"חובה להזהיר אחינו ההולכים מירושלים ועריה
 לצפת וטבריא, לבל יצאו ממקומם בלתי מכתבי מסע המדינה

(תזכרות מרור) כי מלבעדי זה צפויים הם להתפש ולהכלא בבתי הכלא, וביחוד בעירנו טבריא, אשר מעת גוע וימת הרב ר' אברהם יוסף הלוי ז"ל אין מי שיעמוד בפרץ..."

ואם לגבי היהודים תושבי הארץ החמיר החוק כל כך, שבעתים החמיר לגבי יהודים זרים שזה מקרוב באו ארצה. ואף שהיתה בידי ר' שמחה בונם תעודה הדרושה פסלוה שוטרי טבריה ועצרוהו. הם הכירו בו מיד שאינו מתושבי הארץ לפי מראהו החיצוני ולבושו, שלו ושל בני לויתו. והתחילה פרשת יסוריו ועינויו אשר היתה נגמרת בגירושו המידי, אלמלא התערבותם של יהודי טבריה.

העתונים המליץ והצפירה משנת תרמ"ז פותחים בתאור בואו לטבריה. באמצע טבת הגיע ר' שמחה בונים לטבריה ובידו תעודת המסע הדרושה (תזכרות מרור) שקבל ביפו מטעם שלטון המחוז יפו—שכם. אולם מיד בהגיעו לטבריה נעצר על ידי המשטרה. הם ראוהו נכנס העירה עם כל משפחתו ומלוויו ומיד הכירו בו כי זר הוא בארץ ואינו מתושביה. ולא הועילה ה"תזכרות מרור" שבידו, היינו התעודה שנתנו לו ביפו כי הגהו תושב יפו מקדמת דנא. המשטרה פסלה את התעודה יען כי הסתמכה על הרשם שעשה עליה בחיצוניותו ובלבושו שלא כדרך תושבי הארץ, כי כל מי שמצנפתו אינה אדומה ומראהו ולבושו "מוסקובי" (רוסי) או בן ארץ אחרת, אשר אין מראהו כתורקי. היה חשוד בעיני המשטרה והיו בודקים אחריו בשבע בדיקות. וכך קרה לר' שמחה בונם בבואו לטבריה. מיד הכירו בו כי זר הוא בארץ ועוד גם הריחו כי כסף וזהב רב עמו כי פזר על ימין ועל שמאל כדי להחליץ מידיהם. אולם ללא הועיל. הדבר היה ביום הרביעי בשבת. כל אותו היום היה עצור עם כל משפחתו במשטרה. כאשר נודע הדבר ליהודי טבריה התאספו כלם למגדול ועד קטן לקבל את פני הרבי הקדוש מפולין ועל ידי זה הכירו השוטרים כי גדול האיש ליהודים וקדוש. אז התחילו נכבדי טבריה האשכנזים והספרדים להשתדל לשחרר את הרבי

ממאסרו והשתדלותם אמנם לא שבה ריקם. נכבד אחד מעדת הספרדים הוציאו בערבות ובאותו ערב עבר למלון אשר שכרו עבורו והעיר טבריה צהלה ושמחה. למחרתו ביום החמשי והששי עשו אנשי טבריה הכנות רבות לכבוד האורח החשוב ובשבת נסבו כל העם על הבית כי בבית פנימה לא היה מקום לכולם. בקבוקי יין גדולים וקטנים מלאו את השלחן וברכות נשמעו מפיות שותיהם בקראם "לחיים". אולם עין המשטרה היתה פקוחה עליו כל הזמן ומיד לאחר השבת ביום א' בבקר השכם הופיע ראש המשטרה ושני שוטרים עמו והאיצו בהרבי לבא לבית המשפט באמרו כי באה טלגרמה משר המחוז מעכו שלא לתת להרבי להתישב פה אף אם יחפץ לקבל עליו את הנתינות הטורקית. כל תחבולה וכל תחנה ובקשה לא הועילה להצילו מללכת לבית המשפט כי חזקה הפקודה על השוטרים להביאו שלא ברצונו. יחד עמו הלך הגדול בשלשת בניו ושני גבאיו. והעיר היתה כמרקחה, כי הקול יצא שהרבי ישולח בלויית חילים עד לגבול, ומשם יחזירוהו לפולין.

שוב יצאו השתדלנים להעביר את רוע הגזירה. הם פנו אל נציב העיר אולם הוא השיב שלא בידו הדבר מאחר שהפקודה יצאה מאת שר המחוז הגבוה מעליו ומוכרח לשלחהו. השתדלנים יצאו דחופים ומבוהלים זה בכה וזה בכה, אלה לעכו אל שר המחוז, ואלה ליפו. והרבי ואנשיו ישבו כל אותו היום בבית המשטרה וגם בלילה נשארו במשמר. ביום השלישי בבקר כאשר ראה ראש המשטרה שלא נתקבלה שום פקודה לשחרר את הרבי נגש להוציא לפועל את שילוחו. הובאו פרדות ודמורים להרכיב את הרבי ומשפחתו לשלחם לעכו אל שר המחוז. אולם השתדלנים לא רפו ידיהם עד הרגע האחרון. הביאו תעודה חתומה בידי שני רופאים נוצרים אשר העידו כי הרבי הוא איש חולה וצריך הוא לרחוץ בחמי טבריה עוד הזהירו הרופאים הנ"ל את השלטונות כי מתחייבים הם בנפש האיש אם ישלחוהו בקור כזה ובגשם השוטף. (הימים ימי טבת וגשמים שוטפים ירדו מן

הבקר עד הערב). אולם גם זה לא הועיל לבטל את גזירת הגירוש אלא רק לדחות את נסיעתו ליום אחד עד לבקר יום המחרת. בלילה עלה בידי נכבד אחד מעדת הספרדים לשחד את ראש העיר שיתרצה להרשות להרבי להשאר בעיר שלשים יום לרחוץ בחמי טבריה על סמך תעודת הרופאים. ובינתיים קיוו למצא חיזוק לתעודתו מיפו שהנהו תושב ותיק בארץ. אולם ראש המשטרה שלא ידע מההסכם הזה עם ראש העיר השכים בבקר יום הרביעי, הרכיב את הרבי עם משפחתו על בהמות המשא ושלחם מן העיר בלוית חיילים. כחץ מקשת נפוצה השמועה בעיר שהרבי נשלח. רק יצאו האנשים לרחובה של עיר בדמדומי הבקר והנה ראו את הנעשה. הבהילו את השתדלנים ואלה נחפזו אל שר העיר לדעת על מה ולמה נעשה הדבר בניגוד להסכם. אז שלח השר מיד רץ רכוב על סוס להחזיר את כל הכבודה, אשר כבר היתה בראש הגבעה, רחוקה מן העיר ונראתה במעלה ההר. בעינים זולגות דמעות עמדו יהודי טבריה באותו בקר וקבלו את פני הרבי שהוחזר העירה בפקודת ראש העיר. אולם גם ראש המשטרה דרש לבא על סיפוקו בעד החזרת המגורש, ולא נתרצה עד שקבל גם הוא את חלקו. וכל אותו הזמן נאלץ הרבי להשאר תחת משמר המשטרה, עד שהענין נגמר וכל השופטים נתרצו כל אחד על חלקו שקבל. לעת ערב הגיעה טלגרמה מהשליחים שבעכו כי הצליחו לקבל רשיון עבור הרבי לשהות בעיר שלשה חדשים לרחץ בחמי טבריה ורשיון זה הגיע טלגרפית גם לראש העיר מבית הפחה אשר בעכו שיחתום גם הוא עליו. ולאחר שקבל ראש העיר תוספת על מה שקבל בלילה הקודם נעתר לחתום על ההיתר הזה לתת לרבי לשהות בטבריה שלשה חדשים. ובזה יצא הרבי חפשי. והעתון מסיים בלשון תוכחה ואזהרה: "בינו נא זאת אתם אחב"י ושפטו נא מן המקרה הזה עד כמה תכאיב הגזירה הזאת ותעציב את נפשנו וכמה ממון ישראל לאלפים יורד לטמיון ע"י חפזון המעפילים לעלות ודוחקים את השעה מבלי חשוב מה תהא באחריתם וכו' ראו

הזהרנוכם ונשמרתם מאד לנפשותיכם".

ובה"חבצלת" מיום ד' אדר תרמ"ז (גל' 16) בכתבה מטבריה מתואר הענין בקיצור נמרץ (כפי הנראה בגלל הצנזורה החמורה) בזו הלשון: "... וזה שבועות אחדים שבא לפה הרב הצדיק מווארקע עם ב"ב ובידו היה תזכרה מיפו, אך הפוליס מצא בה מום ויביאו לפני השופטים וישימהו במאסר. והיה כלוא כחמשה ימים עד אשר ברוב עמל ורצי כסף ניתן לו חופשה ממאסרו ורשות להתמהמה בטבריא שלשה חדשים ולא יותר".

במשך שלשת חדשי שהותו בעיר טבריה לקח ר' שמחה בונם חלק פעיל בחייהם הפנימיים של יהודי העיר וביחוד במלחמתם במיסיון אז, כפי שאנו קוראים על כך בעתון הצפירה והמליץ משנת תרמ"ח בענין זה. ומעשה שהיה כך היה: המיסיונרים פרשו אז את רשתם ללכד בה נפשות מהיהודים שמצבם היה בכל רע על ידי הגשת עזרה רפואית חנם וגם בית ספר פתחו בטבריה לנערות בני ישראל וזו לשון הקורוספונדנט מטבריה: "בראשית שנת תרמ"ז החלה המיסיון לפלס לה נתיב בעירנו וישלחו הנה את הד"ר טוראנץ רופא מומחה וכו'. אכו בשנת תרמ"ז יסד בעזרת אחותו בית ספר לנערות עבריות ללמדן אומנות וכתב ולשון נכריות והחל לדרוש דרשות ברוח המיסיון. אז התעוררו ראשי עדת האשכנזים ובראשם הרה"צ מווארקקי שליט"א (אשר ישב בטבריה בשנה שעברה) ויאסרו איסור בחרם ושמתא לבל ילך איש לבית הרופא לדרוש עצתו ויענו כל העם אמן גם חכמי הספרדים גדרו גדר בעדם (המליץ תרמ"ח ט"ז שבט גליון 13, כדברים הנ"ל גם בהצפירה תרמ"ח כ"ב מרחשון).

כל מאמציו של ר' שמחה בונם להשיג רשות להשאר בארץ ולהאחז בה עלו בתהו. כתום שלשת החדשים שניתנו לו לשהות בטבריה לשם רחיצה במעיינותיה נאלץ, לגודל צערו וצערם של יהודי טבריה, לעזוב את העיר ואת הארץ. בשעת

פרידתו הביע את תקותו שעוד ישוב לחיות בארץ עם עבד
ממשלת הזדון וביטול הגזירה.

פ ר ק ג

שובו לפולין

קרבו נסיעתו היתה בתו הבכירה מרת רחל, עלמה כבת
שש-עשרה שחלתה בדרך והוציאה את נשמתה בהגיעם לורשה.
ושם היא נקברה. שבו ורצוץ ומדוכא נפש חזר ר'
שמחה בונם לפולין. שם חכו לו חסידיו בכליון עינים. הם שמעו
וידעו את כל אשר קרהו בארץ ישראל וכל התלאה אשר מצאתהו
שם, והשתתפו בצערו. אולם מאידך שמחו לקראת שובו כדי
להמצא שוב במחיצתו ולהסתופף בצלו של רבם הנערץ. הוא חזר
לקורטשוב, למקום אשר משם יצא. אולם רק זמן קצר עוד ישב
שם, ועבר לאוטבוצק.

אוטבוצק היתה מקום יערות אורן ושימשה מקום-מרפא
לחולי-ריאות ומקום מרגוע ליהודי ורשה בימי הקיץ הלוהטים.
במשך הזמן קנו להם שם חוילות וקבעו את ישיבתם שם. וכך
קם שם ישוב יהודי ובתוכו גם מחסידיו של הרבי ר' שמחה
בונם. אז נדברו ביניהם וקנו גם עבד רבם חוילה באוטבוצק
כדי שיוכלו להמצא בקרבתו. עם השתקעותו שם נעשתה
אוטבוצק למרכז חסידי והמוני חסידיו היו באים לשם אליו לימי
חג ושבתות. ואף שהיה מצבו טוב, כי החסידים דאגו לכל
צרכיו, לא שבע נחת הרבה מישיבתו כאן. ארץ ישראל לא יצאה
מלבו אף רגע אחד ובכל שעת-כשר היה מדבר בה ומספר
בשבחה. ביחוד כאשר היו מגיעים ימים אשר זכרם קשור בארץ.
מסופר כאשר נכנסה אליו פעם ביום ט"ו בשבט בתו הצעירה
ילדה כבת שמונה אמר לה: "צביה'לה בתי, היודעת את מה
היום? ראש השנה לאילנות! האילנות רועדים היום, כי זה יום
הדין שלהם. את צריכה לברך על פירות א"י ואני אענה אחריך

„אמן“. ניכר היה בו שעיקר מעייניו נתונים לא"י וכל עצם ישיבתו כאן אינה אלא ארעית בלבד עד בוא מועד.

לאחר שובו מא"י נטל על עצמו יתר חומרות וכן דרש גם מחסידיו. באוטבוצק חי בפרישות יתירה ונעשה מחמיר גדול בכל הענינים, ביחוד מפורסמות היו חומרותיו בפסח. דירה מיוחדת התקין בקומה העליונה של ביתו לשמונת ימי הפסח שעמדה סגורה כל שאר ימות השנה. על הרהיטים והכלים הכשרים לפסח. בהכנת מצות השמורה היה עוסק בדקדוק רב ובהקפדה יתירה משעת זריעת החטים בחלקת האדמה שליד ביתו ועד קצירם ודישם וברורם אחד לאחד כל גרעין וגרעין וטחינתם בריחים של יד ואחר כך אפיתם בתנור מיוחד. כל זה נעשה בעסק רב וחסידיו עזרו בכל המלאכות הללו. כאשר הגיעו לבירור החטים מיד לאחר פורים היו מוכרחים העוסקים בכך ללבוש מלבושים חדשים משום חשש חמץ. אפית המצות נעשתה בהקפדה יתירה. כל הכלים אשר בהם לשו את הבצק היו עשויים זכוכית ובין „מערה“ ל„מערה“ היו מכשירים את הכלים ולא אפו יותר ממצה אחת בפעם אחת. ובכל המלאכות הללו עסקו אנשים בעלי-הוראה וביחוד הקפיד שה„שיבר“ הרודה את המצות מן התנור יהיה בעל הוראה. והכל נעשה מתוך חבה למצוה ולהידורה. וגם את חסידיו לימד שיהיו מהדרים במצוות.

הוא היה מקפיד שלא לאכל בשר וחלב באותו מעת לעת. ושוחט מיוחד היה לו, ומעולם לא אכל משחיטתו של אחר. לכל מקום אשר היה נוסע היה לוקח עמו את השוחט שלו וגם את כלי המטבח שלו ולא אכל בשום מקום אפילו לא אצל אדמו"רים אשר אצלם התארח. והדבר היה מפורסם וידוע, כשהרבי ר' שמחה בונם נוסע, נוסע עמו המטבח שלו. מסופר: פעם בהיותו במקום מרפא כתב משם אל הגאון ר' יהושע מקוטנא שבדרכו חזרה יעבר דרך קוטנא ומן הסתם ירצה כבוד הגאון להזמין לביתו לסעודה. על כן מבקש ממנו שיגעיל את הכירים שבמטבח ואת העוף בל ישחט ויחכה לבואו עם השוחט שלו. ר' משה פנחס בנו

של הגאון מקוטנא צחק למקרא המכתב. אמר לו אביו: "מה הצחוק? הרבי מאוטבוצק מתכוין לשם שמים (ער מיינט ערלאך) וכדבריו כן אעשה". עם חסידיו היה מקפיד שלא ינהגו כמנהגי הגויים ולא ילבשו כמלבושיהם. וכן דרש מהם שלא יקחו להם משרתות ומיניקות נכריות ונסע גם אל ה"שפת אמת" מגור למען ישפיע אף הוא על חסידיו בענין זה. ומי שלא שמע בקולו והיתה לו בביתו משרתת נכריה לא רצה לדבר עמו. וכן היה מקפיד עם "בעלי-התפלה" שלו שלא יחזרו אלא על שלש התיבות האחרונות בלבד משום שמצא בס' חסידים כי הכתוב "נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה" (ירמיהו יב, ח) נאמר על חזנים.

והיה מקפיד עם בתו וכלותיו בענין מלבושיהן. לפני חתונתן ציוה להכניס תופרת הביתה ונתן לה הוראות בענין הכנת המלבושים, שיהיו תפורים בצניעות יתירה. מלחמה היתה לו באפיקורסים ובמשכילים ואף על פי כן היו מכבדים ומעריצים אותו אף מתנגדיו על נאמנותו לשיטתו ומסירות נפשו בעל כל אחד ואחד מישראל. הם הרגישו בו צדיק אמתי ולא העזו לפגוע בו ולזלזל בכבודו. הכל העריכו את תכונות נפשו היקרות ובהכנעה היו מקבלים את דברי תוכחתו. פעם בבית-המרחץ שמע שאחד מדבר עם חברו בלשון עברית. גער בו על שמחלל את לשון הקדש במקום זה ובמערומיו.

בשבתו באוטבוצק היו באים לבקרו גם משכילים אשר התפעלו מעומק מבטו וחדירתו לתוך נפשו של האדם. כאילו הפנט אותם. הרשם שעשה עליהם היה שמור זמן רב בזכרונם. הגיעה שנת 1905 עם שביתות הפועלים והמהומות, שגם היהודים לקחו חלק בהן והרחוב היהודי נהפכו עליו סדריו לא יכול ר' שמחה בונם לראות בהפקרות שהשתררה ברחוב היהודי. הוא ראה חורבנה של היהדות והיה חסר אונים להצילה. חומרותיו לא הועילו עוד ואז החליט לעזוב את פולין ואת

חסידיו. הכסף לנסיעתו חסך פרוטה לפרוטה במשך עשרים השנים מאז נסיעתו הראשונה כי לא נתיאש מלשוב לא"י ביום מן הימים. ועתה ראה שהגיעה השעה. הוא קבע את נסיעתו לאחר שהשיא את בתו הצעירה. בניו וחסידיו בקשו להניאו מצעד זה, אולם הוא לא שעה לדבריהם ואף לעצת הרופא. הד"ר סולבייטשיק הידוע, שהזהירו בגלל מצב בריאותו הרופף מפני הנסיעה הרחוקה והקשה.

מתולדות חייו אפשר לראות שכל התענינותו ופעולתו של ר' שמחה בונם היתה חצויה לשנים. שתי דאגות ושתי אהבות היו בלבו. הוא אהב את חסידיו ודאג להם ולמצבם הרוחני, והיה קשור עליהם קשר אבהי, אבל משנה אהבה אהב את ארץ ישראל ודאג לשוב שם. ואפשר לומר בודאות שנקודת המוקד בחייו היתה משאת נפשו ושאיפתו לעלות לא"י, דבר אשר נסה להגשימו בפעם הראשונה באמצע תקופת פעולתו בשנת תרמ"ז, ואשר לא עלתה בידו בפעם ההיא בקש עתה להגשים בפעם השניה.

הדבר היה מנוי וגמור עמו. רוחו הסוערת לא מצאה לה מנוחה עוד ונפשו הלוחטת בלהט של קדושה לא יכלה לשאת עוד את אוירת הטומאה שהתפשטה בפולין. ורק ספק אחד עוד היה לו אם רשאי הוא בשעת חירום זו להשאיר את חסידיו כצאן בלא רועה. ובכדי להסיר ספק מלבו פנה בשאלה זו אל ה"אבני נזר" מסוכטשוב. "אם יוכל להתפרנס בארץ ישראל בלא שיצטרך לחיות מכסף, "חלוקה", יעלה. ואשר לחסידיו אין לו לחשוש. לא חסרים "רביים" בפולין" — היתה תשובתו של ה"אבני נזר".

והוא כן עשה.

פרק ד

עליתו השניה לא"י ופטירתו

בחרף שנת תרס"ו (1905 לפי מנינם) יצא ר' שמחה בונם לדרך. הפעם בלי משפחתו רק הוא לבדו. גם לחסידיו לא התיר ללותו כמו בנסיעתו הראשונה אלא תחנות אחדות בלבד. כי אמר: כל הצרות אשר סבל מהממשלה הטורקית בעליתו הראשונה באו עליו מחמת "עין הרע", שליווהו אז המוני חסידים עד האניה באודיסה. יש לחשוב שהפעם חשש גם מהממשלה הרוסית שלא לעורר רעש ע"י התקהלויות של חסידים ונזהר ביותר בגלל המאורעות שהתרחשו אז ברוסיה.

כאשר האניה עגנה ביפו והערבים הגיעו בסירותיהם כדי לקחת את האנשים ולהביאם לחוף לא רצה בשום אופן שערבי יקח אותו. בחוף חיכה לקבלו חסיד מכולל פולין ר' יצחק פרידמן, ולא רצה לרדת מהאניה עד שהגיע בסירה החסיד הזה ולקחו.

הוא הגיע לירושלים למחרתו של שושן פורים, והתארח בימים הראשונים לבואו אצל ידידו הרבי ר' דוד מלילוב נכדו של ר' משה מלילוב שעלה לא"י בשנת תרי"א. עד שנמצאה לו דירה בבתי המחסה ב"מגרש הגרמני" (דייטשער פלאץ בעיר העתיקה). הרבי מלילוב הזמינו להסב עמו בליל הפסח אולם הוא רצה לערוך את הסדר בעצמו על פי חומרותיו כפי שהיה רגיל מעודו שלא אכל אצל שום אדם. טרח הרבה עד שאפה לעצמו את המצות ולבסוף נזכר ששכח להפריש "חלה" ואז הוכרח לקחת ממצותיו של הרבי מלילוב.

הוא אכל מצות רק בליל הסדר בלבד, וכל ימות הפסח לא אכל אלא תפוזים וביצים.

לאחר הפסח נסע לחברון על מנת להשתקע שם, אולם לפתע פתאום חזר משם באופן בלתי צפוי בשעות לילה כשבבית הכנסת האורחים שבבתי המחסה היה כבר נעול וישב כמה

שעות בחוץ. וחכה עד שבא הגבאי יוסף שלנגר ופתח לו. אחרי זה שכר לו דירה בבתי הבוכרים ולקח לו משמש את האברך עזריאל לידר, שיהא מבשל בשבילו, כי לא רצה שאשה תבשל ותטפל בו.

עם הרבי מליילוב חי בידידות רבה והיו מבקרים איש אצל רעהו ומגלגלים בדברי תורה וחסידות. פעם אמר ר' שמחה בונם אל הרבי ר' דוד: "יש לי לדבר עמכם דבר סוד". יצאו כל הנוכחים שם ונשארו שניהם לבדם. נתקרב הרבי ר' שמחה בונם אל ידידו ואמר: "רוצה אני לשאול דעתכם מפני מה ירדה כל כך היהדות בפולין? והוסיף: מדי דברי בפולין איני יכול שלא לבכות". והתחילו עיניו זולגות דמעות. השיב לו הרבי ר' דוד: "הרמב"ן בפירוש התורה (דברים יד' ג') אומר: "כי המאכלים האסורים גסים יולידו עובי טומאות בנפש". וכן בפולין: בגלל שמורי הדגים השונים שהתחילו לבא לפולין ובהם הרבה דברים של טריפה, והיהודים אוכלים אותם ולכן טמטמו את מוחותיהם". (*)

עם בואו לירושלים התחילו להתאסף סביבו חסידים אולם הוא הכריז שלא ינהג מנהג רבי, "כי אין גבהות לפני המקום" — אמר. וכשהוסיפו להטרידו בבקשותיהם וגם הגישו לו "פתקאות" כנהוג אצל "רבי" קם והודיע: "להוי ידוע לכם שכאשר יצאתי מפולין ועליתי על האניה לא"י נטלתי את ה"רבי" הימה, ושוב אינני "רבי" כאן". וכשהיה בא אליו חולה לבקש שיזכרנו בתפלתו היה משיב: "אדרבא, זכרני בתפלתך אתה. שמי שמחה בונם בן חיה".

(*) וכן כותב הבעל "דברי חיים" מצאנו: "ודבר זה ידוע שאין דבר עבירה כמאכלות אסורות שמטמטם הלב הישראלי ובעזנותינו הרבים על ידי זה יצאו כמעט מן הדת כמה קהלות בארץ לועז על ידי השו"ב (השוחטים ובודקים) הקלים, ואכלו ונתפטמו בטריפות וגברו עליהם דעות זרות עד שפקרו, ונאבדו מתוך הקהל הקדוש" (שו"ת דברי חיים ח"א יו"ד סי' ז)..

מבין האברכים שהיו מבאי ביתו בירושלים היו הרב ישראל יצחק רייזמן שליט"א, והרב שמואל אהרן ובר שליט"א. להרב רייזמן אמר פעם: "אני הנני דור עשירי לבעל "הלבושים". אספר לך מה שקרה לאבי אבות אבותי זה. בימי חרפו בקשה מטרוניתא אחת לפתותו לדבר עבירה, כי היה יפה תאר. נשתמט וברח מפניה ויצא דרך ביב השופכין ונסתאבו כל מלבושיו, עשרה במספר, אשר היו על גופו. אז גזרו עליו מן השמים שיחבר עשרה ספרים, כנגד עשרת המלבושים. וכן עשה וחבר עשרה ספרים וקראם בשם "לבוש". תשעה מהם נדפסו והעשירי עדיין לא נדפס, וכל הון שבעולם הייתי נותן למי שיביא לי את העשירי. והוסיף: לאחר הגסיון שעמד בו, התפלל בעל "הלבושים" שיהיו זרעו וזרע זרעו כולם כהי עור. תפלתו זו נתקבלה, ומאז כולנו, יוצאי חלציו, כהים".

כאשר בא לבקרו החסיד הישיש ר' יודל בלומנפלד מלומז'ה (אביו של אברהם בלומנפלד מרחובות) וספר לו שלפני ששים שנה קדם עליתו לא"י בקר אצל סבו הצדיק ר' יצחק מוורקי וכי הוא דומה מאד לסבו — נהנה מאד ר' שמחה בונם. בשבתו בירושלים הוסיף חומרות על חומרותיו. את מי השתיה היה מסנן פעמים מחשש תולעים. גם כאן הקפיד מאד בעניני הלבוש. מעשה בחסיד עשיר גדול, מאמריקה שעלה לארץ בסוף ימיו, נתן רוגן שמו, שבקש להכנס אליו. אמר לו שאם אינו לובש "מנוזשטן" יכול להכנס. הלך האיש וקנה כתנת חסידים ולבשה ואז נכנס. פעם בקידוש לבנה הביא אחד מחסידיו יי"ש ולא הרשה לשתות עד שנתן לכל אחד חתיכת סוכר לקנוח כי אמר: "הזקן ז"ל (כך היה נוהג לקרא לסבו, ולאביו — "הוא ז"ל") היה אומר: "כאשר שותים יי"ש ואין מקנחים לאחר השתיה, עוברים על "בחוקותיהם לא תלכו".

מעשה באחד מחסידי חב"ד שבא אליו. שאלו ר' שמחה בונם מי הוא? השיב החסיד: אני חבד"ניק". "היתכן? תמה ר' שמחה בונם, שיהודי יאמר על עצמו שיש לו חכמה, בינה,

דעת? — "לא, ענה החסיד, אני מכולל חב"ד". — "רצונך לומר שאתה לוקח כסף אצלם, העיר הרבי, זהו ענין אחר!". כל אחד שנכנס אצלו היה נותן לו יד לשלום אבל בשעת פרידה לא נתן את היד כי אמר: מנהג זה "מחוקות הגויים" הוא. חזקה היתה חבתו לארץ קדם בואו, ומשנה אהבה אהב אותה עתה בהאחזו בה. מעשה באיש שבא מפולין, והודיע לו שהביא עבורו מכתב מן הבית. "מן הבית?" שאל ר' שמחה בונם בתמיהה. "הרי הבית הוא כאן".

ושוב מעשה בחסיד מפולין אשר לא יכול היה להסתגל לתנאי החיים בירושלים והחליט לחזור לפולין. הלך לקבל ברכת הפרידה מר' שמחה בונם וסח לפניו את סבת עזיבתו. נאנח ר' שמחה בונם מעומק לבו וקרא: "מרחם אנכי עליך מאד! כפי הנראה לא מצאת חן בעיני ירושלים, שאילו מצאת חן בעיניה היתה ירושלים מוצאת חן בעיניך". דבריו אלה השפיעו על החסיד. הוא חזר בו מהחלטתו ונשאר בירושלים. על השפעתו הרבה בדבר חבת א"י מעיד ר' יצחק גרשטנקורן בספר זכרונותיו על בני ברק ואלה דבריו: "עליתו לא"י עוררה געגועים וכסופים שמורים בלבי, ובטוחני בדבר שאורו וחומו של ניצוץ חבת הארץ, שהיה ללהב אחר כך, נפח ושללה בקרבי אדמו"ר ר' שמחה בונם קליש זצ"ל בשעתו". חביבה היתה עליו ירושלים וחביב היה כל אשר בה. אף שסבל מיחושים שונים קבל הכל באהבה. פעם התאונן לפני אחד מידידיו אשר בא לבקרו: "עמוס אני חליים בכל גופי ואין בי מתום מכף רגל ועד ראשי, כבדי נפוח וגם המרה התנפחה. רגלי כושלות ראשי כבד עלי ולשוני דבקה לחכי מצמא". הביא לו האיש מים לשתות והציע למזוג בהם קצת יין. אמר לחסיד: כתוב "למטר השמים תשתה מים" (דברים יא, יא) בא"י שותים מים מן השמים (ועיין תוס' סוכה יב. ד"ה בפסולת) וראה זה פלא! בחו"ל מי גשמים כשעומדים זמן רב נעשים עכורים ובא"י כל מה שעומדים יותר נעשים צלולים

יותר, ולכן אין לערבבם ולהעכירם ביין".

לאחר ששהה בירושלים שלשה רגלים: פסח, שבועות וסוכות יצא לרחוץ בחמי טבריה. הפעם לא עצרוהו ולא אסרוהו כמו בבואו בפעם הראשונה לפני עשרים שנה. אולם הוא לא האריך ימים, כחדש וחצי שהה שם והיה רוחץ בחמי טבריה גונח ומעונה מחמת יסורים מרגליו החולות. ביום חמשי ב' בשבט שנת תרס"ז הוציא את נשמתו בקדושה. מאות אנשים נהרו אחרי מטתו וכבוד רב נעשה לו. בירושלים הספידוהו כהלכה בבתי הכנסיות ובתי המדרשות.

מסופר: ביומו האחרון היה חלש ביותר ובקש מחסיד שבא לבקרהו שילבישהו הטלית ותפילין. וכשלקח בידו את הסידור ולא ראה לקרא, הבין פתאום שאבד את הראיה ובקש מהחסיד שיקרא לפניו מן הסידור והוא אמר אחריו כל התפלה, כאשר הגיע ב"שיר של יום" לפסוק "משנאי ה' יכחשו לו" לא שמע ושאל "הה?" וגם כשחזר לפניו החסיד כמה פעמים על הפסוק הזה לא שמע, והמשיך בפסוק האחרון "ויאכילהו מחלב חטה, ומצור דבש אשביעך" ואותו שמע ואמר. אחרי שגמר, הסיר את התפילין "של ראש", ו"של יד" היו עוד עליו, בקש כוס חלב לחזק את עצמו כי נחלש מאד. לפני זה בקש מים ושטף את פיו שתיים עשרה פעם כמנהגו אם אכל בשר בתוך ה"מעט" לעת", ואחר כך נטל את הכוס ובברכת "שהכל" הוציא את נשמתו ולא הספיק לשותות את החלב.

ועוד מסופר: כשנפטר בקשו החסידים לטבול את גופתו בים כנרת, אולם הדבר היו אסור מטעם השלטונות. קבל על עצמו אחד מעדת הספרדים וטבלו בים למרות האיסור. קברוהו ליד קברו של ר' מנדל מויטבסק, כי שם בקש לו מקום עוד בהיותו בפעם הראשונה בטבריה לפני עשרים שנה.

השאיר אחריו בפולין ד' בנים ובת אחת. הבנים: ר' מנחם מנדל רב ואדמו"ר במאצעביץ ואח"כ בסובין, ר' ישראל יחיאל בפאסעצנא, ר' אברהם משה בפאלעניץ ור' יעקב דוד באוטבוצק.

הדור השלישי

האדמו"ר ר' מנחם קליש מאמשינוב

(תר"ך—תרע"ח)

הוא היה הגדול בשלשת בניו של האדמו"ר ר' יעקב דוד. נולד בשנת תר"ך באמשינוב.

ר' מנחם הצטיין בתכונות נפש עדינות בעניות וביראת שמים מופלגת. אביו היה אומר עליו: „מנחם שלי הוא הסידו של אחי (הרבי ר' מנדל מוורקי)“. מנעוריו היה מעורב עם החסידים שהיו באים אל אביו, מיצר בדאגותיהם ומשתתף בשמחתם.

בבית אביו האדמו"ר שהיה פתוח יומם וליל לפני קהל החסידים, וביחוד בימות החגים, נטל הנער הצעיר עליו את מצות הכנסת אורחים והיה מקיימה במסירות נפש. ביחוד היה מסור לחסידים העניים אשר כתתו את רגליהם ובאו מרחוק והיה דואג למזונותיהם ולאכסונם. חבה יתירה היתה נודעת לו מחסידי אביו על מזגו הטוב, על אהבתו לבריות ועל מדת הכנסת אורחים שנהג בהם.

מלבד מדותיו הטובות היה ר' מנחם גם למדן גדול ובהגיעו לפרקו לקחו לחתן החסיד הגביר ר' שמואל משה אלברשטיין מביאלה עבור בתו מרת אסתר גולדה. ומעשה השידוך כך היה: ר' שמואל משה שחק לו מזלו וזכה בפרס הגדול של הפיס הממשלתי. כיון שהתעשר חשק מאד לקחת את בנו של הרבי מאמשינוב לחתן עבור בתו ולהכניס את ה„כלי חמדה“ הזה אל ביתו. האדמו"ר מאמשינוב נאות לשידוך בתנאי שבנו ישאר אחרי החתונה אצלו באמשינוב והחותן ישלם את מזונותיו, כי היה קשור אליו מאד וראה בו את יורשו הרוחני וממלא מקומו לאחר פטירתו. וכך היה. ר' מנחם נשאר עם זוגתו באמשינוב והוסיף לשקד על התורה ועל העבודה בהדרכת אביו.

כארבע שנים לאחר נשואיו נפטר אביו, בשנת תרל"ח, והוא נתמנה למלא את מקומו. בשעת הלוי'ת אביו הגישו לו פרנסי העיר את כתב הרבנות. וכך נעשה האברך בן השמונה עשרה לרב הקהלה ובעת ובעונה אחת לרבם של חסידי אמשינוב. אולם לא זכות אביו בלבד עמדה לו במנוי זה. הוא היה מפורסם כבר אז כגדול בתורה ובחסידות.

בשבת פ' וישלח התחיל לנהל "שולחנו" עם חסידיו. פתח ואמר: "בפרשת שבוע שעבר, פ' ויצא, קראנו שאמר יעקב ללבן "לולי אלקי אבי אלקי אברהם ופחד יצחק היה לי כי עתה ריקם שלחתי את עניי ואת יגיע כפי ראה אלקים ויוכח אמש" (לא, מב). מה חידש יעקב בדבריו? והלא כבר הקדימו לבן באמרו: "יש לאל ידי לעשות עמכם רע ואלקי אביכם אמש אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע" (לא, כט). אלא ההבדל בין דבריו לדברי לבן הוא שלבן הדגיש כי ליעקב עצמו אין כל זכות, ורק זכות אבותיו בלבד עמדה לו ולולא זכות אבותיו היה עושה עמו רעה. ועל כך השיב לו יעקב "לולי אלקי אבי וגו'" לולי, ביד הוא כמו אלמלי ביד שלפי התוס' (מגילה כא.) פירושו "אילו". יעקב הדגיש: לולי, אילו היתה לי רק זכות אבותי בלבד, כי עתה ריקם שלחתי. כי במה טוב אני וראוי שזכות אבותי תגן עלי? אלא העיקר הוא "את עניי ואת יגיע כפי ראה אלקים ויוכח אמש", מעשי שלי, ולא רק זכות אבותי, הם שעמדו לי ואותם ראם אלקים ויזהירך מעשות לי רעה.

בפתיחה זו כאילו בקש האדמו"ר הצעיר לרמוז לחסידיו שלא רק זכות אבות יש לו, כי אם גם זכות עצמו.

כתום שנת האבל אחרי פטירת אביו קם ר' מנחם ונסע לצ'ורטקוב אל הרבי ר' דוד משה. קבלה היתה בידו מאבותיו להקביל פניהם של בני הצדיק מרוז'ין. מסופר כשבא בפעם הראשונה לצ'ורטקוב כבדו הרבי מאד ובשבת ציוה על הגבאי לתת לו עליה לתורה "שלישי" במקומו, והשתוממו

הכל על הכבוד הגדול שחלק לאדמו"ר הצעיר בתתו לו את ה"עליה" שלו. אמר להם: "למה תתפלאו! הלא הכרת פניו ענתה בו מיהו הרבי מאמשינוב". ומדי שנה בשנה היה ר' מנחם מבקר אצל הרבי מצ'ורטקוב. גם בסדיגורה אצל הרבי ר' אברהם יעקב בקר.

אף הוא, כאביו וכסבו, לא הצטמצם בד' אמותיו של רב ואדמו"ר בעירו, אלא השקיע את עצמו בפעולה צבורית אשר השתרעה מחוץ לתחום עירתו בה כהן ברבנות. אף הוא כאבותיו, מרכז פעולתו היה בעיר ורשה. הוא היה אורח קבוע בעיר הבירה. כאן היה מרכז החיים היהודיים בפולין וכאן פעל הרבי מאמשינוב את פעולתו. קבלה היתה בידו מאבותיו לעסוק בצרכי צבור והוא התמסר לדבר בכל להט נפשו. אחד הדברים אשר עסק בו במסירות נפש כאביו היה מעשה "פדיון שבויים", היינו, היה פודה את האברכים הלומדים מעבודת הצבא. הוא היה מכתת את רגליו אל עשירי עיר הבירה לאסף כסף ל"פדיון השבויים". אנשי מעמד העשירים היו כבר אז ברובם מתבוללים. ור' מנחם לא פסח אף עליהם. ומענינות השיחות אשר ניהל עמהם. מעשה שבא בלויית אחד מחסידיו אל מהנדס ידוע בורשה. הדבר היה בשנים הראשונות להתמנותו. והיה עדיין צעיר לימים. האיש ידע את מטרת בואו של הרבי אליו וקדם את פניו במלים אלו: "כיון שהנני גדול בשנים מכבודו על כן אדבר אני תחלה. יודע אני לאיזו מטרה כבודו בא אלי, אבל אין ברצוני לתמוך במטרה זו, כי דעתי היא שהיהודים צריכים לשרת בצבא ככל האזרחים". והוסיף, שאף הוא שרת בצבא בנעוריו. נכנס עמו הרבי בשיחה ושאלו, היכן שרת ובאיזו תפקיד? השיב: במחלקת ההנדסה של הצבא. ומדוע לא בחזית? שאלו הרבי. השיב: משום שרציתי לשרת במקצוע שבו אני בקיא. "אם כן כבודו מסכים שכל אדם צריך לשרת במקום ובתפקיד שהוא מסוגל אליו. מדוע לא יבין שישנם אנשים אשר תפקידם ומקומם הוא לשרת ב"צבא ה'", אלה לומדי

התורה? — קרא הרבי. המהנדס לא ענה דבר ויצא לחדר הסמוך, והרבי ישב והמתין. שאל החסיד, בן-לוינו: עד מתי נשב כאן? אמר לו הרבי: הרי ראית שהאיש הזה הנהו בעל נימוסין. הוא דבר בתחלה כי גדול בשנים הוא ממני, וגם עתה נמתין עד שימלך בדעתו של יצר-הרע שגדול בשנים ממנו ומסיתו שלא לתמוך. וכשנמתין עוד מעט בודאי ישמע לקול יצר-הטוב הצעיר ממנו. וכן היה. המהנדס נמלך בדעתו יצא ונתן לרבי תרומה הגונה, ל"פדיון-שבויים".

עוד פעולה שעסק בה ר' מנחם במסירות נפש היתה פעולתו למען השבת. בימיו היו כבר חנויות רבות של יהודים ברחובות הגויים פתוחות בשבת. וכשחזר אחריהם מאחד לשני ובקשם שלא יחללו את השבת השיבו לו בעלי החנויות, שאם חזנוב יסגור אף הם יסגרו. חזנוב היה החיט המפורסם בבירה וכל האצילים ופקידי הממשלה הגבוהים היו לקוחותיו. הרבי מאמשינוב בא אל חזנוב בעצם יום השבת כשהלה היה בביתו והשעה היתה שעת ארוחת צהרים. המשרתת פתחה לרבי את הדלת ואמרה לו להמתין בפרוודור עד שהאדון יגמור את סעודתו. ולאדון הודיעה ש"רב" אחד מחכה לו. כאשר יצא האדון אליו לפרוודור ושאלו למבוקשו השיב לו הרבי בקיצור ובפשטות שבא לבקש ממנו שיסגור את חנותו בשבת. ואז כמוהו יעשו גם שאר הסוחרים, כי הכל תולים עיניהם בו. חזנוב השיב באופן נמרץ ומוחלט, שלא יעשה את הדבר, יען כי כל לקוחותיו הם פקידי ממשלה ואינם מבני-ברית ואם יסגור את חנותו יאבד את קוניו. הרבי השתדל בכל מיני דרכים להשפיע, אולם משראה שכל מאמציו לא הועילו וכי האיש עומד על שלו ואינו חושש מפני חילול-שבת, קם ואמר: "אם כן הדבר, בורא העולם אשר נתן את השבת יפרע בעד חילולה". כאשר שמע החיט את הדברים יוצאים מפיו של הרבי נתרכך בו לבו ואמר שרוצה להמלך באשתו. הרבי נשאר להמתין עד שחזנוב יצא והודיע שמקבל על עצמו מהיום ואילך לא לפתוח

את החנות בשבת. ושאר החנונים עשו אז כמוהו. אולם לא יצאו שבועות מועטים והאיש חזנוב חזר בו מהבטחתו ושב לפתוח את החנות בשבת. ולא עוד, אלא גם מסר לפקיד רוסי גדול, שהיה יוצא ונכנס אצלו, שהרבי הוא שהכריח אותו לסגור את החנות על ידי איומיו וקללתו. יום בהיר אחד קבל ר' מנחם פקודה להתיצב בלשכתו של השר. השר שאלו מיהו ומהו שמלאו לבו לצוות על היהודים לסגור את חנויותיהם בשבת? אז הוציא ר' מנחם מכיסו את ה"תעודה" הידועה אשר אביו קבל בשעתו מהשר הקודם. תעודה זו שהצילה את אביו מן הפורענות, הצילה עתה גם אותו. השר התנצל לפניו על אשר הטרידו לחנם, ופטרו לשלום. סופו של החיט חזנוב היה מר. הוא ירד מנכסיו והתחרט על אשר גרם צער לרבי הצדיק.

מענינות הן שיחותיו ואמרותיו בהזדמנויות שונות. לרגל עסקנותו וטרדותיו המרובות היה מתפלל תפלת שחרית לפנות ערב. שאלוהו חסידיו: מדוע ישנם צדיקים השוהים שש שעות בהכנות לתפלה ואחר כך מתפללים במשך שעה קלה, הלא יותר טוב שישוהו בהכנות רק שעה קלה ויתפללו במשך שש שעות? השיב להם: מה אם אחרי הכנות ארוכות יכולים להתפלל רק שעה קלה בלבד, אחרי הכנות של שעה קלה מה יוכלו להתפלל?

ספר לי ידידי ר' ליב ביאלר נ"י, שבהיותו ילד הלך יחד עם אביו ועם סבו החסיד הידוע ר' זיסקינד ביאלר מורשה אל הרבי. השעה היתה שעה מאוחרת אחרי חצות היום וכשבאו מצאו את הרבי מכין את עצמו לתפילת שחרית וכבר התעטף בטליתו. ורצו לחזור כדי שלא להפריעו מתפלתו אולם בראותו אותם סגר את הסידור ואמר: "עתה באה לידי ההזדמנות לקיים את מאמרי ז"ל "גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה". מעשה באחד הרבנים המפורסמים שעזב את פולין ועלה לא"י. כל הרבנים הגדולים באו להפרד ממנו ורק הרבי מאמשינוב דחה את בקור הפרידה מיום ליום עד השעה

האחרונה שכבר עמד אותו רב לעזוב את ורשה ולצאת לדרך. שאל לרבי אחד ממקורביו מפני מה הוא מתמהמה כל כך מללכת להפרד? השיב: איך אפשר להפרד ממי שעולה לא"י, הלא כולנו מוכנים ומזומנים לקבל פני משיח בכל רגע, ואז נעלה כולנו יחד לארצנו הקדושה. ורק ברגע האחרון כשרואים שמשיח עדיין לא בא, אז אין עצה וצריכים להפרד מידיד נאמן".

פעם בא אליו אחד מנכבדי ורשה עם בנו אשר עסק עד עתה בתורה, ועתה רוצה ללמוד חכמות ובקש ברכה עבור בנו שישאר באמונתו ולא יתקלקל. בקש הרבי תחלה להשפיע עליו שימשיך בלימוד התורה וכשראה שלא יועיל שאל לשמו של הבן. השיב האב: "אנו קוראים לו יודה (יודל). אמר הרבי: מעתה תקראו לו "יהודה", כי ביוסף מצאנו כשלמד שפות זרות הוסיפו לו לשמו אות ה"א ככתוב "עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע". מה ענין הוספת אות זו? אלא כיון שעמד יוסף ללמוד שפות זרות (שבעים לשון), היה צריך סעד שלא יכשל חס ושלום ולכן הוסיפו לו אות משמו של הקב"ה.

ושוב מעשה בחסיד שבא עם נכדו. שאל הרבי על הנכד אם יש לו חשק ללמוד? השיב הסב: כן, יש לו חשק רב ללמוד ולא תורה בלבד אלא גם שאר חכמות. אמר הרבי: "אספר לך מעשה שהיה באבי זצ"ל הרבי מאמשינוב. בהיותו ילד בחנו אביו, הוא סבי האדמו"ר מוורקי זצ"ל, בפרשת השבוע. לאחר ששמע מפיו את הפרשה אמר לו אביו: כן, אתה יודע, אבל צריך שתרצה עוד יותר. לשבוע הבא כאשר בחנו אמר לו שוב אותם הדברים וכן בכל שבוע ושבוע היה חוזר ואומר לילד שצריך לרצות עוד יותר. אמר אז הילד: "אבא, אבל אני רוצה ורוצה, ועדיין אתה אומר שזה אינו מספיק?" השיב לו אביו: "כונתי לומר לך שלרצות ללמוד פירושו לא לרצות בשום דבר אחר מלבד הלימוד". עד כאן הסיפור. והוסיף ר' מנחם: "אצל

יעקב אבינו נאמר „בקש יעקב לישב בשלוה, קפץ עליו רגזו של יוסף“. וכי מה בקש יעקב? ארמונות, אוצרות זהב? מסתמא רצה שתהיה לו דירה מרווחת יותר למען יוכל לעבוד את ה' מתוך שלוה ומנוחת הנפש. וכי לא מגיע ליעקב שלוה לעבודת ה'? ומדוע קפץ עליו הרגז? התירוץ הוא: אמנם כן, מגיע לו לישב בשלוה, אלא לרצות אין צריך!

לבבי היה יחסו לפשוטי העם ולא דחם מעל פניו כשבאו להטרידו בבקשותיהם בכל ענין ופרט מחייהם. פעם נכנס אליו איש אחד בטענה: „הרבי הבטיח כי בני ישוחרר מן הצבא, ומה עם ההבטחה?“ „אם הבטחתי — השיב לו הרבי — בודאי יקיים הדבר“. ואז ספר הרבי לנוכחים את דבר ההבטחה: האיש הזה אשר בא אליו עתה בטענה הוא מעירה וויעזבניק. לפני זמן מה נשא בנו אשה מאמשינוב. ואף שהוא בחור פשוט קרבתיו. אחרי שלשה חדשים הוא בא ומספר לי שאין לו שלום-בית. הייתי עסוק אז מאד ואמרתי לו שילך אל המורה-הוראה שלי. וכעבור שבועיים חזר ובא להפרד ממני וספר לי שהתגרש מאשתו. הרגשתי שאני אשם בדבר ששלחתיו אל המורה-הוראה ולא טפלתי בו בעצמי. התחלתי אני ואמי תחי' לטפל בו כדי לעשות שלום ביניהם וסוף כל סוף השפעתי שישא שוב את גרושתו. אולם ברגע האחרון התחרטה האשה ולא רצתה בטענה כי הוא צריך לעמד בקרוב לצבא. אז הבטחתי לה שישוחרר. ועכשיו בא אביו להזכירני מה שהבטחתי“.

יחס אבהי היה לו אל חסידיו. עם כל אחד ואחד היה שוהה ומדבר שעה ארוכה והתענין במצבו ובעניני ביתו. אחד מחסידיו שהיה בראשונה נוסע לאלכסנדר אל „הישמח ישראל“ ולאחר פטירתו התחיל לנסע לאמשינוב כשנכנס בפעם הראשונה אליו והגיש לו את ה„פתקה“, פנה תכף לצאת, כמו שנהוג היה באלכסנדר. קראו הרבי מאמשינוב ואמר: „משה! אצלנו לא כמו באלכסנדר, אני אינני יכול כל כך מהר...“

ר' מנחם נראית היתה בעיניו הדרך שעל פיה ראית

פני הצדיק גם מבלי שיאמר תורה, משפיעה לטובה על החסידים. ובדרך זו היה מבאר פסוקים ידועים בתורה, כגון בקרח (במדבר לו, א) רש"י, ויקח קרח משך ראשי סנהדראות שבהם בדברים". שואל ר' מנחם וכי ילדים היו ראשי סנהדראות שאפשר היה לפתותם בדברים? אלא שיטתו של קרח היתה למשך את האנשים בדברים רמים ומצלצלים, ואילו אהרן הכהן שיטתו היתה בשתיקה בלא דבור כלל ונמשכו אליו מאליהם, ככתוב, "שפתי כהן ישמרו דעת, תורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא", על ידי ראית פניו בלבד נתמלאו הכל שמחה ויראה ככתוב "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", היינו רק בראיה בלבד. וכן בפרשת שמות (יח, יד) אצל יתרו נאמר "וירא חותן משה את כל אשר הוא עושה לעם ויאמר מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם, מדוע אתה יושב לבדך וכל העם נצב עליך וגו' ויאמר משה לחותנו כי יבא אלי העם לדרוש אלקים וגו'". ושואל ר' מנחם: מה רצה יתרו שמשה יזמין את העם לשבת? ומה השיב לו משה? אלא שיש להבין כך: יתרו שמע שמשה נעשה "רבי" ותאר לעצמו שמן הסתם הוא יושב ולומד עם העם. אולם כשבא וראה שמשה יושב אבל אינו לומד עם העם כי אם "העם נצב עליו", היינו עומדים ומסתכלים במשה. ושאל "מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם" — איזו פעולה אתה עושה? על כך השיבו משה: "כי יבא אלי העם", עצם בואם אליו היא דרישת אלקים ככתוב "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך" בראיה בלבד.

עניו גדול היה ר' מנחם מאמשינוב ועל כך חבבוהו ואהבוהו כל אדמו"רי דורו. הכל ראו בו את הממשיך הנאמן של שושלת וורקי וכבדוהו. כאשר בקר בלובלין אצל רבי צדוק הכהן כבדהו מאד ואמר: תהלה לאל שזכיתי לראות את נכדו של ידידי היקר ר' יצחק מוורקי זצ"ל. וכאשר היה ר' מנחם בסוכטשוב אצל ה"אבני נזר" בסעודת מצוה בקש שאת המרק יתנו לו בקערה ולא בספל (שאאל, בידיש). היה שם בין

המסובין רב אחד שאמר בהלצה: "על פי דין יוצאין בשאול".
נענה ה"ישמח ישראל" מאלכסנדר שאף הוא נוכח בסעודה
ואמר אל הרב: "יש להתיחס בדרך ארץ להרבי מאמשינוב
ולכל מה שהוא מבקש".

פעם בהיותו בורשה ערך הרבי מאמשינוב סעודת מצוה
ושלח את שמשו להזמין לסעודה את אחד מעשירי העיר תלמיד
חכם ועסקן נכבד. אמר העשיר לשמש: "אם באמת רוצה הרבי
שאבא, למה לא שלח את אחד מבני-ביתו אלי כשם שעשה
לפלוגי הרב. האם אינני חשוב כמוהו? ועוד ישנן בי מעלות
יתירות עליו". כאשר מסר השמש את דברי האיש אמר הרבי:
"עכשיו מבין אני את הכתוב (בראשית כז, כז) "ראה בני כריח
שדה אשר ברכו ה'". וקשה, וכי יעקב הלך בשדות? הלא יושב
אהל היה ועסק בתורה. אמנם תורה אף היא נותנת ריחה, אבל
מה דמיון בו לריח שדה? אלא הפירוש הוא כך: בן אדם שישנן
בו מעלות גדולות אינו צריך להרגיש בהן, כשם ששדה הנותן
ריח טוב אינו מרגיש בריחו, הוא רק נותן את ריחו הטוב
מטעם שכך צוה עליו הקב"ה וברכו, ואין כאן מקום להתגאות.
והיפך מזה אנו רואים בישמעאל שנאמר עליו "ויהי אלקים
את הנער" ולבסוף "נעשה רובה קשת". ואם תשאל איך אפשר
דבר כזה? התירוץ הוא ככתוב "ויגדל" התגאה שאלקים היה
אתו, ומשום שהתגאה עורבא פרח! (האט זיך אויסגעלאזן א
בוידעם!) ונעשה רובה קשת.

מדת אהבת ישראל היתה לו לקו ולמשקלת ביחסו לכל
איש מישראל, אף אם היה האיש רחוק מתורה ומסרה. מסופר:
בסוף מלחמת העולם הראשונה בא אליו חסיד לבקש על בנו
שעמד להקרא לצבא. יעץ לו הרבי להשיג עבור בנו זה
רשיון לעלות לארץ ישראל. כעבור חדשים אחדים בא שוב
אותו חסיד ועל שאלת הרבי מה נעשה עם בנו, האם השיג עבורו
את הרשיון, השיב החסיד: "בעמל רב עלה בידי לקבלו מידי
פלוגי ראש הציונים, והוסיף "ימח שמו". "מה אתה סח?

הפסיקו מיד הרבי — חלילה וחלילה! אסור לומר כך על יהודי.
ואם יהודי כפלוגי הציוני יעבור מן העולם חס ושלום בלי
ילדים אז אשתו תצטרך „חליצה“, שהיא על פי דין תורה
במקום יבום, ככתוב „למען יקום על שם אחיו המת“, ואין
אפשר לומר עליו „ימח שמו“, וזה נגד התורה.

אף ר' מנחם כאבותיו היה סבור שמנהיג הוא מי שמסוגל
להפקיר את עצמו בעד הכלל. התורה מספרת — אמר — שמושה
בקש מאת ה' להפקיד „איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר
יבא לפניו ואשר יוציאם ואשר יביאם“ (במדבר כז, יז) רש"י
מפרש „בזכויותיו“. מכאן שרק מי שמוכן להפקיר זכויותיו
מפני בני ישראל הוא יכול להיות מנהיגם. וזאת ראינו במשה
עצמו — הוסיף ואמר בשם סבו ר' יצחק מוורקי — שהכה על
הסלע, אף שידע שמסכן את עצמו ומאבד את זכויותיו ובכל
זאת הפקיר את עצמו בעד ישראל ולכן מזכירים את הזכות
הזאת למשה בתפלת גשם „על הסלע הך ויצאו מים“.

מסופר באספת הרבנים שהתקיימה בורשה בשנת תרע"ב
יצא הגאון ר' יוסף רוזין מדבינסק נגד האדמו"רים בטענה
שהם ממעטים בלימוד. קם אז ר' מנחם והשיב לעומתו: בגמרא
מצינו (מכות כב:) „כמה טפשי שאר אינשי דקיימי מקמי
ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה דאילו ספר תורה
כתיב ארבעים יכנו ואתו רבנן בצרו חדא“. ויש להבין הוסיף
ר' מנחם — מדוע אין הגמרא אומרת שצריכים לכבד רבנן
משום שלומדים תורה, אלא משום שהפחיתו מכה אחת מן
הארבעים? משמע שיש לקום מפני רבנן משום שיפה היה
כוחם לחשוך מכה מיהודי. (וויזען ווייזט אויס אז איבער
דעם דארף מען זיך פאר רבנן אויפשטעלען, ווייל זיי זיינען
געווען בכח אראבצונעמען א קלאפ פון א אידן, דאס איז דער
פשט פון דער גמרא) וזהו פשוטו של מאמר הגמרא — סיים
ר' מנחם.

ואמנם היה מפקיר את עצמו ר' מנחם בעד הכלל. ולא

נח ולא שקט עד שפעל את פעולתו.

ר' מנחם התמסר בכל מאדו לחנך את בניו ונכדיו על פי דרך חסידות שקבל מאביו. ידוע היה שהרבי מאמשינוב היה זהיר ביותר שלא לנטות אף ממנהג קל של אבותיו הקדושים. ואת דרכו זאת הסביר מן הכתוב (בראשית טו, ב"ג) „ויאמר אברם אדני ה' מה תתן לי ואנכי הולך ערירי ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר. ויאמר אברם הן לי לא נתת זרע והנה בן משק ביתי יורש אותי“. לכאורה יש כאן כפל דברים במלים שונות: „אנכי הולך ערירי“ וגם „הן לי לא נתת זרע“ היינו הך הם. אלא באמת אינו כפל לשון, כי מה שאמר „הן לי לא נתת זרע וגו'“ כונתו לומר: אם לא תתן לי זרע יראי ה' שיהיו דומים אלי, אזי מוטב שלא תתן לי זרע כלל, ובן משק ביתי יירש אותי. ולפיכך כשנולד ישמעאל כתוב „ויקרא אברהם שם בנו אשר ילדה הגר“, שלא היה דומה לו אלא להגר, ואילו אצל יצחק כתוב „ויקרא אברהם את שם בנו הנולד לו“ — כלומר הדומה לו — יצחק.

קיים ר' מנחם בו ובביתו מה שבאר פעם בכתוב (שמות כה, ה) „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם“ וברש"י „ועשו לשמי בית קדושה“, וכך היה אומר: על כל יהודי מוטלת החובה להכניס קדושה בביתו הפרטי, להשתדל שחיו וחיי משפחתו יהיו קדושים וזהו „ועשו לשמי בית קדושה“, כלומר ביתו הפרטי יהא שרוי בקדושה.

בימי מלחמת העולם הראשונה כאשר הגלו הרוסים את היהודים מן המקומות הקרובים לחזית היו גם יהודי אמשינוב בין הגולים. הרבי פעל בהשתדלותו לפני גדולי המלכות שיניחו ליהודי אמשינוב להשאיר בורשה ולא להגלותם. ושם בורשה דאג לכל צרכיהם. רועה נאמן היה לעדתו עד יומו האחרון. הסבל של פליטי המלחמה נגע עד לבו. הוא חלה מאד ונפל לערש דוי אשר ממנו לא קם עוד. כל ימי חליו נוהג היה ליטול את ידיו מדי פעם בפעם באמרו: „טהרה אין לה גבול“. הפרופיסור

המפורסם חלמונסקי אשר טפל בו אסר עליו ליטול את ידיו כל כך הרבה פעמים ביום. אמר הרבי לחסידיו אשר עמדו שם: "היוכל "גוי" להבין מה היא טהרה?"

הוא נפטר בשבת פ' וישלח ט"ז כסליו שנת תרע"ח במלאת ארבעים שנה לאדמו"רתו, שהחל בה בפ' וישלח שנת תרל"ח.

בליל שבת האחרון לחייו פרשת וישלח קבל את חסידיו שבאו לברכו והשיב לכל אחד "שבתא טבא" בסבר פנים יפות כדרכו. אחרי שאחרון המברכים עזב את חדרו עיין במדרש. אחרי זה קדש על היין ונטל ידיו לסעודת השבת, אולם הרגיש ברע ובשעה השנייה אחרי חצות הליל הוציא את נשמתו בטהרה. הלוייתו נתקימה ביום ראשון כשרבבות יהודי ורשה הולכים אחרי מטתו, ביניהם גדולי אדמו"רי פולין. האדמו"ר ר' אברהם מרדכי מגור זצ"ל אמר אז עליו: "נסתלק אחד משירי כנסת הגדולה".

מסופר: כאשר חלה וישב באוטבוצק אמר פעם למקורביו: "אבי זצ"ל לפני פטירתו רמז לבני ביתו את מקום קבורתו. אמנם לאו כל אדם זוכה לדעת את מקום קבורתו, אבל במקום שישנם יהודים רבים שם שורה זכות הרבים". רמז בזה שרצונו להקבר בורשה. ואמנם נתמלא רצונו. הוא נפטר בורשה ושם נטמן ועל קברו הוקם אהל, אליו היו באים להשתטח חסידי אמשינוב ביום השנה.

השאיר אחריו בת אחת ושלשה בנים: בנו בכורו וממלא מקומו באמשינוב ר' יוסף, השני ר' שמעון שלום אדמו"ר באוטבוצק שניצל מן השואה ונפטר בניו יורק בשנת תשי"ד והובא לקבורה בטבריה. והשלישי ר' אברהם היה חתנו של הרבי מרדומסק, מת בידי הנאצים, הי"ד.

בתו היחידה מרת רחל אשת הרבי ר' יעקב אריה מורגנשטרן בן הרבי מלאמאז, היה רב בווישקאווע ואח"כ אדמו"ר ברדזימין, ונהרג ע"י הנאצים, הי"ד.